

Видавництво  
„Знаття то сила!”

Карло Каутський

# ШЛЯХ ДО ВЛАДИ

Політичні міркування  
з приводу вростання в революцію

Переклав  
з другого німецького видання  
Євген Гуцайло



БЕРЛІН — КІЇВ  
1920.

Карло Каутський

# ШЛЯХ ДО ВЛАДИ

Політичні міркування  
з приводу вростання в революцію

Переклав  
з другого німецького видання  
**Євген Гуцайло**



**БЕРЛІН — КИЇВ**  
1920.

/

## **Переднє слово.**

Отся книжка є плодом полеміки Карла Каутського із Мауренбрехером, яку він звів за кілька років перед війною на сторінках „*Neue Zeit*“. На бажання партійних товаришів він зложив статті з „*Neue Zeit*“ в одну книжку, викидаючи ті уступи, які мали чисто полемічний характер, а додаючи нові, які доповнюють його погляди на революцію.

Нам тут менше цікавою є сама полеміка, через це я, перекладаючи цю книжку, випустив вступ Каутського, бо цей вступ займає аж десять сторінок друку, є сам собою дальшою полемікою, а не додає нічого нового до самого змісту.

Ось стільки я мусів сказати на моє оправдання яко перекладчика за пропущення вступу.

**Перекладчин.**



## 1. Здобуття політичної влади.

Так приятелі як і вороги соціальної демократії згоджуються в тому, що вона, тобто соціальна демократія, є революційна партія. Тільки, на жаль, тямка революційності є дуже широкою, тому то погляди про революційність нашої партії дуже розходяться. Деято з її ворогів розуміє під революцією тільки анархію, морд, проливання крові, грабіж і підпал. З другого боку лучаються товариши, для котрих громадська революція, до якої ми наближаємося, є тільки повільною, майже незначною, хоч остаточно глибоко йдучою переміною суспільних обставин, щось на зразок тих перемін, які внесла парова машина.

Зате є певне те, що соціалдемократія є революційною партією в боротьбі за класові інтереси пролетаріату; бо ніяким іншим шляхом серед капіталістичного суспільства не можна здобути пролетаріатові кращі умов життя; бо визволення пролетаріату вимагає переміни приватної власності на капіталістичні засоби продукції (а цим самим на средства влади) на суспільну власність і заступлення приватної продукції суспільною продукцією. Пролетаріат може знайти задоволення тільки в такому суспільному ладі, який глибоко ріжиться від існуючого ладу.

Але ще в тому розумінні соціалдемократія є революційна партія, що вона визнає державну владу знаряддям класової влади, і то дуже могутньої влади, та що так довго не можна перевести суспільної революції, доки пролетаріат не здобуде політичної влади.

Оцими переконаннями, положеними Марксом і Енгельсом в основу „Комуністичного Маніфесту”, ріжуться соціалдемократія від так званих утопійних соціалістів, як ось приклонників Овена і Фуріє, що жили в першій половині минулого століття; а також ріжуться від приклонників Прудона, котрі або недоцінювали політичної боротьби, або відкидали її в тій вірі, що можна перевести господарський переворот в хосен пролетаріату чисто економічними способами без переміни і без участі політичної влади.

На точці здобуття політичної влади зустрічаються Маркс і Енгельс із **Бляни**. Але тоді, коли останній вірив, що можна здобути державну владу шляхом заговору, шляхом державного перевороту дрібною меншістю в хосен пролетарських інтересів, то Маркс і Енгельс визнають, що не можна робити революції навмання, а що революції повстають необхідно при певних даних обставинах, та що революції є так довго неможливі, доки немає цих даних обставин. Такі обставини витворюються повільно. Тільки там, де високо розвинувся капіталістичний спосіб продукції, є економічна змога шляхом державної влади перемінити капіталістичну власність на засоби продукції на громадську; з другого боку є змога здобути державну владу і вдергати її в руках пролетаріату тільки там, де пролетаріят є чисельно в перевазі, де він є необхідний в господарці, у великій часті сильно зорганізований і освідомлений про своє класове положення та про суть держави і суспільства.

Такі умови витворюються рівночасно з розвитком капіталістичного способу продукції, а звідси знов витворюється боротьба між капіталом а працею. І так, як необхідно і безупинно поширюється капіталізм, так знов неминучо і невздержно є пролетарська революція яко протиділаюча сила на поширення капіталізму.

Вона є невздержною і неминучою, бо зростаючий пролетаріят борониться проти капіталістичного визиску. Пролетаріят гуртується у професійних спілках і по-

літичних товариствах, щоби таким чином здобути кращі умови праці і життя та осягнути більший політичний вплив. І пролетаріят робить це всюди, без огляду на те, чи є в нього соціалістичний світогляд, чи нема. Завданням соціальної демократії є згуртувати всі ці ріжнородні стремління пролетаріату в один табор проти визискувачів і направити на один свідомий своєї мети шлях, який кінчиться остаточною великою боротьбою за здобуття політичної влади.

Такий погляд, який є підставою Комуністичного Маніфесту, принявся у всіх соціалістів всіх країв. На ньому основується інтернаціональний соціалізм нашого часу.

Між тим не обійшлося без сумнівів і критики в нутрі самої соціальної демократії.

І справді, розвиток мав такий напрям, який предвиділи були Маркс і Енгельс. А побідний згіст інтернаціонального соціалізму треба завдячувати не тільки в першій мірі зростаючому капіталізму а з цим і пролетарській класовій боротьбі, але передусім глибокому зрозумінню умов і завдань боротьби, яке дали Маркс і Енгельс.

Тільки в одному вони помилялися: **вони предвиднували революцію завчасно.**

Комуністичний Маніфест каже так (при кінці 1847 р.):

„Головну увагу звертають комуністи на Німеччину, бо вона стоїть на заранні буржуазної революції. Німеччина переведе цей переворот при високо розвиненіх умовах європейської цивілізації та при далеко більші розвиненім пролетаріяті, чим Англія в 17-тому або Франція у 18-тому столітті. Німецька буржуазна революція може бути **тільки безпосереднім початком пролетарської революції.**“

Зовсім слушно і влучно предвидів Маніфест Німецьку революцію. Але він помилявся в тому, що по цій революції слідуватиме безпосередно пролетарська революція.

Часово блище до нас лежить інше заповідження Енгельса з 1885 року, яке він сказав в предмові до другого видання Марксової брошюри про комуністичний процес в Кельні. Він сказав там, що найближчий європейський переворот „є дуже близький, бо промежутки європейських революцій, числячи після літ 1815, 1830, 1848—52, 1870, тривають в нашім столітті від 15 до 18 літ“ (стор. 14).

Це очікування не сповнилося, бо до сьогодня не надійшла сподівана революція.

Чому це так? Чи може неправильною була Маркса метода, на яку спиралося це сподівання? Ні! Тільки один чинник врахування не був слуханий, бо був поставлений зависоко. Вже перед десятьма роками я писав: „Оба рази перецінювано революційно-опозиційну силу буржуазії“ (*Neue Zeit*, XVII. 2., ст. 45).

В 1847 році Маркс і Енгельс очікували великої та широкої революції, подібної до великої французької катастрофи 1789 р. Замість неї був тільки слабенький шик, який тільки загнав застрашенну буржуазію під опікуньчі крила правительства, а це останнє почуло за собою силу, щоби здавити зростаючий пролетаріат. Буржуазія полішила революцію для правительства, щоби воно робило революції, оськілько їх треба було для буржуазії. І Бісмарк був тим великим революціонером, що з'єднав бодай вчасти Німеччину, скинув кількох князів з тронів, підпирає з'єднання Італії і здетронізував папу, а у Франції звалив ціарство і допровадив до республіки.

Ось в якій формі відбулася німецька буржуазна революція, якої сподівалися Маркс і Енгельс в 1847 р., а яка скінчилася аж в 1870 році.

А все ж таки ще Енгельс очікував в 1885 р. „політичного стрясення“, бо він допускав, що „дрібно-буржуазна демократія ще тепер є тою партією“, котра „в Німеччині необхідно візьмети керму правління в свої руки“.

І цим разом Енгельс добре предвиджував, коли він сподівався „політичного стрясення“. Але знов перечислився, коли він надіявся чого-небудь від дрібно-буржуазної демократії. Ця зовсім не дописала тоді, коли прийшло до упадку Бісмаркового режиму. Звідси й то упадок канцлера зведене до династичної приключки без ніяких революційних наслідків.

Це все показує дуже ясно, що революція є можливою тільки як **пролетарська революція**. Що ця знов доти не є можливою, доки зорганізований пролетаріят не творить такої сили, досить великої збитої лави, щоби при сприяючих умовах потягнути за собою маси нації. Коли ж тільки пролетаріят лишається одинокою революційною клясою в нації, то з цього виходить, що всяке банкротство існуючого режиму, морального, фінансового, чи мілітарного, означає банкротство всіх буржуазних партій, які всі разом є відповідальні за це. Це ж значить, що одиноким режимом, який в такім випадку може заступити тамтой, є тільки **пролетарський режим**.

Але що ж? Не всі товариші доходять до таких висновків. І коли досі вже кілька разів не прийшло до сподіваної революції, то вони не заключують з цього, що господарський розвиток змінив умови і форми будучої революції зовсім не так, як можна було сподіватися на підставі досвіду із дотеперішніх буржуазних революцій, а противно заключують, що при змінених умовах взагалі не можна очікувати революції, і що революція була би неонтрібна, а навіть шкідлива.

З одного боку думають вони, що широка підставка вже досі осягнених здобутків — охоронне законодавство для робітників, професійні спілки, споживчі товариства — вистарчає на те, щоби вибивати капіталістичну клясу з позиції на позицію і так непомітно експропріювати її без політичної революції і без корінної зміни державної влади. Ця теорія повільного вросту в будучу державу є змодернізовання старого антиполітичного утопізму і прудонізму.

З другого боку видається декому можливим захоплення політичної влади пролетаріятом без революції, тобто глибокого пересунення державної влади, просто хитрою тактикою співділання пролетаріату з близько стоячими буржуазними партіями, з якими можна творити коаліційне правительство, чого не може творити жадна з цих партій з осібна, бо не має відповідної сили на це.

І таким чином обходиться революцію, бо вона є перестарілим варварським средством, яке не має місця в нашему просвіченому демократичному столітті етики і людської любові.

Коли би взяли верх ці і цим подібні погляди, то знівечили би слушну соціалдемократичну тактику Маркса і Енгельса, бо ці погляди нічим незгідні з нею. Правда, немає причини засуджувати їх згори, що вони невірні, але й знов зрозуміле й те, що кождий, хто зріло передумав ці погляди, переконався, що вони неправильні і живо противиться їм, бо тут не ходить тільки про маловажні погляди, але про добро і долю пролетаріату.

При дискусії цих ріжниць в поглядах можна дуже легко попасті на блудні дороги тоді, коли виразно не розмежується суперечних поглядів.

Тому треба ще раз зазначити, що тут не йде про те, чи охоронні закони праці, або другі закони, чи фахові організації або спілки є корисні для пролетаріату, чи ні. Бо про це немає двох думок між нами. Оспорюється тільки погляд, що, мовляв, визискуючі кляси, які мають в своїх руках державну владу, могли би допустити до розвитку згаданих чинників, які ведуть до увільнення від капіталістичного гнету, що вони не вживали би всіх засобів влади проти такого розвитку, і що увільнення від капіталістичного гнету може відбутися без остаточної рішучаючої боротьби.

Далі, не розходитьесь тут про те, чи треба використовувати ріжниці поміж буржуазними клясами, чи ні. І не дурно постійно поборювали Маркс і Енгельс вислів „реакційні маси“, бо це закривало про-

тивенства, які є між ріжними фракціями посідаючих кляс, і які, міжтим, були дуже важними для поступу пролетаріату. Бо і охоронні закони праці, як і поширення політичних прав, в більшості завдячують своє походження оцим противенствам.

Оспорюється тут можливість, що пролетарська партія могла би творити **правління** або **правительственну партію** спільно з буржуазними партіями без того, щоби не попасти в дуже важкі противенства, в яких могла би згинути. Державна влада є все і всюди органом клясового панування. Клясові ж ріжниці між пролетаріятом а посідаючими клясами є такі великі, що пролетаріят ніколи не може правити державою спільно з посідаючою клясою. Посідаюча кляса буде все жадати, щоби державна влада гнобила пролетаріят. Зате знов пролетаріят буде жадати від правління, в якому бере участь його партія, щоби державна влада стояла по його стороні тоді, коли пролетаріят стойть в боротьбі з капіталом. Ось на цім мусить провалитися кожде пролетарсько-буржуазне правління.

Пролетарська партія в буржуазнім коаліційним правлінні буде все співвиновником у всіх тих його кроках, які стремлять до гноблення пролетаріату. З цього повстає непошана до неї з боку пролетаріату, а з другого боку через брак довірія до неї її буржуазних бльокових товаришів є вона завжди спутаною, через що унеможливлюється всяка успішна робота. Кождий такий режим не може принести зміцнення пролетаріатові, бо з цим не погодиться ніяка буржуазна партія; це може тільки компромітувати пролетарську партію і вносити заколот та розкол в ряди пролетаріату.

Власне оцей момент, що вже від 1848 р. все відсував революцію що раз то на пізніший час, власне політичний занепад буржуазної демократії, виключає безумовно успішне співділання в здобуванню і спільному виконуванню політичної влади.

Хоч як Маркс і Енгельс були за тим, щоби вихіновувати непорозуміння між буржуазними партіями для цілей пролетаріату, хоч як поборювали вони слово: „реакційна маса”, то все таки викували вони слово про **диктатуру пролетаріату**, за якою заступався Енгельс ще 1891 р. перед самою смертю, викували слово про виключне панування пролетаріату, яко про одиноку форму, після якої може пролетаріат виконувати політичну владу.

А хоч буржуазно-пролетарський бльок в правлінні є неможливий в розвитку пролетарської влади, і хоч поступ соціальних реформ та економічних організацій пролетаріату має свої межі при згаданих відносинах влади, то ще немає найменьшої причини заключати з цього — що досі не прийшла політична революція —, що такі революції були тільки в минувшині, а в будуччині таких не буде.

Інші невірні Хоми що до революції є менше аподиктичні. Ті вважають можливим, що революція ще таки прийде, але коли вже й прийде, то певно не зараз, а в далекій будуччині. А вже в часі одного покоління певно революція є виключена. І через це не треба навіть брати її під увагу в нашій практичній політиці. В найближчі десятиліття мусіли би ми присвятити нашу тактику мирному вихованню для будучої держави і для пролетарсько-буржуазної блькової політики.

Однак помимо цього виринають такі події, які змушують нас більше як коли-небудь уважати наведені погляди за помилкові.

## 2. Заповідження революції.

Щоби здескредитувати сподівання марксістів на революцію, дуже часто закидують нам, що ми любимо пророкувати, але всі наші пророцтва показуться невірними.

Ми вже говорили про це, чому то досі не надійшла очікувана Марксом і Енгельсом революція. Коли поминемо ці заведені надії, тоді мусимо дивуватися не тому, що не все сповнилося, чого очікувалося, а мусимо дивуватися, що так багато наших передвиджень здійснилося.

Приміром, ми бачили, що Комуністичний Маніфест з листопада 1847 р. предсказував революцію 1848 р. І це сталося тоді, коли Прудон доводив, що ера революцій минула вже раз на все.

Маркс був тим першим соціалістом, котрий перший вказав вагу професійних спілок в своїй брошурі проти Прудона: „Нужденість фільозофії” 1846 р. В своїх працях над „Капіталом” в шістдесятих роках предвидів він вже тоді акційні підприємства і картелі. Під час війни 1870—1871 р. він сказав був, що точка тяжості соціалістичного руху пересунеться з Франції до Німеччини. В січні 1873 р. заповів він крізу, яка відтак почалася за кілька місяців; і т. д.

Так само мається річ з Енгельсом.

А навіть там, де вони помилялися, була дуже правдива і важна причина помилки. Нагадаймо тільки те, що передше було сказано про політичне стрясіння, вичікуване Енгельсом в 1885 р.

Тут годиться опрокинути одну легенду, яка серед деяких знаходить послух. Один берлінський професор, Г. Геркнер, пише в своїй праці, що з'явилася тепер в пятому виданні п. з. „Робітниче питання”, між іншим про партійний з'їзд в Гановері (1899 р.) ось що:

„Каутський в розгарі дискусії загнався аж так далеко, що напітнував надію на скорий переворот, який мав би сповнити всі бажання, просто як ідіотизм, — отже пішов ще дальше, як сам Бернштайн. Наколи би Енгельс справді предсказував був велику рухавку на 1898 рік (казав Каутський), то не був би великим мудрецем, яким він був, а був би таким ідіотом, що ніякий виборчий округ не був би вибрав його своїм

делегатом на партійний з'їзд. Енгельс тільки думав, що 1898 рік може принести перелом в нинішній політичній системі Пруссії.\*

„Зрештою байдуже, що думав Енгельс. Зате слова Бебля на конгресі в Ерфурті, 1891 р., що, мовляв, тільки деякі члени цього конгресу зможуть дочекатися здійснення остаточної цілі, не допускають ніякої щасливої інтерпретації. Вони були, — коли вже говорили словами Каутського з 1899 р., — ідіотичними. В цім межичасі зйшла така ясна переміна в головах самих прихильників старої тактики, що вже нема що більше говорити про це.” (Ст. 379.)

На жаль пан професор говорить дуже запутано. Не міг я назвати ідіотизмом „надії на скорий переворот, який мав би сповнити всі бажання”, просто з тої причини, що не було бесіди про переворот. Я навіть був би прав в праці назвати це ідіотизмом. Я справді вжив вислову „ідіотизм”, однак тільки супроти припущення, що Енгельс мав би був предсказати революцію **в певнім означенім часі.** Таке предсказування могло бути ідіотизмом. Тільки Енгельс ніколи не робив цього. Так само мається річ з Беблем. На ерфурцькім конгресі 1891 р. не називав він ніякого означеного року будучої революції.

Вже тоді дехто підсміхався з проводу його „пророцтва”. На це він відповів ось як:

„Можна висмівати і брати на глум пророцтва; проте, думаючі люди не обійдуться без них. Холодна пессимістична тверезість Фольмарса сьогодня — була неизвестною для нього перед кількома роками. Нападений ним Енгельс все ж таки слушно предсказав революцію з 1848 року ще в 1844 році. А чи не сповнилося точка в точку все те, що сказав Маркс і Енгельс в часі комуністичного повстання в знаній адресі генеральної ради інтернаціональної робітничої асоціації про майбутній стан річей в Європі? (Голоси: Правда!) Лібкнехт, котрий також трохи клів собі з мене, пророкував також. (Сміх.) Він сам, так само як я, 1870 р.

в парляменті предсказував все те, що сьогодня справді сталося. Читайте його і мої бесіди з 1870—1871 р., а знайдете півердження того, що зараз кажу. Аж ось приходить Фольмар і кличе: мовчіть про ці старі історії і не пророкуйте. А сам пророкує. Ріжниця між ним а мною є тільки та, що в нього є чудний оптимізм супроти наших ворогів, а страшний пессимізм в напрямі прінціпіяльних стремлінь партії і її будучини." (Протокол, стор. 283.)

Найвизначнішим пророчством Бебля, яке сповнилося, було те, яке він сказав 1873 р., що центр скоро зросте із 60-ти місць в парляменті на 100, що Бісмаркова культурна боротьба скінчиться дуже сумно, і що через це він провалиться.

Недавно зроблено мені честь тим, що поставлено мене в ряди „пророків“. Я й не бажаю собі кращого товариства.

Мені закидувано, що те все, що я сказав про російську революцію в моїх статтях „Про всяке революційне“ в „Neue Zeit“ і на вступі до моєї „Етики“, історичний досвід зовсім опрокинув.

Чи це правда?

На вступі до „Етики“ я писав:

„Ми зближаємося до такого періоду, в якому, хто знає як довго, буде виключена спокійна праця для кожного соціалдемократа, бо нашим ділом буде постійна боротьба... Якраз тепер царські посінаки горячо збралися до праші, щоби дорівняти Альбі і Тіллі шіснайцятого і сімнайцятого століття з часів релігійних воєн — але не дорівняти великими мілітарними подвигами, а брутальним мордом. Західно-европейські оборонці культури і порядку та іншого святого людського добра величають цю роботу яко привернення ладу і порядку. Але так, як не вдалося габсбурським посінакам, помимо хвилевих успіхів, зробити Голяндію і північну Німеччину католицькою, то ще менше вдасться романівським козакам привернути абсолютизм.

Він має ще силу знищити край, але не має її, щоби ним правити.“

„На кождий випадок російська революція ще не скінчилася, - - і вона не скінчиться доти, поки російський селянин не буде задоволений. А чим довше буде вона тривати, тим більше буде заворушений пролетаріят західної Європи, тим близша небезпека фінансової катастрофи, тим правдоподібніша є ера клясової боротьби в західній Європі.“

Що я тут сказав такого, пишучи це в 1906 р., чого я мав би стидатися? Чи може вірить хто в те, що Росія осягнула підвалини для спокійного розвитку? І чи може відтоді, відколи я написав ці сторінки, не опинився світ в стані найбільшого занепокоєння?

А що ж тепер з моїми „невдалими пророцтвами“ в статтях „Про всяку революційність“? Я полемізував тоді з Люшнею, котрий твердив, що є виключене, щоби війна за Корею довела до революції, кажучи при цім, що це є перецінювання, коли я думаю, що російський робітник є більше реальний чинник від англійського. На це я відповів в початках лютого 1904 р. в початках японсько-російської війни ось що:

„Без сумніву, економічний розвиток Росії стойть далеко позаду Німеччини чи Англії і її пролетаріят є далеко слабший та менше зрілий. Але все є релятивне і релятивною є революційна сила певної кляси.“

Я вказав даліше на те, чому російський пролетаріят тоді мав надзвичайно велику революційну силу і говорив даліше так:

„Боротьба тим скоріше скінчиться невдачою для абсолютизму, чим енергійніше західна Європа відкаже йому помочи. В цім напрямі ділати, щоби як найбільше здескредитувати царизм, є найважнішим завданням інтернаціональної соціальної демократії . . . .“

„Міжтим, помимо великої прихильності заходу, зростає скрутне положення російського самодержчя очевидячки. Війна з Японією може дуже скоро приступити побіду революції в Росії . . . . Шо лучилося по-

російсько-турецькій війні, може повторитися тепер з більшою ще силою: велітенська пожежа революційного руху.”

Перевівши докази щодо цього, я писав далі:

„Російська революція не могла би зараз покласти початок соціалістичному режимові. До цього за мало зрілі економічні обставини краю. Вона могла би перше за все довести до демократичного режиму, за яким стояв би сильний, незломний і рвучийся вперед пролетаріят, що здобув би для себе важні уступки.”

„Такий режим в Росії сильно поділав би на сусідні держави. Раз через оживлення і роз'ярення пролетарського руху, який дістав би штовхання вперед до наступу на політичні перепони справжньої демократії — в Прусах перше за все на триклясову виборчу систему. Відтак через роз'ярення ріжнородних національних питань східної Європи.”

Це я писав в лютому 1904 року. В жовтні 1905 р. вже була російська революція, яку роспочав пролетаріят, і рівночасно почувся її вплив на сусідні країни. В Австрії розгорілася боротьба за виборче право і скінчилася перемогою, Угорщина опинилася майже на краю справжнього повстання, а німецька соціалдемократія визнала генеральний (загальний) страйк і кинулася до боротьби за виборче право, головно в Прусії, де прийшло в січні 1908 р. до вуличних демонстрацій, яких Берлін не бачив вже від 1848 р. В 1907 р. прийшли несподівані готентоцькі вибори і цілковитий крах німецької демократії. А коли я сподівався національного роз'ярення в східній Європі, то вонодалеко перевищило мої сподівання. Бо збудився цілий схід, — Китай, Індії, Египет, Мароко, Персія, Туреччина, а в останніх двох прийшло навіть до побідних революційників повстань.

Рівнобіжно ж із цим маємо постійне загострення інтернаціональних відносин, які навіть мало не довели до війни, спершу ізза Марока а відтак ізза Туреччини.

Так чи інакше, але те предсказання, як що можна вжити цього слова, що заповідало російську революцію, а з нею добу політичного неспокою та загострення соціальних і національних питань, дійсно безумовно сповнилося.

Розуміється, я не заповідав здавлення російської революції. Але коли хто заповів в 1846 році революцію 1848 року, чи він через це помилився тому, що її здавлено 1849 року?

Певно, при кожному великому рухові, чи заворушенню, треба числитися з можливостю здавлення. Тільки дурень тішиться певностю побіди вже тоді, коли ще навіть боротьба не починалася. Ми можемо тільки розглядати питання, чи зближаємося до великої революційної боротьби, чи ні. Це можна предвидіти досить певно. Але про вислід якої-будь боротьби годі сказати щось певного. Проте, ми були би жалюгідними людьми, ба навіть просто зрадниками нашої справи і нездатними ні до якої боротьби, коли би ми вже заздалегідь були переконані, що ми не переможемо, і не числилися би з можливостю перемоги.

Природна річ, що не всі надії сповняються. Хто вважав би себе непомильним пророком, або вимагав би непомильних пророцтв від других, той приписував би людині надприродну силу.

З можливостю несповнення надій мусить числитися кождий політик. А помимо цього „пророкування“ не є пустою забавкою; а обережно і методично управляти пророцтва є конечною річчю для кожного думаючого і далекозорого політика; на це вже вказував також Бебель.

Тільки бездушний невільник рутини вдоволяється вірою, що все буде йти так, як йде зараз. Політик, котрій рівночасно є вченим, розважає при кождій новій події всі можливості, які вона може містити в собі, і продумує з цього як найдальше йдучі наслідки. Правда, сила застою в суспільстві є дуже велика і невільник рутини виграє в дев'ятьох із десяти випадків, .

наколи він йде старим ходом та не робить собі ніяких рахунків із нових ситуацій та можливостей. Але одного разу наступить такий випадок, який має стільки сили, що поборе застій, який вже й так був нарушенний в своїм нутрі попередніми випадками, хоч позірно лишалося все по давньому. Тоді раптово розвиток стає на новий шлях, причім всі невільники рутини тратять голови, а тільки такі політики можуть вдергатися, котрі заздалегідь освоїлися зі всіми можливостями і їх наслідками.

Не треба думати, що бездушний невільник рутини при звичайнім ході річей перевищає того політика, котрий дивиться вперед і „предсказує“. Це мало би місце тільки тоді, коли би політик уважав всі будучі можливості, які він заздалегідь вже передумав, за дійсність, та після цього уладжував своє теперішнє поступовання. Чи може хто хоче твердити, що Енгельс і Бебель, чи інший предсказуючий політик, про котрих тут йде бесіда, на такий лад розуміли свої пророцтва коли-небудь?

Бездушний невільник рутини ніколи не завдасть собі труду простудіювати теперішність, яку він уважає за звичайне повторення знаних вже йому ситуацій. Хто ж, противно, передумує дану ситуацію на всякі можливості і наслідки, той може це робити тільки шляхом студій даних вже сил і випадків; його спонукає передусім звернати увагу на ново виступаючі і позірно неважкі чинники.

Те, що деяким філістрам пророцтво видається як пустий вистріл у воздух, є в дійсності виливом глибоких студій, а цим самим збільшеним пізнанням дійсности. Тільки тоді можна би справді нападати на Енгельса і Бебля за їх пророцтва, коли би вони показалися були непрактичними фантастами. Але на ділі ніколи пролетаріят не мав кращих дорадників в тяжких ситуаціях, як власнє цих „пророків“ і то тільки через те, що вони власне віддавалися праці „пророкування“. Хто досі провадив аж надто часто на блудний шлях

захоплені боротьбою кляси, так це не ті політики, які все прямували до найширших горизонтів, а ті „реальні політики“, які не бачать далі свого носа. Котрі вважають тільки те правдою, до чого Івони вдарилися своїм носом, а всяку перепону вважають за безконечну і непереможну, бо вони раз розбили собі на ній носа.

Але ще є відмінні пророцтва від досі описаних. Суспільний розвиток є остаточно обусловлений розвитком своєї продукції, якої закони ми вже знаємо досить добре, щоби з деякою певністю пізнати напрям коначного розвитку суспільства і щоби витягнути з цього висновки про неминучий хід політичного розвитку.

Цього роду пророцтва дуже часто переміщуються з попереду названими. А в суті річи вони дуже ріжняться. В першім випадку розходиться про дуже ріжнородні можливості, які може містити в собі якийсь особливий випадок або особлива ситуація, а ми хочемо винайти правдоподібні наслідки. В другім випадку розходиться про неминучий і одноко можливий розвиток, який ми маємо пізнати. В першім випадку ми навязуємо до певних конкретних подій, в другому ми маємо тільки загальні тенденції без означених форм, які вони ще можуть прибрести. Не можна мішати їх із собою й тоді, коли вони позірно дають такий самий результат.

Коли хтось каже, що війна між Францією а Німеччиною доведе до революції, а другий каже, що зростаючі клясові противенства в капіталістичному суспільстві доведуть до революції, то видається, що оба пророцтва революції є одинакові. А проте вони різні. Коли я говорю про війну між Німеччиною а Францією, то це не є такий випадок, який мусить настути з необхідного природного закону. Наука ще не пішла так далеко. Війна є тільки одною із багатьох можливостей, які можуть настути. З другого ж боку революція, яка вийшла через війну, може бути звязана тільки з певними формами. Може прийти до такого,

що одна з воюючих націй, яка покажеться слабшою, схоче зібрати всі свої сили на те, щоби відперти військового ворога і покличе на чоло нації найбільше енергійну і безоглядну клясу, іменно пролетаріят, — подібно до того, як Енгельс вважав можливим 1891 р. в Німеччині, коли би прийшло до війни рівночасно з Францією, яка тоді не відстала була числом свого населення, і з непобідимою доти та непідірваною революцією Росією.

Революція в наслідок війни може вийти з повстання народніх мас, коли армія зломана і не в силі вже переносити сполучені з війною страждання, і коли правительство скидається не для того, щоби енергійніше вести війну а тільки на те, щоби скінчити безцільну війну та помиритися з ворогом, котрий також не хоче нічого іншого, тільки миру.

Вкінці революція в наслідок війни може вийти з загального обурення на ганебне і втратне заключення мира, ізза обурення армії і народу на правительство.

Тоді, коли форми революції для поданого тут випадку означені вже згори, то, навпаки, картина революції лишається зовсім неясною, коли я розглядаю її як наслідок зростаючого загострення клясових протиленств. Я можу з певністю твердити, що революція в наслідок війни вибухне або під час війни або зараз по її закінченню. Зате нічого певного не можна сказати про термін революції, яка виходить із загострень клясових противенств. Про революцію із за війни можу напевно твердити, що вона буде одноразовим актом. Нічого подібного не можна сказати про революцію в наслідок загострення клясових противенств. Вона може бути дуже довгим процесом, коли революція із за війни може бути тільки коротеньким епізодом. Чи буде мати успіх революція із за війни, цього не можна знати, зате революційний рух, що повстає з загострення клясових противенств, може бути тільки часово здавлений, але вкінці таки мусить перемогти.

З другого боку умови революції в наслідок війни є чимсь таким, що може наступити або ж ні. Нікому не прийде на думку казати щось певного в цім випадку. Зате загострення класових противенств випливають необхідно із законів капіталістичного способу продукції. Тому революція в наслідок війни є тільки одною з багатьох можливостей, коли, навпаки, революція яко наслідок класової боротьби є необхідною.

З цього видно, що кожде „пророцтво“ з обох родів має свої питомі методи, вимагає своїх питомих студій і значіння цих „пророцтв“ залежать від поглиблення тих студій, які людям, що не мають поняття про такі студії, видаються порожнім мрійництвом.

Дуже помилявся би той, хто думав би, що пророкують тільки марксісти. І буржуазні політики, ті, що стоять на основах існуючого ладу, не обходяться без заглядання в будуччину. На цім полягає, приміром, вся сила колоніяльної політики. Дуже легко можна було дати собі раду, коли ходило тільки про нинішню колоніяльну політику. Вона є, за виїмком Англії, дуже мізерним гешефтом для всіх інших держав. Але вона становить те поле, на якому капіталістичне суспільство бодай приблизно будує свої надії будуччини. І тому то, тільки через блискучу будуччину, яку пророчать наші обожателі колоній, а не ізза мізерної теперішності, колоніяльна політика має такий захоплюючий вплив на всі ці мозки, які не вірять ще в прихід соціалізму. Нема нічого більше помилкового, як думка, що в політиці мають рішаюче значіння виключно хвилеві інтереси, а що не мають значіння далекі ідеали, і що ми в нашій виборчій агітації далеко краще вийдемо, коли будемо „практичними“, себто будемо показувати себе тверезими і дрібничковими, будемо говорити про податки, мита, поліційні утиスキ, про каси хорих і про тому подібні речі, а будемо ховати наші великі цілі майбутнього наче нашу минулу молодечу любов, яку згадується в серцю дуже радо, а прилюдно найрадше не хочеться мати з нею нічого спільногого.

### 3. Вростання в державу будучини:

Без пророцтв немає політики. Тільки ті, котрі пророчать, що все ще довго лишиться по старому, не відчувають того, що вони також пророчать.

Розуміється, нема жадного пролетарського політика, котрий вдоволяється би теперішнimi обставинами і не стремія би до цілковитої переміни теперішнього ладу. І немає жадного інтелігентного політика, якого напряму не був би він, — котрий не вважав би нісенітицею такої думки, що хоч економічний переворот йде дуже скорою ходою, то політично лишиться все так, як є досі.

Коли ж політик мимо того всього не хоче нічого чути й знати про політичну революцію, себто про нагле пересунення співвідношення сил в державі, то не лишається йому нічого іншого, як тільки шукати за формами, в яких усунено би було клясові противенства поволі і непомітно без великої рішаючої боротьби.

Лібералам сниться соціальний мир між клясами, тобто між визискувачами і визискуваними, якось так, що визиск не буде усунений, а кожда кляса згодиться на самообмеження супроти другої і зречеться всіх „утисків“ та „надмірних жадань“. Є люди, котрі ще вірять, що противенства, які існують поміж поодиноким робітником а поодиноким капіталістом, можна усунути тільки таким робом, що робітники і капіталісти **зорганізуються** та стануть проти себе яко зорганізовані однинці. **Тарифові договори** мали би бути початком соціального мира. На ділі ж через організацію згуртується тільки сума противенств. Боротьба між обома сторонами буде луchatися не так часто, але зате могутніше, і вона буде більше потрясати суспільством, чим передше в дрібних спорах одинцем. Противенства ворожих собі інтересів через організацію стануть далеко гостріші, та завдяки тій ж організації не будуть уважатися **припадковим** противенством поодиноких осіб,

а все то більше будуть відчуватися **необхідним** проти-  
венством цілих кляс.

Соціаліст не може поділяти мрії про згоду кляс  
і соціальний мир. Власне те, що він не поділяє цієї  
думки, робить його соціалістом. Він знає, що не  
химерна злагода, а цілковите **звільнення кляс**, знесення  
кляс, може принести суспільний мир. Коли ж він за-  
тратив віру в революцію, то не лишається йому нічого  
іншого, як тільки вичікування, аж економічний по-  
ступ доведе до такого зросту і зміщення робітничої  
кляси, що вона вbere в себе всі другі кляси і таким  
чином прийде непомітно мирне звільнення кляс.

Це є теорія **вростання** в соціалістичне суспільство.

Ця теорія має в собі дуже реальне ядро. Вона  
спирається на подіях справжнього розвитку, які свід-  
чать, що ми справді вростаємо в соціалізм. Власне  
Маркс і Енгельс були тими, що вказували на цей хід  
розвитку і доказували його природну законість.

Вростаємо з двох сторін в соціалістичне суспіль-  
ство: раз через розвиток капіталізму, через кон-  
центрацію капіталу. Випередкова (конкуренційна) бо-  
ротьба приводить до того, що великий капітал, який  
має перевагу над малим капіталом, все загрожує остан-  
ньому, утискає його, а врешті-решт усуває його.  
Вже це одно, поминаючи цілковито жадобу зиску,  
спонукує кожного капіталіста збільшувати все свій  
капітал і поширювати свої підприємства. Підприє-  
мства стають що раз то більші і що раз більше підпри-  
ємств згуртовується в одній руці. Нині ми є вже так  
далеко, що банки і організації підприємств опанували  
та зорганізували більшу частину капіталістичних підпри-  
ємств найріжнородніших націй. Таким робом по-  
ширюється все то більше суспільна організація продукції.

Рука в руку з цим згуртованням йде зрист вели-  
кого багацтва, в чому акційні товариства зовсім не  
стоять на перешкоді. Противно, акційне товариство  
нетільки, що дає спромогу кільком банкам, чи органі-

засіям підприємств, опанувати теперішну продукцію, але й воно є средством перетворення малого і найменьшого майна на капітал і тим самим втягує його в процес централізації, властивий капіталізмові.

При помочі акцій передається заощаджений гріш бідних людей великим капіталістам, а ці останні вживають його як свого власного капіталу, та таким чином збільшують централізуючу силу свого власного великого майна.

Через акції особа капіталіста стає цілковито непотрібною в ході капіталістичного підприємства. Усунення його особи з господарського життя перестає бути питанням господарської **можливості** або **доцільноти**; воно стає тільки питанням **сили**.

Приготування соціалізму через концентрацію капіталу є тільки одною стороною вростання в будущу державу. Попри це йде ще й розвиток серед робітничої кляси, що веде до зросту соціалізму. Рівно зі збільшенням капіталу росте серед суспільства число пролетарів. Вони стають щораз то численнішою клясою. Рівночасно ростуть їх організації. Робітники засновують спілки, які виключують посередну торговлю, і заводять продукцію для власного вжитку; вони засновують професійні спілки, які хочуть припинювати абсолютизм підприємців і хочуть мати вплив на продукційний процес; вони вибирають до громадських і державних управ таких послів, котрі стремлять переверти ріжні переміни в законодавстві для охорони робітників, котрі стараються перевінити державні і громадські підприємства на взірцеві, та стремлять до збільшення таких підприємств.

Цей рух йде безпереривно, і ми, як кажуть наші реформісти, стоїмо вже в соціальній революції, або, як кажуть деякі, вже й в самім соціалізмі. Треба тільки йти дальше по даній підставі, без ніякої катастрофи, бо вона може тільки пошкодити вростанню в соціалізм,— отже геть із всякими думками про неї,— та гуртуймо наші сили для „позитивної“ роботи.

Такі погляди є дуже привабливі, і треба бути справжнім чортом, щоби хотіти каламутити цей чудовий „ступневий реформістичний розвиток“ якою-будь катастрофою. І наколи би бажання було батьком нашої думки, то ми всі марксісти мусіли би одушевлятися цею теорією вростання.

Тільки вона має один малий гачок: іменно той зрист, який вона описує, не є зростом **одного** елементу а **двох**, і то дуже **противних** собі елементів: капіталу і праці. Те, що реформістам видається мирним вростанням в соціалізм, є тільки зростом сил обидвох противних собі класів, які стоять проти себе в непримиримій ворожнечі; це є тільки протиенством між капіталом а працею, що зразу було тільки між малим гуртком одиниць, які були малою меншістю в державі, а відтак зростають до боротьби величеських, міцно збитих організацій, що обусловлюють ціле громадське і державне життя. Таким робом вростання в соціалізм означає вростання у великанську боротьбу, яка стрясає цілою державною істотою, яка мусить бути все грізнішою і може скінчитися тільки поваленням та вивласненням капіталістичної класи. Бо пролетаріят є необхідним для суспільства, він може бути здавлений часово, але ніколи не може бути знищений. Зате капіталістична класа є зайва і перший великий погром в боротьбі за державну владу, який потерпить ця класа, мусить довести до цілковитого і постійного її знищення.

Хто не здає собі справи з цеї послідовності нашого вростання в соціалізм, той є сліпий і не бачить підставних річей нашого суспільства: класового противенства капіталу і праці. Вростання в соціалізм є тільки другим висловом постійного загострення класових противенств, є тільки іншою назвою вросту в добу великих, рішаючих боїв, які ми називаємо соціальною революцією.

Ревізіоністи не хочуть призвати правди цьому твердженню, але й досі не вдалося їм подати проти

цього щось річевого. А те, що вони кажуть, наколи би воно мало яке значіння і могло щось доводити, то не „вріст” в соціалізм, а „відріст” суспільства від соціалізму; як от їхнє припущення, що капітал не централізується, а децентралізується. Ця льогічна суперечність лежить в істоті ревізіонізму: він мусить призвати Марксову теорію капіталу, наколи хоче дійти до відповіді у соціалізм. І він мусить цю теорію опровергнути, коли хоче вмовити в нас мирний розвиток суспільства та злагодження класових протитентів.

Але при цьому навіть в головах ревізіоністів і їх сусідів починає повставати підозріння, що ідея мирного вросту в будучу державу має маленький гачок.

Характеристичною щодо цього є стаття Навмана, поміщена в жовтневім числі 1908 р. „Neue Rundschau“ а відтак в „Hilfe“ про „Доля марксизму“. Дуже кучерявий образ цеї долі, яку малює нам бувший провідник національних соціалістів. Йому видається, що концентрація капіталу, творення союзів підприємств, є несподіванкою для нас марксістів, і що це захопило нас ні в цих ні в тих, бо ми не сподівалися його. То знов каже, що аж ревізіоністичні професійні спілки, а не марксівські, визнали і показали значіння законоодатної охорони робітників та професійної організації. Добряга не має поняття про те, що на європейському континенті перший Маркс пропагував ці ідеї, і що він перший пізнав значіння цих союзів так само як союзів підприємців, заки пізнали це другі соціалісти.

Але ми вже звикли до незнання у цих ланків і нам не потрібно осібно нотувати собі його. Цікаво, що Навман в своїй статті відкриває перевагу концентрованого капіталу як новину, та ще якось так, що після його так економічний розвій не веде до соціалізму, а до „нового феодалізму з нечувано сильними господарськими засобами“. Із союзами підприємцівкаже він — не дадуть собі ради ані кооперативні, ані професійні спілки.

„Ведення індустрії сконцентрується на довгі літа там, де спільно працюють синдикати і банки. Там зростає панування, якого не рушить ніяка соціальна революція так довго, доки страшні часи безробіття і голоду не спричиняють масового обурення, яке прямо наслідом переверне все, не будуючи на цім місці нічого нового. Думка соціальної революції в суті річи закінчена. Це все є дуже прикре для всіх соціалістів старого стилю, прикре також для нас соціальних ідеольотів, що сподівалися далеко скоршого ходу робітничих успіхів, однак нічого не поможе нам змалювання собі чогось луччого, бо найближа доба належить до індустрійних союзів.“

Це не виглядає на вростання в соціалізм, але ще менше виглядає воно на мирне вростання. Навман сам не вказує на інше средство знищення нового феодалізму, як тільки на „масове обурення“, що „переверне все“, отже на революцію. Тут він зараз стає коміть головою в своїй льобіці. Спершу каже сам, що союзів підприємців не може бути переможено ніякою соціальною революцією, а зараз за цим опрокидує свою думку, кажучи, що це буде голодна революція, яка „наслідом переверне все, не будуючи на цім місці нічого нового“. Чому це так, чому революція зразу відсуджена, це лишається Навмановою загадкою.

Хоч він так одним почерком пера вбив ідею революції без ніякого доказу, то проте не попадає в цілковиту безнадійність, але випростується повний веселої віри. Бо він робить відкриття, що союзи підприємців непереможні тільки для марксістів, котрі признають економічну конечність а заперечують свободну волю. Нам треба тільки визнати цю свободідну волю, так ми раз-два дамо собі раду з союзами підприємців; тоді затратять „нечувано сильні средства нового феодалізму“ свою непоборимість.

Те, чого не могло вдіяти обурення мас, може зробити признання свободної волі одиниці, може „особистість“. На це вказує „практична реальна політика“.

Так каже Навман:

„Маркс не хотів нічого знати про свободну волю, бо все брав як природно необхідну конечність. Так що найменьше звучить його теорія. Яко одиниця був він справді особою сильної волі і збуджував енергію. Нині бачимо серед соціальної демократії певного рода мандрівку від природної науки до науки волі\*), а з цим до основної науки всіх ліберальних рухів. Едвард Бернштайн говорить про це найясніше, бо каже, що треба знов сісти у ніг Канта. Також в анархістичних і напів анархістичних відтінках соціальної демократії знаходимо цей перехід від віри в сліпо правлячу долю до погляду, що воля направляє події так або інакше. Цей зворот до науки про волю є наслідком факту зміщення панування індустрії. Помічають, що вона сама не впаде, а піде на уступки тільки виключно сильним актам волі.“

Ті, що доперва тепер це помічають — прихильники мирного вростання в соціалізм. Ми марксісти на правду не потребуємо такого пізнання. Для ревізіоністів, як також для їх анархістичних і національно соціалістичних паростків є це небувале відкриття. Але вони є пчолами, вміють лизати медок з кожної квітки і через це в цьому відкриттю бачать опрокинення Маркових поглядів так само, як їх ліберальні, національно соціальні, анархістичні і напів анархістичні братчики по вірі. Вони всі обвинувачують Маркса, що він знав тільки „сліпо ділаючий“, „автоматичний“ економічний розвиток, а про людську волю не знав нічого. А власне те, щоби сотворити цю волю, є нашим головним завданням.

Так вчить не тільки Навман але й **Фрідеберг**, так вчать всі ті елементи, які серед соціальної демократії

\* ) Тут треба розуміти слово воля не в значенню свободи, а в значенню бажання. В такому значенню буду вживати цього слова на протязі цілої книжки, іменуючи його раз воля, а раз бажання. Перекладчик.

хитаються між Навманом і Фрідебергом, як ось Айснер, Мавренбрехер, та такі теоретики ревізіонізму як **Тугай-Барановський**.

Останній так каже:

„Автор „Капіталу“ перецінював значіння елементарної сторони історичного процесу і не зрозумів великанської творчої ролі **живої людської особистості** в цім процесі.“ („Der moderne Sozialismus“ стор. 91).

Це все доводить дуже ясно, що теорія мирного „вростання“ в соціалізм має велику діру, яку треба заткати великанською творчою ролею живої людської особистості і її свободіною волею. Але ця свободіна воля, що має доповнити вріст, означає на ділі понехтування теорії вростання. Бо коли Навман має рацію, що воля є свободіною і „направляє події так або інакше“, тоді може вона також „так або інакше“ направляти економічний розвій, а тоді ніяк не можна зрозуміти, яку запоруку маємо ми для того, щоби справді вrostи в соціалізм. Врешті-решт по цій теорії волі є взагалі неможливо пізнати напряму розвитку суспільства, і взагалі є неможливе наукове пізнання суспільства.

#### **4. Економічний розвій і воля.**

Ревізіоністи, заперечуючи повищі висновки, скажуть, що в Маркса виступає ще більша суперечність, бо він, яко думаючий вчений, очікує всього від кінечного економічного розвитку, який йде автоматично вперед, а сам яко революційний борець розвиває волю в найсильніший спосіб і все відкликується до волі пролетаріату. Це є непоборима суперечність в теорії і практиці Карла Маркса, — так кажуть всі вкупі: ревізіоністи, анархісти і ліберали.

На ділі ж не можна знайти в Маркса такої суперечності. Ця мініма суперечність є тільки плодом баламутства його критиків — незлічимого баламутства, яке все і все повторяється. Це баламутство полягає

на ставленню на рівні волі і свободідної волі. Маркс ніколи не заперечував значіння волі і „великанської ролі людської особистості“ в суспільстві, він тільки заперечував свободу волі, що означає зовсім щось відмінного. Це вже було пояснюване багато разів, тому не треба розбирати його ось тут ново.

Відтак це замішання полягає на дивовижному уявленню, що то є економія, а що економічний розвій. Всі ці вчені панове думають, що тому, що економічний розвиток відбувається після певних законів, то він йде автоматично сам про себе, без інерції волю людської особистості, так, що людська воля виступає **попри** економію і понад економією як осібний елемент, який доповнює економію і робить те, що спричинені економією річи дадуться „направити так або інакше“. Такий погляд є можливий в тих мізках, які уявляють собі економію зовсім схолястично, які черпали свої тямки тільки з книжок і лише тільки в думках вививають ними скди й туди, не здобуваючи ані найменьшого живого пізнання дійсного економічного процесу. В цьому пролетарі в кожному разі стоять вище від них і тому вони розуміють цей процес та його історичну роль краще, як Мавренбрехер та Айнер, краще ніж буржуазні теоретики, для котрих є чужою економічна практика, але також краще як буржуазні практики, для котрих є чужим теоретичний інтерес, є чужою охота знати більше понад те, кільки їм треба знати для повного осягнення своїх зисків.

Ціла економічна теорія стає порожньою балачкою для кожного, хто не виходить з того пізнання, що розгоновою силою кожного економічного діла є людська **воля**. Звичайно не **свобідна** воля, не хотіння само про себе, а тільки **означене** хотіння. Це є кінечністю **волі жити**, що лежить в основі всякої економії, а навіть приходить разом із життям тих організмів, які самі рухаються і обдаровані пізнанням. Кожда форма бажання зводиться в останній лінії до бажання жити.

Які особливі форми приbere воля організму жити в кожному особливому випадкові, це залежить від особливих умовин його життя, — беручи слово умовини в ширшій значенню, що обіймає не тільки засоби для піддережання організму, але й також загрозення і перепони. Умовини істнування означають характер його хотіння, форми його діяння і їх успіх.

Це пізнання творить вихідну точку матеріалістичного розуміння історії. Але так, як дуже просто поясняється в цей спосіб обставини, які заходять в житті простих організмів, о стільки більше поодиноких звінів житевого ланцюга всуваються між звичайне бажання жити а ріжноманітні форми, які може прибрести бажання організму на вищих ступнях життя.

Не є моїм завданням розводитися ось тут над цим питанням ширше. Але все ж познолите мені сказати декілька слів про це.

Житеві обставини якого-небудь організму є дво-якого роду. Одні такі, що все повторюються і в бігу кількох поколінь не змінюються. Доцільно приспособлене бажання в таких обставинах стає з часом звичкою, яка одігчується і через природний добір зміцнюється; таке бажання стає відтак інстинктом, гоном, котрому, зрештою, індівід слідує при всяких обставинах навіть при надзвичайних умовах тоді, коли послух цьому гонові не сприяє життю індівіда та його збереженню, а навпаки шкодить а може й доводить до смерті. Та помимо того всього і тут первістною причиною цього бажання (волі) є воля до життя.

Попри житеві обставини, які все повторюються в один і той самий спосіб, є й такі, які виступають тільки деколи або в мінливій формі. Тут інстинкт мовчить, тут залежить вдергання життя в суті річи від спромоги пізнання від того, чи організм має спромогу розізнатися в данному положенні і чи зможе приспособити до нього своє поступовання. Чим серед більше мінливих житевих обставин живе певний рід звіра, тим більше розвивається його інтелігенція, почасті

через це, що органи його інтелігенції частіше працюють і виправляються, а почасти через те, що індівіди зі слабшою інтелігенцією вимирають скорше.

Нарешті у людини стає інтелігенція такою великою, що вона дістает змогу витворювати для себе штучні органи, зброю і знаряддя, щоби при їх помочі краще вдержуватися при даних житевих обставинах. Та рівночасно вона витворює цим самим для себе зовсім нові житеві обставини, до яких своєю дорогою мусить приспособитися. Таким чином розвиток техніки, яко вислід високої інтелігенції, є рівночасно підганячом дальншого розвитку інтелігенції.

Розвиток техніки також є наслідком бажання жити, але цей розвиток доводить рівночасно до значної видозміни цього бажання. Звір хоче жити так, як він жив досі. Він більше не хоче. Винахід нової зброї, чи нового приладу, несе з собою можливість кращого життя, несе можливість збільшення скількості поживи, більше дармування, більше забезпечення, а вкінці вдоволяє такі потреби, яких осібник не знов досі. Чим більше розвивається техніка, тим більше воля до життя стає бажанням краще жити.

Це бажання є ознакою культурних людей.

Але техніка змінює не тільки відносини людини до природи, а також і відношення людини до людини.

Людина належить до товариських звірів, до тих, яким житеві умови не дозволяють жити відосібнено, лише все в товаристві. Тут воля жити приирає форми бажання жити з членами товариства і для них. Розвиток техніки, так само як змінює інші житеві обставини, так же само змінює і умовини товариського співжиття і товариського співділання. Перш за все через те, що техніка дає людині такі органи, які існують осібно від його тіла. Природні знаряддя і зброя, як от нігти, зуби, роги, і т. п. є такі самі (в цьому самому полі і віці) у всіх осібників. Зате штучні прилади і зброя можуть бути в посіданні одного чоловіка.

віка, а другі можуть їх не мати. Ці люди, котрі є в посіданні тих приладів і зброї, живуть під іншими умовами життя чим ці, котрі цих речей не мають. Так творяться різні класи, причому кожда має бажання жити, тільки в інших формах.

Приміром, капіталіст не міг би жити серед тих обставин, серед яких він тепер живе, наколи би він не осягав зисків. Його воля жити пре його здобувати зиски, а його воля краще жити спонукує його стреміти до збільшування зисків. Вже це пре його до збільшування свого капіталу; а ще в більшій мірі в цьому самому напрямку ділає на нього конкуренція (випередкова) боротьба, яка завше загрожує йому руїною, як що він не в стані постійно збільшувати свого капіталу. Концентрація (зосередковання) капіталу не є автоматичним процесом, що відбувається без бажання і без свідомості учасника. Вона була би цілком неможлива без енергічного бажання капіталіста бути багатим і усунути з поля боротьби слабших конкурентів. Поза їх бажанням та їх свідомістю лежить тільки той факт, що вислід цього їх бажання і стремлення витворює умови соціалістичної продукції. Цього, певно, капіталісти не хотуть. Але цим ще не сказано, що бажання людини і „великанська роля творчої особистості“ виключені з економічного процесу.

Така сама воля жити, яка одушевляє капіталістів, є також і у робітників. Але відповідно до їх відмінних життєвих обставин набирає вона у них інших форм. Не за зисками женуться вони, а стремлять до продажу своєї робочої сили, до високої ціни на неї і до низьких цін на засоби поживи; відти виходить засновання ними споживчих товариств і професійних спілок, їх стремлення до законів про охорону праці, звідси, нарешті, попри тенденцію концентрації капіталів друга тенденція, котра характеризується як вростання в соціалізм. Також тут це не означає несвідомого, позбавленого волі процесу, під котрим звичайно розуміють поняття „вростання“.

В суспільному процесі треба взяти нарешті на увагу ще одну сторону волі жити. Під певними умовами може бажання жити одної одиниці або й суспільства тільки тоді здійснитися, коли воно поборе бажання жити другої одиниці. Хижий звір може жити тільки знищеннем другого звіра. Часто вимагає його воля жити усунення товаришів того самого роду, котрі оспорюють його добичу або зменшують його харч. Це не вимагає знищення другого, але вимагає зломання їх бажання (волі) переважною силою мязів і нервів перших.

І в людині приходить часто до таких спорів; менше між одиницями, а більше між суспільствами, і то починаючи на засобах для вдергання життя в місцях полювання і риболовства а кінчаючи на ринках виміни і кольоніях. Такі спори кінчаються все або знищеннем одної сторони або, і то частіше, зломанням чи згнобленням бажання другого. Це є в кожному випадкові тільки переходовий стан. Але чоловік витворює постійне погноблення волі другого тим, що витворює постійні умови визиску.

Класові противенства є протитенствами бажань (воль). Воля життя у капіталістів має все такі умови, які спонукають їх пригноблювати волю робітників і поневолювати їх собі. Без такого погноблювання бажань не було би капіталістичних зисків і капіталісти не могли би існувати. Воля життя у робітників спонукає їх знову до бунту проти бажань капіталістів. Звідси й клясова боротьба.

Бачимо, що бажання, що воля є розгоновою силою економічного процесу. Вона є його початком і вона просякає кождий його прояв. Немає нічого дурнішого, як у волі і в економії видіти два осібні, незалежні від себе чинники. За таким розумінням ховається фетишистський світогляд, який заміняє економію, то-б-то форми суспільного співробітництва та боротьби людей матеріальними предметами цієї діяльності, то-б-то сировими матеріалами і знаряддями, та уявляє собі,

що так, як чоловік вживає сирівців і приладів, щоби по своїй вподобі витворювати певні предмети, так само „творчий осібник“ своїм свободідним бажанням (свобідною волею) вживає економії, щоби з цього витворювати після своїх потреб певні суспільні обставини „так або інакше“. Тому, що робітник стойти поза сирівцями і приладами, стойти над ними, ними орудує, то таксамо — вірить фетишист — чоловік стойти поза економією і орудує нею після своєї волі. А що сирівці і прилади не мають ані бажань, ані свідомості, то й в економії — вірить фетишист — йде все без бажань і без свідомості — просто автоматично.

Немає смішнішого непорозуміння, чим це.

Економічна конечність не є неприсутністю бажання. Вона випливає з потреби живих істот бажаючих жити і з необхідності вживати таких життєвих умов, які існують в даний час. Економічна необхідність є необхідністю певного означеного бажання.

Пустий є погляд, що признання економічної конечності ослаблює волю; і що в робітниках треба розбуджувати волю біографіями генералів та других мужів з визначною сильною волею і відчitами про свободідну волю. Коли хто людям вмовить, що щось існує, то начебто воно вже існує і начебто вони вже посідають його. Коли хто вірить у свободідну волю, то повинен вже через це одно мати волю і то свободідну! Придивімся ж тільки добре нашим професорам та іншим буржуазним інтелектуалістам, котрі перейшли школу Канта з одного боку а з другого боку школу ідолопоклонства перед сильними волею Гогенцолернів, яку то величезну силу незломної волі набули вони через те!

Коли би не діала в робітництві первісна основа всіх економічних конечностей — а іменно бажання жити — і коли треба би було її аж штучно викликувати, тоді пусті були би всі наші стремління.

Та цим ще не сказано, що людське бажання не стойти в ніякому звязкові зі свідомістю і що воно

не підлягає свідомості. Вправді сила волі жити не є залежною від нашої свідомості, але свідомість означує **форми**, які в данім випадку прибирає воля і означує силу, якої вживає воля при певній своїй формі. Ми вже бачили, що попри інстинкт ще й свідомість править волею, і що форми волі є зависимі від того, як і в якому ступневі свідомість пізнала житєві обставини. А що спромога пізнання в ріжких одиниць є ріжна, тому їх однакова воля жити при однакових житєвих обставинах проявляється нарізно і ці ріжні проявлювання волі викликають враження, що ці люди ділять по свободній волі так, ніби якість хотіння осібника не залежить від житєвих обставин, а залежить від його волі.

Не легендами і фільозофуванням про свободу волі можна впливати на форми волі пролетаріату і на енергію, якої вживає пролетаріят, а поглибленням і поширенням пізнання суспільних відносин.

Воля до життя є тим фактом, від якого ми мусимо виходити і який ми маємо вважати як щось вже згори дане. Форма, яку прибере ця воля, і сила, яку проявить вона, залежить у поодиноких одиниць, кляс, народів і т. д. від пізнання ними даних житєвих обставин; ці житєві обставини там, де вони в двох клясах витворюють противні бажання, є рівночасно **умовами боротьби**.

Ми маємо тут до діла тільки з останніми.

Воля, яко охота до боротьби, є залежна: 1. від **зиску з боротьби**, якого сподіється борець; 2. від **почування сили**; 3. від **справжньої сили**.

Чим вища нагорода за боротьбу, тим сильніше бажання, тим більше й скорше зважується, тим енергічніше напружується свої сили, щоби осягнути нагороду. Але це має значення тільки тоді, коли є переконання, що розпоряджається силою і потрібними спосібностями для осягнення нагороди. Немає ж віри в самого себе, тоді може бути нагорода за боротьбу навіть дуже приваблива, то вона не викликує волі, а

тільки желання, тільки тугу, яка може бути навіть дуже гаряча, але не виклике діла і практично лишається беззвартою.

Почування сили може бути чимсь ще гіршим чим беззвартощість, наколи воно не основується на справжнім пізнанні власних сил і сил противника, а покладається тільки на ілюзіях. Сила без почування сили є мертвовою і не родить волі. Почування сили без справжньої сили може при певних умовах доводити до діл, які заскочуть противника і приголомшують його, ломлять його волю або обезсилюють. Але постійних успіхів без сили не можна осягнути. Підприємства, які узискані були не на підставі власної сили, а тільки на обманенню противника мнимою власною силою, мусять упасти скоріше чи пізніше, та лишити по собі остатільки більший жаль, оскільки величнішим був перший успіх.

Як що приложимо вище сказане до клясової боротьби пролетаріату, то стане ясно, які завдання мають ті, котрі беруть в ній участь і помагають її, та як соціальна демократія ділає на неї. Нашим першим завданням є побільшення сили пролетаріату. Сили ми не можемо побільшити після нашої забаганки. Сила пролетаріату є означена в певнім стані капіталістичного суспільства його економічними обставинами і не дається довільно побільшити. Але можна піднести ділання існуючої сили в той спосіб, що спинюється її розтрату. Несвідомі процеси в природі є безконечною розтратою сил, як що дивиться на них з точки погляду нашої мети. Природа, власне, не має ніякої мети, до якої вона стреміла би і служила би їй. Свідоме бажання людини назначує процесові мету, показує також дорогу, якою мається осягнути цю мету при найменьшій розтраті сил.

Таксамо мається річ з клясовою боротьбою пролетаріату. Справді, вже від самого початку клясова боротьба відбувається не без свідомості учасників; але їх свідоме бажання обхоплює в першій мірі найближчі особисті потреби. Суспільні переміни, які ви-

ходять з цього, лишаються часто непомітними для самих борців. Яко **супільний** процес, клясова боротьба довго лишається несвідомим процесом, а тим самим є вона великою розтратою сил так, як всі несвідомі процеси. Тільки **пізнання** супільного процесу, його тенденцій й мети, спромогло зробити конець марнуванню сил, згуртувати сили пролетаріату, зібрати їх у великі організації, обєднані великими цілями, котрі пляново підпорядковують особисті та хвилеві виступи довготривалим клясовим інтересам, а котрі з свого боку знов таки поставлено на службу загального супільного розвитку.

Іншими словами, теорія є чинником, який підносить можливий розвиток сил пролетаріату як найбільше, таким чином, що учи, по якому як найдоцільніше вживати даних економічним розвитком сил, і ділає проти їх розтрати.

Теорія підносить не тільки ділаючу силу пролетаріату, вона підносить також в ньому свідомість своєї сили. А це є не менше потрібно.

Ми вже бачили, що волею кермус не тільки свідомість, але також звички і інстинкт. Обставини, які повторялися десятками або й сотками літ, витворюють звички і інстинкти, які ділають ще й тоді, коли вже зникли їх матеріальні причини.

Одна кляса могла вжс давно ослабнути, хоч передше була пануючою ізза своєї перевищаючої сили, а іньяша кляса, та, що була визискуваною попередною і була слабою, стала тепер сильною. Але давна свідомість сили ділає ще довго по обох сторонах доти, аж доки одного разу не прийде до проби, приміром під час війни, тоді аж виявляється слабина пануючої кляси. Тоді визискувана кляса одним махом приходить до свідомості своєї сили; наступає революція і раптовий переворот.

Так ділають почування давної слабости та віра в непоборимість капіталу в рядах пролетаріату ще довгий час.

Капіталістичний спосіб продукції повстав в такім часі, коли маси пролетаріату безрадно валялися на вулиці, як паразитні, цілком непотрібні суспільству істоти. Капіталіст, котрий закликав його на службу до себе, був „хлібодавцем“, або був „роботодавцем“, як ще й досі кажеться, що не звучить краще від по-передного. Бажання жити гнало пролетаріят прода-вати себе. Іншої можливості, щоби жити, проле-таріят не бачив, таксамо, як не бачив можливості опертися капіталістові. Однак відношення змінилося поволі. Пролетар із непотрібного жебрака, якому да-вали заняття тільки як милостиню, став робітничою клясою, з якої живе ціле суспільство, а капіталіст зате став зайвою особою для ходу продукції, як те дока-зують аж надто добре акційні товариства і трести. Відношення наємної платні з скономічної необхідності все більше переміняється у відношення сили, що під-пирається владою держави. Пролетар стає найчислен-нішою клясою в державі і в армії, на якій спочиває державна влада. У високо індустрійно розвиненій дер-жаві, як от в Німеччині та Англії, вже нині мав би пролетаріят таку силу, що міг би здобути державну владу, і вже сьогодня знайшов би такі економічні обставини, що міг би вжити державної влади до усунення капіта-лістичної господарки і замінення її на товариську.

Але пролетаріатові бракує іменно свідомости своєї сили. Тільки певні верстви мають її, а загал не має. Там, де соціальна демократія може, там робить все, щоби дати цю свідомість. І тут знов робить це дорогою теоретичного освідомлення, — але не тільки цим. Далеко краще від теорії все ділає чин. Власні висліди з боротьби з противником є тим ділом, яким соціалдемократія показує пролетаріатові його силу і цим найкраще підносить в пролетаріяті почування своєї сили. Теорії ж завдячує пролетаріят остильки свої успіхи, що даючи себе вести їй, уможливлює свідомій зорганізований частині пролетаріату примінювати мак-симум своєї сили в кождім догіднім моменті.

Професійний рух із самого початку почали і підсичували скрізь, крім англо-сасського світа, соціальні демократи.

Попрі успіхи професійного руху зазначаються особливо успіхи боротьби за парламент і в парламентах, які сильно піднесли почування сили в пролетаріаті. Почування сили пролетаріату піднеслося не тільки матеріальними успіхами, які в цій боротьбі здобули деякі верстви пролетаріату, а головно тим, що бідні, досі застрашенні і зневірені народні маси побачили виступаючу силу, яка відважно стала до боротьби зі всіма пануючими чинниками, яка здобуває побіду за побідою, а попри те не є вона нічим іншим, як тільки організацією цих самих бідних.

В цім лежить велика вага маєвого свята, в цім лежить велике значіння виборчої боротьби за виборче право. Не все ця боротьба приносить значніші матеріальні успіхи для пролетаріату; противно, часами ці успіхи не стоять ні в якому відношенню до жертв боротьби; а все таки там, де вона скінчилася побідою, означає вона величезний згіст ділаючої сили пролетаріату, бо вона підбадьорує почування сили, а за цим силу волі пролетаріату.

Нічого так не бояться наші вороги як зросту цього почування сили. Вони знають, що велітень так довго є небезлечним, як довго він не знає своєї сили. І це почування сили вони хотіли би здавити. Навіть матеріальні уступки, які вони мусять робити пролетаріатові, не такі ненависні для них, як моральні здобутки, як моральні побіди пролетаріату, бо ці останні підносять самосвідомість. Тому далеко завзятіше борються вони за автократію в фабриці, за владу „пана у власній хаті“, чим проти підвищення заробітку, тому в них страшно зайлі ворежнеча проти святкування першого мая загальним киненням праці, тому стремлять вони здавити загальне і рівне виборче право, де тільки можуть, бо цим наочно показується народові, як повільно невпинно зростає соціалдемократія. Не страх перед

соціалдемократичною більшостю жене капіталістів до таких стремлінь; — коли б тільки це, то вони зовсім спокійно перечекали би ще кілька виборів. Ні, а страх, що кождоразова виборча побіда соціалдемократії дасть пролетаріатові таке почування сили, а іх ворогів так заголовомить, що пролетаріят зробиться нестримним, і тут лопнуту державні засоби влади та цілковито перевернеться в державі відношення влади.

Через це будьмо приготовані на те, що наша найблища виборча побіда принесе нам наступ на теперішнє виборче право — чим я ще не кажу, що цей наступ вдасться. Цей наступ, противно, може викликати такі бої, які теперішнім володарям можуть принести ще більший і страшніший розгром, чим наші виборчі побіди.

Правда, наша партія має за собою не тільки побіди, але й розгроми. Та це тим менше знеохотить нас, чим більше ми привычаймося підносити наш зір понад місцеву і хвилеву обмеженність та слідти за нашим руком в цілій його сумі у всіх народів протягом двох поколінь. Тоді стане нам перед очима невпинний і дуже скорий розвиток всього пролетаріату по мимо його поодиноких, дуже тяжких розгромів так ясно, що ніцо не спроможе ослабити нашої надії на побіду.

А чим більше ми пробуємо розглянути наші поодинокі бої в залежності до загального суспільного розвитку, то тим ясніше і сильніше стає нам перед очима кінцева мета нашого стремління, а іменно визволення робочої класи, а цим самим цілої людськості від всякого класового поневолення, тим більше ціляхотною стає наша дрібна робота, яку накладає пролетаріатові безпереривно і необхідно бажання життя, тим більше напружується через велич нагороди за боротьбу воля пролетаріату аж до революційної пристрасти, яка не є бездумним розгорячкованням несподіванки, а овочом ясного пізнання.

Це є спосіб, яким досі впливала соціальна демократія на бажання пролетаріату, і цим способом здобула вона такі близкучі успіхи, що не має причини міняти цю методу на яку-будь іншу.

## 5. Ані революція ані законність за всяну ціну.

З одного боку закидають нам, марксістам, що ми виключаємо волю з політики і робимо її автоматичним процесом. З другого боку закидають нам щось зовсім протилежного, іменно, що наші бажання ставляємо вище, чим пізнання дійсності. Пізнання вказує на неможливість революції, а ми прямо з чутевого фанатизму держимося ідеї революції і прямо ошоломлюємося нею. Ми стремимо до політичної революції за всяку ціну, тільки ізза самої революції, хоч могли би на таких законних підставах далеко скорше дійти до мети.

Між іншим пробують поставити мене проти Фрідріха Енгельса, котрий, як кажуть, також відчував колись дуже революційно, а зараз перед самою смертю порозумнів і пізнав та призвав нісенітність свого революційного погляду.

Це правда, що Енгельс 1895 р. в своїй предмові до Маркової праці „Класова боротьба у Франції“ вказав на те, як змінилися умови революційної боротьби супроти 1848 р. Ми мусіли би мати великі маси за собою, щоби побідити, і ці маси мусіли би „розуміти, що діяти“, а ми „революціонери“ досягли би свого скорше законним шляхом, чим незаконною дорогою перевороту. Треба мати в тямці, що Енгельс, пишучи це, думав про тодішню хвилеву ситуацію. Хто хоче знати, як розуміти Енгельсові висказі з цього часу, той мусить порівнати їх з його листами, на які я вказав недавно в „Neue Zeit“ (XXVII, I, ст. 7). З них видно, як він енергічно боронився проти підозріння, що він є „миролюбним обожательом законності за всяку ціну“. Я так писав в згаданих місцях „Neue Zeit“:

Передмова до Марксою „Клясової боротьби у Франції“ має дату 6. березня 1895 р. Кілька тижнів по цім з'явилася книжка на книгарському ринку. Я просив Енгельса, щоби він позволив мені видрукувати передмову книжки в „*Neue Zeit*“ ще перед її появою.

На те Енгельс відповів мені 25. березня: „Я відповів сейчас на Твою телеграму: „З приємністю“. На відбитках для коректи пересилаю текст під заголовком: „Клясові боротьби у Франції 1848–50 р.“ Ф. Е. Що зміст складається з перепечатки моїх старих статей з журналу „N. Rh. Z.“ (*Neue Rheinische Zeitung*), про це я сказав в тексті. Мій текст потерпів дещо під впливом страху наших берлінських приятелів перед законопроектом про „переворотові заміри“, страху, з яким я при цих обставинах мусів числิตися.

Щоби це зрозуміти, треба нагадати собі, що законопроект про „переворотові заміри“ мав на меті загострити істнуючі вже закони для утруднення соціалістичної пропаганди і що цей законопроект предложений був німецькому парламентові 5. грудня 1894, а 14. січня вже був переданий парламентарній комісії, де над ним радили до 25. цвітня. Як раз в цім часі Енгельс писав свою передмову.

Як поважно Енгельс розумів цю ситуацію, показує дальнє місце того ж листа:

„Я безумовно певний, що в Австрії наступить виборча реформа, яка запевнить нам місце в парламенті, хиба що наступив би несподівано загальний реакційний період. В Берліні, здається, працюють в цім напрямі всіма силами, тільки на жаль там самі не знають сьогодня, чого вони схочуть завтра“.

Вже перед цим, ще 3. січня, безпосередно перед написанням передмови, писав мені Енгельс так:

„Ви будете мати, як мені відається, дуже оживлений рік в Німеччині. Як що пан Келлер і надалі буде поступати в тому ж дусі, то не є виключені конфлікт, розвязання парламенту, державний заговор. Роzuміється, обійтесь і з меншим. Юнкri вдоволи-

лися би побільшеними подарками, але щоби дістати їх, будуть апелювати до відомих прімх жадоби особистої влади, відтак уступлять їм до певної ступені, потім вийдуть у гру чинники опору, а тут і припадок, себто непредвиджене, необчислене, небажане. Щоби запенити собі подарки, мусять грозити конфліктом — а підуть один крок даліше, то первісна ціль, подарки, буде побічною річкою, тоді корона стане проти парламенту, зігну або зломлю, а потім може бути дуже весело. Я читаю якраз Гардінера: „Personal government of Charles I.“ (Особистий режим Карла I.), де стрічаю подібність ситуації до теперішньої в Німеччині аж до смішності. Ось хоч би аргументи про нетичальність за виступи в парламенті. Коли би Німеччина була романською країною, **то революційний конфлікт був би неминучим**, але так, як каже Жолімаєр (Шорлемер), про ніщо іншого певного не знається".

Так поважною і багатою на конфлікти вважав Енгельс тодішню ситуацію в той час, коли ревізіоністи казали, ніби то він заповідає, начебто настала і навше забезпечена ера безумовно законного і мирного розвитку і що доба революцій лежить вже позаду нас.

Зрозуміло, що Енгельс, розуміючи тодішню ситуацію, виминав все те, що могли би противники вихінувати проти партії, але в суті речі він не подався, тільки висловлювався як мога обережно.

Але коли „Vorwärts“, хотачи додатно вплинути на комісійні наради над законопроектом про переворотові заміри, вибрал деякі місця передмови і зложив їх в такий спосіб, що вони викликали таке вражіння, яке після пізніших тверджень ревізіоністів мав на меті сам Енгельс, тоді він запалав злостю на таку роботу. В листі з 1. квітня він пише:

„На превелике диво виджу сьогодня в „Vorwärts“ витяг з моєї передмови, видрукований без моого відома, та так прикроений, що я виходжу миролюбним обожательом законності „Quand t'ême“ (за всяку ціну). Тим краще для мене, що ціла передмова появиться в

„Neue Zeit“, бо цим затреться це **ганебне вражіння**. Я скажу Лібкнехтові мою думку про це дуже рішучо, а також і тим, хто б вони не були, що підвели його перекручувати мої думки.“

Він не предчував, що незадовго ці його вірні приятелі, котрі в першій мірі повинні були стерегти його думок перед перекрученнями, прийдуть самі до переконання, що ці перекручені думки були його власними думками, і що те, що він вважав ганебним, вони візьмуть за велике діло його життя: що революційний борець покінчив яко миролюбивий обожатель законності „за всяку ціну“.

Коли би повище сказане не вистарчало для пояснення Енгельсового становища до революції, то нехай послужить ще його стаття з 1892 в „Neue Zeit“, написана кілька літ перед передмовою до Маркової „Клясової боротьби“ про „Соціалізм в Німеччині“. Він писав:

„Кількож то разів підсували нам буржуа думку, щоби ми при всяких обставинах зrekлися революційних средств боротьби і лишилися в законних рамках, тепер, коли впав виїмковий закон, коли привернено загальне право для всіх, також і для соціалістів. На жаль не можемо зробити цієї приємності панам буржуа. Однак це не перешкоджає тому, що **в дакну хвилю** не ми є тими, що „ломлять законність“. Противно, ця законність працює якраз для нас і ми були би дурнями, ломаючи її, доки так йде, як досі. Ні, ми питаемося, чи якраз буржуа і їх правительство не зломлять перші закона, щоби роздавити нас насищством? Ми чекаємо на це. А тим часом — „Будь ласка, стріляйте перші, панове буржуа“. Безсумнівно, вони **стрілятимуть** перші. Одного гарного ранку втомляться німецькі буржуа і їх правительство, дивлячись із заложеними руками на заливаючий потоп соціалізму: вони будуть шукати ратунку в незаконності і розбою. Що це поможе? Розбій може здавити маленьку секту в якомусь обмеженому місці; треба щойно винайти

силу, яка спромоглася би знищити поширену в цілій державі партію двох або й трьох міліонів людей. Контрреволюційна, моментальна перевага може опізнати тріумф соціалізму може на кілька літ, але тільки на те, щоби він відтак був повніший і остаточний.“ (Х, I, ст. 583.)

Це місце, таксамо як і попередні листи, треба взяти на увагу, коли хочеться розуміти виводи Енгельсової передмови про законність, при якій ми зростаємо. Але вони ані разу не вказують на зречення ідеї революції.

Правда, вони рішучо відкидають такий погляд, що, мовляв, ми все ставимо на карту революції і що вона повториться прямо по взірцям з 1830 і 1848 р. Але хто ізза цього думав, що мій погляд перечить Енгельсовому, той дуже помиляється. В дійсності ще перед Енгельсом вступним словом я розвивав подібні погляди, тільки в іншій формі і виншому звязкові.

В 12. річнику „*Neue Zeit*“ опублікував я в грудні 1893 р. одну статтю про „соціалістичний катехизм“, в якому я також вичерпуючи пояснив питання революції. Там написано:

Ми є революціонерами і то не в такому розумінні, як ось парова машина є революціонеркою. Соціальний переворот, до якого ми стремимо, можна осягнути тільки політичною революцією при помочі політичної влади воюючого пролетаріату. А державною формою, в якій може бути здійснений соціалізм, є республіка, і то в загальному принятому значенню слова, іменно демократична республіка.

Соціалдемократія є революційною партією, але не є партією, що робить революції. Ми знаємо, що ми можемо осягнути нашу мету тільки шляхом революції, але ми знаємо й те, що таксамо, як не в нашій силі є зробити революцію, не спроможні є й наші противники стримати її. Нам навіть не спадає на думку викликати революцію або приготувати її. І через це, що не можна штучно зробити революції, не можемо

напевно сказати, в яких умовах вона повстане і які буде мати форми. Ми знаємо, що класова боротьба між буржуазією а пролетаріатом не скінчиться доти, доки пролетаріят не осягне повної політичної влади, якої вживе для заведення соціалістичного ладу. Ми знаємо, що класова боротьба все більше мусить поширюватися і все більше ставати завзятою. Ми знаємо, що пролетаріят що раз то більше зростає, збільшується його моральна і економічна сила, і що його побіда та розгром капіталізму є неминучі; але ми можемо мати тільки дуже сумнівні здогади про те, коли і як прийдуть останні рішучі бої в цій соціальній війні. Це все є нічим новим...

Тому, що ми нічого не знаємо про рішаючі бої соціальної війни, не можемо нічого певного сказати, чи будуть вони кроваві, чи ні, чи фізична сила буде грati в них визначну роля, чи може вирішать її виключно средства економічної, законодавчої і моральної пресії.

Зате можна після всякої правдоподібності напевно сказати, що в революційних боях пролетаріату переважатимуть більше на останку названі средства над фізичними, себто не мілітарної натури, чого не було в революційних боротьбах буржуазії.

Ізза одної причини не повинні вирішуватися будучі революційні бої мілітарними средствами. Цеючиною є, — що часто було вже вияснюване, — величезна перевага узброєння теперішньої державної армії над „цивілями“. Ця перевага узброєння робить всякий опір „цивілів“ вже згори безвиглядним.

Зате розпоряджають революційні верстви крашою зброєю економічного, політичного і морального опору, чим те мало місце в 18 століттю. Одна Росія є винком під цим оглядом.

Коаліційна свобода, свобода преси, і загальне виборче право (при певних умовах і загальна військова служба) є крашою зброєю в руках пролетаріату модерніх держав, чим всяка друга тих клас, які робили

буржуазні революції. Ці уладження кидають на відносини влади поодиноких партій і кляс і на духа, яким вони живуть, таке світло, якого бракувало в часах абсолютизму.

Тоді напомацки ходили пануючі кляси і революціонери. Тому, що всякий опозиційний відрух був неможливий, то ані правительство, ані революціонери не могли знати своїх сил. Кожда з обох сторін була виставлена на небезпеку пересінювання себе, доки не поміряла своїх сил в боротьбі з противником, або не досягнування себе, скоро раз була побідженою. Це є одна з найважніших причин, чому на часи революційної буржуазії припадає так багато повстань, які одним махом були здавлені, і так багато правлінь, які одним махом були повалювані. Звідси то йде та скора послідовність революцій і контрреволюцій.

Зовсім відмінно мається річ сьогодня, — хоч би в краях з деякими демократичними уладженнями. Ці уладження називано кляпою безпеченства для суспільства. Коли хтось хоче цим сказати, що пролетаріят в демократії перестане бути революційним, що він вдоволиться публичним висловлюванням своїх обурень і болів та зречеться політичної і соціальної революції, — то дуже помиляється. Демократія не може усунути клясових противенств капіталістичного суспільства і не може спинити остаточного висліду, себто перевороту цього суспільства. Але одно вона може: вона не може охоронити перед революцією, але може охоронити перед передчасною, безвиглядною революційною пробою і може зробити деякі революційні повстання злишнimi. Вона дає спромогу з'ясування сил поодиноких партій і кляс; вона не усуває клясових противенств і не пересуває їх остаточної мети, але вона дає спромогу пізнання зростаючим клясам не братися розвязувати свого завдання, до якого вони ще не доросли, і вказує пануючим клясам на те, щоби вони не відказувалися робити уступок тоді, коли вони вже не мають сили спротивлятися цим уступкам. На-

пряму розвитку демократія не зміняє, але зате цей розвиток стається постійним і спокійним. Побіди пролетаріату в державах з деякими демократичними уладженнями не є такі яскраві, як побіди буржуазії в її революційним часі, але зате й розгроми не є дуже чорні. Від часу розбудження сучасного соціалдемократичного робітничого руху в шістдесятих роках 19. ст. пережив європейський пролетаріят тільки один великий розгром, а іменно під час парижської комуни в 1871 р. Тоді боліла Франція ще наслідками ціарства, яке не допускало народу до ніяких демократичних уладжень, французький пролетаріят тільки в малій частині прийшов був до свідомості і повстання було прямо вимушене на ньому.

Демократично-пролетарська метода боротьби видається більше нудною від революційного часу буржуазії; вона є менше драматична і не така яскрава, але зате вимагає далеко менше жертв. Це може бути байдужим якому-будь красномовному літераторові, що працює в соціалізмі, щоби винаходити для себе інтересний спорт і інтересну матерію, але це не може бути байдужим для тих, хто веде цю боротьбу.\*)

Так звані мирні методи класової боротьби, які обмежуються невоєнними средствами — парламентаризм, страйки, демонстрації, преса і інші, мають тим більші вигляди на горожанство в кождім краю, чим більш поглублені демократичні уладження і чим більше населення має зрозуміння своїх політичних та економічних відносин і вміє гамувати себе.

\*.) Буржуазні революції 18-го століття зриваються від успіху до успіху, їх драматична яскравість переганяє себе, люди й річі видаються убрани в огняні брилянти, екстаза є духом дня, але вони є нетревалі, скоро добігають до вершин, а відтак довго прохмеляються суспільство, заки відтак тверезо присвоїть собі висліди своїх зривів і стремлінь. Зате пролетарські революції... критикують себе заєдно і т. д. (Маркс, 18. брумера, ст. 4.) При порівнюванню буржуазних революцій з пролетарськими Маркс не міг брати ще тоді в 1852 р. під увагу впливу демократичних уладжень на них.

З двох противників при однакових умовах той задержить зимну кров, котрийчується сильнішим. Хто ж, навпаки, не має віри в себе, ані в свою справу, той дуже легко тратить зрівноваження і погамовання себе.

У всіх країнах з модерною культурою є власне пролетаріят тою клясою, яка найбільше має віри в себе і в свою справу. Для цього вона не потребує піддаватися ілюзіям. Йї треба тільки розглянути історію останнього покоління, щоби переконатися, як вона всюди безпереривно поступає вперед; і йї треба тільки приглядатися сьогоднішньому розвиткові, щоби набрати переконання, що її побіда є неминучою. Через це не можна сподіватися, щоби пролетаріят в одному з країв, в якім він поступив вище, легко стратив спокій і погамовання себе та розпочав політику карколомних пригод. Тим менше можна сподіватися цього, чим більшими рівночасно є освіта і пізнання робітничої кляси і чим більше демократична держава.

Зате не можна приписувати такої певності себе пануючим клясам. Вони відчувають і бачуть, що з дня на день стають слабшими, вони стають чим раз то більше нервовими і застрашеними, а відсі і непочитальними. Чим раз то більше і більше попадають вони в таке розположення, з якого треба все сподіватися, що ось-ось дістанутъ нападу скаженини і кинуться в сліпій бісноватості на противника, щоби прибити його, не оглядаючись на всі рани, які вони цим завадять цілому суспільству і собі самим, і не дивлячись на ці всі незлічимі спустошення, які нанесуть йому в своїй непочитальності.

З політичного положення пролетаріату можна сподіватися, що він так довго, як тільки можливо, буде обходить згаданими „законними“ методами. Небезпека перехрещення цього стремління лежить, розуміється, в нервовім настрою пануючих кляс.

Державні мужі пануючих кляс бажають того, щоби такий напад шалу обхопив не тільки пануючі кляси, але й цілу індиферентну масу ще перед тим,

заки соціалдемократія буде такою сильною, щоби могла опертися їм. Це дає їм однокий вигляд на відсунення побіди соціальної демократії хоч на кільканай-цять літ. Правда, це є газардова гра, бо коли буржуазії в такому нападові шалу не вдастся побідити пролетаріату, тоді ще скорше зломиться буржуазія, а соціальна демократія буде тріумфувати раніше. Але політики пануючих кляс є в більшості в такім настрою, який їм каже, що для них немає іншого виходу, як тільки поставити все на одну карту. Вони зі страху перед революцією хочуть спровокувати горожанську війну.

Зате соціальна демократія немає ніякої причини вести розпучливу політику. Вона має причини старатися про те, щоби напад скаженини пануючих, коли він є неминучий, відсунути як мoga на пізніший час, а що найменьше до такого часу, коли вже пролетаріят буде настілько сильний, що зміг би без великого труду побороти і звязати шаленого і щоби це вже був останній напад, та обійшовся без багатьох жертв.

Через те вона мусить уникати і навіть поборювати все те, що безцільно провокує пануючі кляси, що дало би державним мужам зачіпку пігнати буржуазію і її приклонників до соціалістожерної скаженини. Коли ми заявляємо, що революцій не можна робити, коли ми вважаємо нерозумним, а навіть шкідливим викликувати революції, і коли ми відповідно до цього поступаємо, то ми не робимо цього із за німецьких прокураторів, а в інтересі борючогося пролетаріату. І німецька соціальна демократія одностайні згоджується на це разом зі всіма її братніми партіями. Завдяки цьому не вдалося досі державним мужам пануючих кляс так виступити проти пролетаріату, як би цього вони як найрадше хотіли.

Хоч вплив соціальної демократії є відносно ще малий, то все ж він в сучасних державах є такий могучий, що буржуазні політики не можуть з нею робити, що їм забагнетися. Дрібні охоронні средства і шикани не поможуть їм нічого; цим викликають

тільки огірчення у діткнених, без того, щоб їх відстрашити або зломати їх боєву спосібність. Всяка ж спроба перевести якесь різко охоронне средство, яке би зробило пролетаріят неспособним до боротьби, грозить викликанням горожанської війни, яка в кождім випадку, як би вона й не випала, принесла би страшнє знищення. Це знає сьогодня кождий середньої міри оглядний чоловік. І хоч як буржуазні політики мали би причину бажати, щоби соціалдемократію поставити перед спробою сили, якої вона сьогодня може ще не видержала би, та буржуазні підприємці не хотіть чути про такий експеримент, який їх може знищити, а що найменьше не хочуть його доти, доки вони ще тверезі, доки ще не обхопив їх напад шалу. Бо по цім буржуа спосібний до всього, і чим більший страх у нього, тим більша в нього жадоба крові.

Інтереси пролетаріяту сьогодня вимагають безумовно більше, чим коли-небудь, оминати все, що без потреби провокувало би пануючі кляси до напрасної політики. І відповідно до цього поступає соціалдемократія.

Але є один напрям, який називає себе пролетарським і соціальнореволюційним. Він попри поборювання соціальної демократії ставить собі за завдання спровокувати нагальну політику. Те, за чим тужать державні мужі пануючих кляс, бо це одно ще спромогло би припинити побідний розгін пролетаріяту, є головною роботою цього напряму, чим, очевидно, зискають собі прихильність Путкамера і його компанії. Приклонники цього напряму не стараються **ослабити** буржуазію, а тільки **привести її до ошаління**.

Упадок паризької комуни 1871 р. є, як вже вище було сказано, останньою великою невдачою пролетаріяту. Від тоді, завдяки своїй вище описаній методі, в більшості країв пролетаріят іде в гору, хоч може повільніше, чим ми собі бажаємо, але зате певніше, чим коли-небудь давно йшов революційний рух.

Лише в поодиноких випадках від 1871 р. потерпів пролетарський рух більші невдачі. В кождім з цих

випадків виновниками були ті одиці, котрі вживали так званих в теперішній мові **анархістичних** средств; люди, котрі признають тактику більшості анархістів, так звану „тактику діла“. Треба тільки пригадати собі ту шкоду, яку потерпів інтернаціонал, а головно революційне повстання в Іспанії 1873 р. П'ять літ по цім піднісся загальний напад скаженості по замахах Гедля і Нобілінга. Не було би їх, не вдалося би було Бісмаркові переперти так званого закону проти соціалістів. Певно не примінювався би був цей закон так строго, як це мало місце в перших роках його існування, було би заощадилося німецькому пролетаріатові багато жертв і його розвиток не був би був припинений ані на одну хвилину.

Найближчою невдачою робітничого руху є 1884 р. в Австрії внаслідок лайдацтв і звірств Кемерера і Стельмахера та компанії. Сильно розвинений соціалістичний рух вбито одним махом без сліду опору, вбито не урядом, а загальною ненавистю населення, яке всю вину за анархістичні діла приписувало соціалістам.

Слідуюча невдача наступила в Америці в 1886 р. Там розвивався робітничий рух дуже скоро і сильно. Так скоро там розвивався соціалістичний рух, що думалось цей рух пережене дуже скоро європейський і стане його провідником. На весну 1886 р. робітнича кляса готувалася здобути вісъмогодинний день праці. Робітничі організації зростали до кольосальних розмірів. Страйк ішов по страйкові. Веселе одушевлення панувало в робітничих рядах, а соціалісти всюди були першими, всюди найпильнішими і почали бути здобувати провід цілого руху.

Аж тут лучився в однім із багатьох конфліктів, які бувають між робітниками і поліцією, 4. мая в Чікаго атентат, знане всім кинення бомби. Ще до сьогодня ніхто не стверджив, хто кинув її. 11. падолиста повіщені за цей випадок анархісти і засуджені на довгі літа товариші були тільки жертвами юридичного морду.

Але діло зовсім відповідало тактиці, яку проповідують анархісти. Воно викликало озлоблення всеї буржуазії Америки, ввело замішання між робітників і здискредитувало соціалдемократію, якої не вміють або не хотять відріжнити від анархістів. Боротьба за вісімгодинний день праці скінчилася невдачою, робітничий рух підудав зовсім, а соціалдемократія стратила своє значіння. Тільки дуже поволенъки починає вона підноситися в Злучених Державах Америки.

Поодинокі більші невдачі робітничого руху від двайцятьох літ спричинені були все або анархістами або такими подіями, які відповідали їх тактиці. Соціалістичний закон в Німеччині, виїмкові стани в Австрії, юридичні морди в Чікаго, все це є плоди анархістичної роботи . . .

Вигляди на те, щоби анархізм знов міг де-небудь захопити народні маси, є сьогодня менші, чим коли-небудь.

Дві причини сприяли тому, що маси були приступні для анархізму. Одною було те, що маси були замало самосвідомі, а другоюю безнадійність, власне видима неможливість, досягнути політичним шляхом якого-будь поліпшення.

В першій половині вісімдесятих років 19. століття, коли австрійські і американські робітники масово давалися ловити на анархістичні кличі, бачимо тут і там великий зріст робітничого руху при чому одночасно майже не було провідників. Робітничі кадри складаються із самих рекрутів без знання, без досвіду і без офіцірів. До цього ще прилучується позірна неможливість потрясти панування капіталізму шляхом політичної боротьби. В Америці робітники не мають надії дати собі раду з державною корупцією при помочі політичної акції.\*)

\* ) В однім з останніх чисел нашого американського братнього органу „Vorwärts“ знаходимо звіт з бесіди недавно увільненого з вязниці Міхаеля Шваба, котрий був також жертвою афери з бомбою 1886 р. Він признає, що анархістична

Сьогодня є воно всюди вже інакше і лише в Австрії була ще одна причина, яка сприяла анархізму: **маси стратили були довірря до соціальної демократії.** Коли соціалістичний закон вбив політичні і економічні засоби — організацію і пресу — німецького пролетаріату, в той час зуміли анархісти доказати австрійським робітникам, що соціальна демократія зложила свою зброю і відказалася від своїх революційних зasad. Австрійські соціалдемократи оборонили німецьких товаришів, і цим не зрегабілітували їх, а тільки здискуредитували себе самих. А ще до цього державний прокуратор, граф Ляменан, допоміг анархістам, — а вони були йому миліші, — цим, що погірдливо називав соціалдемократію „революціонерами в шляфроці“.

Ще сьогодня анархісти старажаться доказати робітникам, що соціалдемократія є революціонерами в шляфроці. Але зараз вони не мають успіху. І коли би в Німеччині анархісти прийшли до якого-такого значення, то це могло би статися не ізза агітації „незалежних“, а тільки або через зрост пануючих класів, який викликав би брак віри в самих себе серед робітничої класи, або через деякі вислови серед нас самих, які викликували би враження, що ми хочемо відсахнутися від наших революційних зasad. Чим

---

тактика є шкідлива і глупа. Рівночасно він пояснює, по якому міг анархізм поширитися в Чікаго в ясімдесятих роках: „Анархістична тактика знайшла для себе пригожий ґрунт в Чікаго від тоді, коли один суддя рішив, що супроти комуністів дозволяється фальшувати виборчі картки. Багато із нас пригадує собі ті вибори, які другим наворотом покликали пана Франка Штавбера до міської ради. Двох виборчих суддів безлично сфальшували виборчий наслід. Це було доказано присягою поліцай і других свідків, як також довго зволіканою кінцевою розправою і сухим признанням до вини самих обжалованих. А суддя увільнив фальшивників! Обурення між робітниками було дуже велике і ніхто з них не хотів чути про методи, яких передше придержувалися. Від тоді ми навчилися, що в політиці не можна руководитися тільки розбурханим чуттям.“<sup>4</sup>

більше були би ми „уміркованими“, тим більше додивали би ми води на анархістичний млин, і цим дали би ми цьому рухові спромогу розвинути на місце цивілізованих найбільше брутальні форми боротьби. Можна сказати, що сьогодня тільки один момент міг би причинитися до того, що пролетарські маси лишили би „мирні“ методи боротьби, а іменно: недовір'я в революційний характер нашої партії. Ми могли би підкопати мирний розвиток тільки занадто великою мирнотою.

Не треба ж доказувати, яке нещастя вийшло би від такого збочення.

Ворогування пануючих цим не зменьшилося би і приятелів не прибуло би. Ми внесли би тільки замішання в наші ряди, слабодухи стали би ще слабшими, а різких духом відтрутили би ми від себе.

Великою підоюмою наших успіхів є революційний ентузіазм. Нам потрібно його в будучності більше, чим досі, бо найтяжче стоять ще перед нами, а не за нами. Тим погубніше є всяке ділання, чим більше воно ослаблює цю підоюму.

Нинішна ситуація є тим небезлеччию, що ми дуже легко можемо виглядати більше „уміркованими“, як ми справді є. Чим сильнішими ми стаємо, тим більше висуваються наперед практичні завдання, тим більше мусить виходити наша агітація поза межі індустрийного пролетаріату, тим більше мусимо стерегти перед непотрібними провокаціями, або пустими погрозами. Дуже тяжко при цьому всьому задержати правдиву міру, щоби і теперішньому часові відповісти правильно та вірно і щоби не згубити зперед очей будучності, щоби відповісти світоглядові дрібної буржуазії і не схибити з пролетарських прінцілів, щоби виминути можливо кожде визвання, а при цьому лишити в загальній свідомості те, що ми є партія боротьби, невблаганої боротьби проти цілого теперішнього суспільного ладу.

Так я говорив в статтях з 1893 року. І тут знов знаходимо пророцтво, яке сповнилося. Чого я в 1893 р. побоювався, те сталося кілька літ пізніше. У Франції частина наших партійних товаришів перейшла до правління. Маси мають враження, що соціальна демократія відсахнулася від своїх революційних прінципів, вони стратили довір'я до партії ... і в великий мірі втопилися у відламку анархізму, в **синдикалізмі**, який таксамо як старий анархізм веде пропаганду чину, а тим самим не змінює пролетаріату а, противно, непотрібно застрашує буржуазію, дразнить її до бісковатості і до невчасних спроб сили, до яких ще не доріс пролетаріят при даних обставинах.

Власне революційні марксісти є тими, що поборюють у Франції ці шкідливі тенденції як найзавзятіше. Вони поборюють таксамо завзято синдикалізм, як і міністеріалізм, бо вважають один таксамо шкідливим, як і другий.

Революційні марксісти стоять сьогодня ще при тому самому поглядові, який заступав я і Енгельс у вище наведених статтях з 1892 і 1895 р.

Ми не є ані мужами законності за всяку ціну, ані революціонерами за всяку ціну. Ми знаємо, що ми історичних ситуацій не створимо після нашої вподоби, а зате мусимо приспособлювати до них нашу тактику.

В початках дев'яностох років 19 ст., я призвав, що спокійний дальший розвиток пролетарських організацій і пролетарської класової боротьби шляхом даної державної підстави заведе пролетаріят як найдальше в тодішній ситуації. І ніхто не буде посуджувати мене за те, що я хочу впітися революцією і радикалізмом тоді, коли я, приглядаючись нинішній ситуації, скажу, що обставини від початку дев'яностох років цілковітно змінилися, і що ми маємо повну причину думати, що ми тепер вступаємо в добу боротьби за державні уладження, за державну владу, боротьби, яка з мінливовою ріжнородністю може тягнутися десятками літ,

якої форми і довжина не може бути предвиденою, але яка після всякої правдоподібності вже в недалекім часі доведе до пересунення влади в хосен пролетаріату або навіть до його виключного панування в західній Європі.

На причини, які ведуть до такого погляду, вкажу в дальших рядках.

## 6. Зріст революційних елементів.

Ми бачили, що марксісти загально не показалися лихими пророками, як дехто думає, але деякі з них справді помилялися досі в одній точці, іменно в означеню часу, в якому очікували великих революційних боїв, великих політичних пересунень влади в хосен пролетаріату.

Які ж познаки вказують тепер на те, що остаточно наближається давно бажаний час, в якому треба поламати шлях політичного застою і почати заново веселе життя боротьби і побідних успіхів на шляху до політичної влади?

Енгельс доказав був в тім же самім вступі до Марксової праці „Клясова боротьба”, що всілкі революційні бої можуть бути зведені в теперішніх відносинах тільки великими масами, котрі є свідомими, чого вони хочуть. Вже проминули ті часи, коли малі меншини несподівано снергічною акцією звалювали правлячу владу і ставили на її місце нову.

Це могло відбуватися в централістичних державах, в яких політичне життя гуртувалось в однім великім городі, а другі малі городи і села не показували ніякого сліду політичного життя або якогось звязку між собою. Кому вдалося обезсилити військо і бюрократію головного города або зискати її для себе, той міг повернути владу в свої руки, перевести її в бажаному змислі.

Сьогодня, в часі залізниць і телеграфів, часописей і зборів та машинових крісів є неможливо якій-будь

меньшости обезсилити військову силу центрального города, наколи воно само не є здезорганізоване. Так само неможливо є обмежити політичну боротьбу тільки на центральний город, бо політичне життя сталося тепер життям цілого народу.

Такі відносини, що позволяли би на велике пересунення політичної влади в некористь ворожого народові режіму є тільки тоді, коли збігаються разом слідуючі умови:

1. Цей режім мусить безумовно ставитися ворожо до мас народу.

2. Мусить бути одна велика партія непримиримої опозиції, яка має за собою організовані маси.

3. Ця партія мусить заступати інтереси великої більшості народу і мати його довірря.

4. Довірря до пануючого режіму, до його сили і стійності мусить бути захитане в його власнім інструменті, тобто в бюрократії і війську.

В останніх десятках літ, що найменше в західній Європі, нігде не було, деби отсі всі умови разом були дані. Протягом довгих часів пролетаріят не становив більшості населення, а соціальна демократія не була найсильнішою партією. Коли ми давніше сподівалися приходу революції, то ми при цьому числили не тільки на пролетаріят, але й на дрібнобуржуазну демократію і на мужиків як на революційну масову партію, яка стояла би за нами. Але буржуазна демократія цілковито не дописала в цьому напрямові. Вона сьогодня в Німеччині навіть не творить опозиційної партії.

З другого боку в великих європейських державах, крім Росії, немає вже цих непевних відносин почавши від 1870 року. Правительства зміцнилися і зискали на силі та певності. Кожде з них зуміло приєднати собі довірря мас свого народу, що пібито воно заступає їхні інтереси.

І так власнє в перших десятиліттях зросту постійного і самостійного робітничого руху, себто від шістьдесятих років 19. століття, можливість політичної рево-

люції довший час є чим раз то гіршою, в той час коли пролетаріят чим раз то більше потребує її і сподіється її в дуже близькім часі на відрізь попередніх сімох десятиліть.

Але помало зміняються відносини в хосен пролетаріату. Іменно росте **організація пролетаріату**. Може найкраще це видно в Німеччині. В останніх дванадцяти літах йде цей зрост дуже скоро. Ми бачимо, що організація соціальної демократії зросла до **півміліона** членів, а духовно тісно звязана з нею організація професійних спілок зросла до **двох міліонів** членів. Рівночасно росте її **преса**, тобто діло організації, а не приватне підприємство. Політична преса зросла до накладу кругло одного міліона примірників, а професійна преса, переважно тижнева, зросла ще далеко більше.

Це є зорганізована сила працюючої, поневоленої маси, якої не бачила історія досі.

Перевага пануючих кляс над поневоленою клясою полягала що найменьше в тому, що пануючі кляси розпоряджали зорганізованими средствами державної влади, під час коли опанована кляса не мала ніякої організації, а вже найменьше мала організацію, яка би обхоплювала цілу державу. Правда, не обходилися робочі кляси без організації, але як в старині, так і в середніх віках аж до новіших часів були це або організації поодиноких обмежених **фахів**, або поодиноких обмежених **льоналів**, **цехів** або **комунальни**, а також ярмарочні організації. Іменно, громада могла бути десь коли дуже відпорним чинником супроти держави. Но не треба рівнати держави з громадою в тім розумінні, що одна і друга є організацією того ж самого клясовоого панування. Громада **може** бути нею, і є навіть дуже часто, але вона може бути також представництвом поневолених в державі, наколи поневолені в державі становлять більшість в громаді і стануть в ній на верху. Найяркіше це видимо в ріжких століттях в париській

комуні. Ця комуна була часто - густо організацією найнижчих кляс суспільства.

Але супроти державної влади модерної держави не може самостійно устоятися ніяка поодинока громада. Проте тим важніше є зорганізувати найріжніші фахи.

Найлучше вдалося це в Німеччині. Не лише в Франції, але й в Англії з її трейдовою унією (реміснича унія) так професійна як і політична організація є дуже роздроблена. Але якби й не росла пролетарська організація, то вона в нормальніх, нереволюційних часах не обхопить цілої робітничої кляси в державі, а тільки її вибранців, котрі відзначаються певною фаховою, льокальною або індівідуальною питоменностю, і котрі стоять вище маси населення. Зате в революційних часах, в яких навіть найслабший чується сильним і охочим до боротьби, залежить притягаюча сила клясової організації тільки від поширення кляси, інтереси якої заступає вона.

Тут слід замітити, що в Німеччині зарібний пролетаріят сьогодні становить більшість не тільки населення, але й більшість управнених до голосування при виборах.

Точних чисел про склад робітничого населення ще не має досі після перепису з 1907 р., але є зате з 1895 р. Порівнаймо ці числа з числами виборів 1893 р., то побачимо:

1893 р. виносило число управнених до голосування 10 628 292. З другого боку число заробкуючих в 1895 р. виносило 15 506 482 мужчин. Коли відчислимо тих, що не мають 20 літ, а також половину тих, що мають 20—30 літ, то одержимо 10 742 980 як приблизне число мужеських зарібних в виборнім віці. Це число майже рівняється числові управнених до голосування в 1893 р.

З мужеських заробкуючих з правом голосування в рільництві, промислі і торговлі було (обчислення на той самий лад) 4 172 269 самостійних і 5 590 743 зарібних робітників. Як що зважити, що в самих лише

промислі і торговлі з 3 144 977 підприємств більше як половина, 1 714 351 були підприємствами з одним робітником-хазяїном, що фактично, в переважаючій більшості підпадають кругові інтересів пролетаріату, тоді не буде пересадою, коли припустимо, що р. 1895 серед управнених до голосування на 3½ міліони самостійних, котрі заінтересовані в приватній власності на засоби продукції, припадало по-над 6 міліонів пролетарів, інтереси котрих вимагали знесення цієї приватної власності.

Можемо припустити, що в решті верствах населення, якого не багато лишається, є таке саме відношення, як ось, приміром, у „самостійних без звання“, куди входять з одного боку багаті капіталістичні рентярі, а з другого боку бідні інваліди та старі, що дістають пенсію.

В ціому з доходів живучому населенню пролетаріят переважає ще далеко більше, як серед управнених до голосування, бо та кляса людей, котра ще не осягнула управненого до голосування віку, складається головно із зарібного пролетаріату.

І так:

вік	самостійні	зарібні
18—20 літ	42 711	1 335 016
20—30 "	613 045	3 935 592

Зате:

30—40 "	1 319 201	3 111 115
40—50 "	1 368 261	1 489 317
понад 50 "	2 102 814	1 648 085

Взагалі в 1895 році в хліборобстві, промислі і торговлі було 5 474 046 самостійних, а 13 438 377 робітників і служачих. Коли ж ще від самостійних відтягнемо домашніх робітників і інших за „самостійних“ переодягнених пролетарів, то спокійно можемо сказати, що в 1895 р. було таких, котрі заінтересовані в приватній власності на засоби продукції, ледви трохи більше, чим **одна четвертина** населення, коли ж між

цими в числі управнених до голосування їх є ще добра **одна третина**.

Тринайцять літ виперед, тобто в 1882 р. було трохи гірше відношення. Порівнаймо числа статистики по званню з 1882 р. з виборами з 1881 р. і числом таким самим ладом, як ми те робили в 1895 р., то побачимо:

Управнених до голосування взагалі	Управнених до голосування самостійних	Управнених до голосування робітників
1882 р. 9 090 381	3 947 192	4 744 021
1895 р. 10 628 282	4 172 269	5 590 743
Приріст 1 537 911	225 077	846 722

Число підприємств з одним робітником в 1882 р. є майже таке саме велике, як в 1895 р.: 1 877 872. Але число не пролетарських одиниць між самостійними було в 1882 р. напевно вище, чим в 1895 р. Ми можемо приймати, що число заинтересованих в приватній власності на засоби продукції поміж управненими до голосування в 1882 р. було майже таке саме як в 1895 р., себто кругло 3½ міліона, а пролетарський елемент числити кругло ½ міліонів. Себто число оборонців приватної власності від 1882 р. до 1895 р. не міняється, а зате число його ворогів поміж управненими до голосування зростає на один міліон.

Ще більше піднеслося було тоді число соціалістичних виборців, а то з 311 901 на 1 780 989. Правда, число соціалдемократичних голосів в 1881 р. було штучно понизене протисоціалістичними законами.

Від 1895 р. росте капіталістичний розвиток, а з ним зростає пролетаріят. На жаль, статистика з 1907 р. для Німеччині ще не є повна і не можна ось зараз показати цього.

По приблизним обчисленням зросло число мужеських самостійних в рільництві, промислі і торговлі за час від 1895 до 1907 р. на 33 084, себто дуже мало; зате мужеських зарібних, себто пролетарів, зросло на цілих 2 891 228, себто майже 100 разів.

Пролетарський елемент, що вже в 1895 р. переважав в населенню і між виборцями, осягає тепер велику більшість.

Припустім, що сьогодня процентове відношення управнених до голосування між мужеськими самостійними і робітниками є те саме, що і в 1895 р., то передна табличка буде виглядати так:

	Управнені до голосування взагалі	Управнені до голосування самостійні	Управнені до голосування робітники
1895 р.	10 628 292	4 172 269	5 590 743
1907 р.	13 352 900	4 202 903	7 275 944
Приріст	2 724 608	30 634	1 685 201

Отже подавляюча частина приросту управнених до голосування припадає на пролетаріят ще в більшій мірі, чим в часі між 1882 р. а 1895 р.

Також числа останнього народного перепису з 1905 р. є дуже характеристичні за-для індустрийного поступу.

Взагалі міста є більше приступні для політичного життя, для пролетарських організацій і для поширення нашої науки, чим села. Відсі то має велике значіння той обяв, що сільське населення в прирівненню до міського зменшується.

Як скоро йде ця переміна, то видно з слідуючої таблички.

Під сільським населенням розуміються ті громади, що мають менше, чим 2000 мешканців, а під міським розуміються ті громади, що мають поверх 2000 населення.

Рік	Населення сіл		Населення міст	
	Всього	%	Всього	%
1871	26 219 352	63,9	14 790 798	36,1
1880	26 513 531	58,6	18 720 530	41,4
1890	26 185 241	53,0	23 243 229	47,0
1900	25 734 103	45,7	30 633 075	54,3
1905	25 822 481	42,6	34 818 797	57,4

В часі трип'ятох літ міське населення більше чим подвоїлося, тоді як сільське населення не то процен-тово, але й абсолютно зменьшилося. Тоді як міське населення зросло на 20 міліонів, то сільське населення зменьшилося на пів міліона. При заснованню держави творило воно дві третини населення, а сьогоднія творить трохи більше чим дві п'ятини.

Поміж поодинокими державами Німеччини ростуть найскоріше ті, в яких найбільше розвинена індустрія. З усього населення цілої Німеччини мали ось стільки населення в процентах:

	1816	1855	1871	1905
Прусія . . . . .	55,2	59,0	60,1	61,5
Саксонія . . . . .	4,8	5,6	6,2	7,4
Разом	60,0	64,6	66,3	68,9
Баварія . . . . .	14,5	12,5	11,8	10,8
Віртембергія . . . . .	5,7	4,6	4,4	3,8
Баденщина . . . . .	4,1	3,7	3,6	3,3
Гесія . . . . .	2,3	2,2	2,1	2,0
Ельзасія і Льотарингія . . .	5,2	4,3	3,8	3,0
Разом	31,8	27,3	25,7	22,9

Область Прусії і Саксонії має разом в 1816 р. 60 процентів всього населення держави, а в 1905 р. вже має майже 70 процентів. Полудніва Німеччина в 1816 р. має більше половини населення цілої держави, а в 1905 р. ледви третину. Область Прусії і Саксонії в 1816 р. має 15 міліонів населення, а полу-дніве чотири держави мають 8 міліонів. В 1905 р. Прусія і Саксонія мають аж 42 міліони, а останні лише 14 міліонів. Перші вирости майже три рази, а останні навіть не подвоїли свого населення.

Так ділає економічний розвиток безумінно. Революційний елемент населення, той елемент, що стоїть за знесенням сьогоднішнього державного ладу: при-

ватної власності, зростає на кошт консервативного елементу і бере перевагу в державі.

Але цей революційний елемент є в першій мірі тільки **можливо** революційним, а не на ділі революційним. Цей елемент є тільки областю для рекрутациї „революційних борців“, але не всі є такими борцями.

Вони походять у великій часті з дрібної буржуазії і дрібного мужицтва, і через це ці пролетарі носять ще довгий час на собі скаралущу своїх батьків і вони не почувають себе пролетарями, а все мають надію бути посідачами — ласі посідачі. Вони щадять, щоби закупити кусник землі, або отворити яку дрібну торговлю, або завести яке дрібне ремесло і мати пару нещасливих учнів та „самостійно“ вести підприємство. Інші вже стратили надію на ці „блага“, або зрозуміли, яка нужда чекає їх з цим ощадженим добром, але не мають ані бажання ані не чуються спосібними вибороти собі кращу долю разом, гуртом, у спілці з своїми товаришами. Вони вірять, що краще вийдуть на цім, коли зрадять своїх товаришів по недолі. Вони є страйколомами і членами жовтих професійних спілок. Інші вже й зрозуміли потребу поборювання капіталізму, але не чуються левними і сильними, щоби обявити йому війну. Вони шукають помочі в буржуазних партіях і правительству.

Навіть між тими, що прийшли до пізнання необхідності пролетарської клясової боротьби, є ще багато таких, що не можуть вийти поза обрій теперішнього суспільства і сумніваються в перемозі пролетаріату або попадають в роспуку. — І чим скорше йде економічний розвиток, а з цим пролетаризація народу, чим більші гурти йдуть з села в місто, з сходу на захід із рядів дрібних посідачів в ряди голоти, тим чисельніший є між пролетаріатом той елемент, котрий не зрозумів значіння соціальної революції для себе, а навіть не зрозумів клясових ріжниць.

Здобуття тих для соціалізму є конечною, але в правильних обставинах є це дуже тяжке завдання, яке

вимагає найбільшого віддання і розуму, та яке не йде так скоро, як ми бажаємо собі. Наша рекрутажна область, правда, обіймає **три четвертини** населення, а може й більше, та помимо цього відданих голосів за нами **немає й третини** всіх вибираючих, а тільки **четвертина** управнених до голосування.

Але хід поступу починає одного дня, коли прийдуть часи розрухів. Прямо чудно, як в такі часи маси населення приходять до пізнання своїх клясовых інтересів. Тоді подразнюються в них не тільки відвага і їх охота до боротьби, але й політичний інтерес отцею одною свідомостю, що ось прийшов час, в якому треба скинути з себе темноту і вийти на сонячне світло: Навіть найлінивіший стає пильним, найбільший трус відважним і найглупіший стає далекозорим. В таких часах доконується політичне виховання мас на протязі одного року, коли в іншій добі треба на це цілого людського віку.

Коли є така ситуація, коли якийсь режим дійшов вже до того, що ламається сам в своїм центрі, а є в народі така кляса, яка має інтерес і силу до того, щоби дійти до влади, тоді потрібно тільки одній партії, яка мала би довір'я цеї кляси, що ворожо стоять до захітаного режиму і розуміє дану ситуацію, щоби довести цю клясу до побіди.

Цею партією є вже віддавна соціальна демократія. І є також революційна кляса, яка творить більшість народу. А чи можна також числити на моральне зломання пануючого режиму?

## 7. Ослаблення клясовых ріжниць.

Ми бачили, як це сказав вже раз Енгельс 1885 р., що по французькій революції, яка з своїми наслідками тягнулася від 1789 р. до 1815 р., майже що 15 літ повторялися в Європі революції і великі пересування політичної влади. Так маємо роки: 1815, 1830, 1848

до 1852, 1870/71. Звідси й то припускає Енгельс, що десь з кінцем вісімдесятих або з початком дев'яностих років 19. ст. повинна би бути знов революція. Коли вже казати правду, то в тім часі було певне політичне пересунення, яке довело до упадку Бісмаркової системи і до оживлення демократичних і соціалістичних стремлінь в цілій Європі. Але це пересунення було за слабе, короткотревале, і від тоді промінуло два десятки літ без якої-будь справдішної революції в Європі.

Чому це так? Чому від 1789 до 1871 р. маємо в Європі політичний неспокій, а від тоді повний спокій політичних обставин, а в останніх часах навіть повний політичний занепад?

В першій половині 19. ст. до 1848 р. найважніші для економічного і духовного життя цих часів верстви народів Європи були відсунені від державної влади, а державна влада стояла до них або ворожо, або не розуміла їх та заступала інтереси дворян і попів. В Німеччині і в Італії поділ на дрібні державки спиняв всякий господарський розвиток. В часах від 1846 до 1870 р. цей стан змінився цілковито. В цім часі індустрийний капітал побідив велику земельну посільність. Вперед сталося це в Англії, де в 1846 р. впали збіжеві мита, а на їх місце стала вільна торгівля. Або знов індустрийний капітал здобув собі рівноправність з земельною посіlostю, як це мало місце в Німеччині і Австрії. Інтелектуалісти одержали свободу преси і свободу рухів, дрібне міщанство і дрібне селянство одержало виборче право. Національна злука в Німеччині і в Італії заспокоїла давну болючу тугу цих народів. Це справді сталося 1848 р. не через внутрішній рух, а тільки через зовнішні війни. Кримська війна 1854/56 стрясла панщину і вимусила на царському правлінню поважання для індустрийної буржуазії. 1859, 1866 і 1870, роки з'єднання Італії, 1866 і 1870, роки з'єднання Німеччини, хоч не цілковитого, 1866 час ліберальної сріви в Австрії, а в Німеччині заведення загального права

голосування і деякої свободи преси та коаліційних свобод. Рік 1870 докінчив ці зачатки і приніс Франції демократичну республіку. 1867 рік приніс Англії виборчу реформу, яка запевнила право голосу вищим верствам робітництва і нижчим верствам дрібного міщанства. Цим були побудовані основи для всіх кляс європейських народів, з виключенням пролетаріату, на яких вони могли будувати своє істнування. Вони осягнули, хоч не вповні, те, до чого стремілися від часу великої революції. Хоч не сповнені були всі йх бажання, бо й не могли бути сповнені ізза суперечності інтересів між ріжними верствами посідаючої кляси, та покривджені верстви не чулися так далеко сильними, щоби самим стреміти до виключного панування в державі, а знов те, чого ще їм бракувало, не було таким дуже важним, щоби ізза цього брати на себе ризико революції.

В європейському суспільстві лишалася ще тільки одна кляса революційною, а тою був **пролетаріат** та головно міський пролетаріят. В ньому був все революційний живчик. Хоч з переведенням згаданого перевороту змінилася цілковито політична ситуація, тліло в ньому все очікування, збудоване на досвіді від 1789 до 1871 р., отже на досвіді протягом одного століття, очікування, що ще прийде революція, — справді не чисто пролетарська революція, а дрібно-буржуазно-пролетарська революція, в якій однак пролетаріят відносно до свого значіння перейме провід. Це очікування жило не тільки „в правовірних марксістах“ як Енгельс і Бебель, але й в реальних політиках, яких марксізм не діткнувся, як ось Бісмарк. Що він вже в 1878 р. вважав конечними закони проти соціальної демократії, хоч вона тоді не мала навіть пів міліона голосів, ані 10 процентів виборців, ані навіть шість процентів управнених до голосування; — і що він відтак носився з розпусливою думкою спровокувати соціалдемократію до уличної боротьби, заки вона зросте до повної сили, то це можна пояснити тільки тим, що

він бачив перед дверми пролетарсько-дрібнобуржуазну революцію.

І, справді, був цілий ряд обставин, які оправдували цей погляд, не дивлячись вже навіть на спомини досвіду минулого століття.

В сімдесятих роках перейшла була господарська криза через цілу Європу, і то така тяжка, широка і тривала, як ще ніколи до того часу. І тягнулася вона аж до половини вісімдесятих років. Нужду в пролетарських і дрібно-буржуазних кругах та малодушність в капіталістичних кругах загострила ще конкуренція на житлові продукти між Америкою і Росією, що загрожувало цілковитим кінцем всякої товарової продукції в рільництві західної Європи.

Загальна нужда між селянством, між ремісниками і пролетарями, затрата певності в буржуазії, брутальні переслідування соціалістичного руху від 1871 р. у Франції, від 1878 р. в Німеччині, а не менше в Австрії, все це, здавалося, вказувало, що ось-ось прийде до катастрофи.

Але державні основи створені від 1848 до 1871 р. надто відповідали потребам мас, щоби могли бути стрястися вже тоді. Противно, чим більше зближалася небезпека революції, яка могла бути тільки пролетарською, тільки протикапіталістичною, тим більше горнулися багаті кляси суспільства навколо свого правительства. Дрібне міщенство і дрібні селяни осiąгнули були в нових політичних правах, іменно у виборчому праві, таке средство, яким все могли впливати на правительство і виеднувати в нього для себе ріжні матеріальні уступки. Вони тим радніше купували в правительстві поміч для себе за свої політичні прислуги, чим страшнішим видавався їм дотеперішній спільник в їх політичній боротьбі.

Тільки завдяки такому положенню незадоволення широких народних мас, викликаному господарською дспресією і політичним гнетом, вийшли такі малі плоди політичних перемін, як ось було повалення Біスマрка

(1890 р.) в Німеччині і політична заверюха в напрямі зміни правління у Франції в 1889 р. Цим скінчилися всякі вигляди революційної ситуації.

Якраз в часі цих політичних перемін скінчилася так довго триваюча депресія в індустрії. Почалася доба коротого господарського розросту, який з маленькими перервами тривав до недавна. Капіталісти і їхні ідеольоги, професори, журналісти і всякі інтелектуалісти набрали нової відваги. Ремісники брали також участь в цьому розвитку, та й рільництво пішло в гору. Воно знайшло широкий ринок для своїх продуктів, головно для молока і мяса, в скоро зростаючім індустрійним населенню. Не аграрні митові охорони вратували європейське рільництво, — бо й в краях вільної торгівлі, як ось Англії, Голяндії і Данії, рільництво пішло в гору, — а раптовий зрості індустрії дав йому силу життя від кінця 80-тих років.

Самий знов розвиток індустрії був однак свого часу спричинений поширенням світового ринку, тим самим поширенням, який приніс до Європи засоби, поживи чужих країв, а з цим знов крізу в сільській господарці. Поширення світового ринку було викликане розвитком залізничних доріг поза межами Європи.

Довжина залізничних доріг виносила (в кільометрах):

	1880	1890	1907	приріст від 1880 до 1907 в процентах
Німеччина . . . . .	33 634	42 869	58 040	72
Франція . . . . .	25 932	36 895	47 823	84
Англія . . . . .	28 854	32 297	37 150	29
зате в інших країнах:				
Росія . . . . .	22 664	32 390	72 020	218
Британські Індії . . .	14 772	27 316	48 106	226
Китай . . . . .	11	200	6 698	60 800
Японія . . . . .	121	2 333	8 067	6 668
Америка . . . . .	171 669	331 599	487 506	183
Африка . . . . .	4 607	9 386	29 798	547

З цього бачимо, скілько скорше йде будова залізничних доріг в нових полосах капіталізму від 1890 р., чим те діється в старих краях.

Рівночасно пішли в гору транспортові середники на морі. Поємність кораблів виносила в тоннах:

	1882	1893	1907
Німеччина . . . . .	249 000	783 000	2 256 783 <small>авт.</small>
Англія . . . . .	3 700 000	6 183 000	10 838 531
Шведія і Норвегія . . . . .	140 000	392 000	1 347 533
Данія . . . . .	67 000	123 000	404 946
Франція . . . . .	342 000	622 000	739 819
Злучені Держави Амер.	617 000	826 000	2 077 477
Японія . . . . .	40 000	108 000	1 115 880

Ці числа наче зеркало показують велітенське поширення світового ринку в останніх двох десятиліттях минулого віку. Довгий час позаевропейський ринок міг вхлонювати в себе великі маси товарів. У всіх індустрійних країнах піднісся інтерес для світового ринку до перворядної потреби, а з цим інтерес для кольоніяльної політики, яко до средства поширення за-кордонного ринку.

Правда й те, що здобутки нових заморських країн від вісімдесяткі років мають дуже мало чого будь спільногого з поширенням світового ринку. Новіша кольоніяльна політика від цього часу дотикає головно, а навіть виключно, тільки одну Африку, де ще було багато землі „вільної“ в розумінні європейських держав, себто не занятої ніякою сильною державною владою. Правда, її залізниці зросли від 1880 до 1907 р. з 4 600 на 30 000 кільометрів, але що значить це число супроти Азії, де залізниці поширилися з 16 000 на 90 000 кільометрів, або Америки з 171 000 на 487 000 кільометрів! Та ще в Африці припадає більша частина приросту залізниць не на нові кольонії, а на старі, самостійні держави, як ось показує це слідуюча таблиця:

Довжина залізниць в кільометрах:

	1880	1890	1907
Альгер . . . . .	1 405	3 104	4 906
Египет . . . . .	1 449	1 547	5 544
Абісинія . . . . .		—	309
Капітат . . . . .	1 457	2 922	6 123
Наталь . . . . .	158	546	1 571
Трансвааль . . . . .	—	120	2 191
Оранія . . . . .		237	1 425
Решта Африки . . . . .	438	919	7 729
разом	4 607	9 356	29 798

Отже тільки 7 700 кільометрів, себто одна четвертина залізниць цілої Африки, а павіть не цілий один процент (0,8 проц.) всіх залізниць землі, припадає на цю полосу, яку — також не єю, але в більшій часті опанували європейські держави новою колоніальною політикою. З цього видно, як мало спільногого має ця колоніальна політика з поширенням світового ринку від двайцяти літ і з оживленням продукції.

Оживлення продукції було наслідком отворення закордонних ринків, а що це припало якраз рівночасно з новою колоніальною політикою вісімдесятих років, через те буржуазія злучила господарський розцвіт з колоніальною політикою в одно поняття і створила собі новий ідеал, який вона від 90-тих років почала протиставляти соціалізові; тому соціалізові, перед яким неодин з її вчених скапітулював вже був у вісімдесятих роках. Цим ідеалом було стреміння прилучувати заморські країни до європейської держави, або так званий імперіалізм.

Імперіалізм одної держави є політикою підбоїв, себто ворогуванням проти другої держави, яка має такі самі заміри в цих самих заморських країнах. Імперіалізму не можна плекати без воєнних озброєнь, без постійної великої армії, без флоти, яка спромо-

гла би зводити бої на далеких морях і переводити фактичні заборчі війни.

Буржуазія до шістдесятих років минулого століття була загально антимілітарною, бо вона ворожо стояла до свого правительства. Вона ненавиділа армію, яка коштувала багато грошей і була підпорою ворожого її правління. Буржуазна бюрократія вважала військо непотрібною річчю, бо вона обмежувалася на свій край і не мала охоти вести заборчої війни.

Від сімдесятих років минулого століття буржуазія вже симпатизує з армією, і то не тільки в Німеччині і Франції, де війна 1870 р. спопуляризувала військо,— в Німеччині як чинник блискучих побід, а у Франції як средство для охорони перед спустошенням, яке принесла війна 1871 р. Але й в других державах починаються одушевлятися армією як средством для поборювання внутрішніх і вінішніх ворогів. Посідаючі класи стаються остілько прихильніці для армії, оскілько прихильнішими є вони для свого правительства. Хоч як вони й поріжнилися би із за своїх противних інтересів, то все погодяться тоді, коли йде про жертву для воєнного озброєння; тут зайдуться найрадикальніші демократи з консервативними феодалами. Тільки пролетаріят, тільки соціальна демократія лишається сама в опозиції.

Таким чином зміцнилися правительства так дуже в останніх десятиліттях, що всякий переворот, всяка революція видавалася неможливою.

Правдива опозиція — не треба змішувати останньої із опозицією якої-будь виключеної від правління голодної на уряди кліки, яка ворогує з данным правительством, — була обмежена тільки на пролетаріят, але й тут в деяких верствах від останнього політичного стрясения 1890 р. слабшав революційний настрій.

Це політичне стрясение ослабило політичне згноблення пролетаріату в Німеччині і Австрії. Ще раніше скінчилася ера переслідувань по повстанню комуни у Франції.

Але соціальні реформи і законна охорона праці таки не могли рушитися з місця. Тільки в одній Англії була ситуація трохи відмінна, де вже в 1847 р. заведено законом **десятирічний день праці** для жінок.

Континентальна Європа волоклася позаду. Аж щойно в 1877 р. **Швейцарія** завела фабричний однай-циатирічний день праці для мужчин яко максимальний робочий день. В Австрії зроблено те саме в 1885 р. В Німеччині аж по уладку Бісмарка 1891 р. заведено однайциатирічний день праці для жінок (до того часу жінка не була хороненою), а у Франції війшов в життя такий самий закон 1892 р.

Це були всі соціальні реформи! Від тоді не зроблено ані одного якогось важкого кроку вперед, щоби варто було згадувати його. Німеччина пішла на протязі 17 літ лише стільки вперед, що завела для жінок десятирічний день праці, а мужеські робітники лишаються дальше без охоронного закона.

На полі охорони робітника і взагалі якої-будь соціальної реформи панує повний застій.

Тільки господарський розквіт з кінцем вісімдесятих років уможливив робітникам без помочи закону, а шляхом „безпосередньої акції“ професійних організацій поліпшити свою долю завдяки зростаючому попитові за робочою силою.

Цей попит видний також з того, що зменьшилася була еміграція поза межі Німеччини.

З Німеччини емігрували:

1881 . . . . .	220 902
1887 . . . . .	104 787
1891 . . . . .	120 089
1894 . . . . .	40 964
1900 . . . . .	22 309
1908 . . . . .	19 883

Цей скорий зрост попиту за робочою силою змінив в дечому позицію великої частини робітничих верств супроти капіталу. Професійні організації, що під час господарського занепаду на протязі двох деся-

тиліть нової ери від 1870 р. і під час політичного гнету в Німеччині, Франції та Австрії розвивалися дуже поволі, почали тепер дуже скоро рости, а особливо в Німеччині, яка економічно розвивалася найсильніше. Дуже скоро дігнали англійських професіоністів, а навіть перегнали їх та здобули навіть досить поважні поліпшення плати, часу праці і інші умови, пригідні для робітників.

В Австрії, приміром, зросло число членів в професійних організаціях від 1902 р. до 1907 р. з 46 606 на 501 094. В Німеччині в центральних робітничих союзах від 1893 р. до 1907 р. зросло число членів з 223 530 на 1 865 506. Зате в Англії в трейдовій унії від 1892 р. до 1907 р. з 1 500 000 лише на 2 406 746, себто збільшилися тільки о 900 000 членів, наколи в Німеччині в такому самому часі збільшилися професійні організації о 1 600 000 членів.

Та не тільки зростом числа членів німецькі професійні організації перевищили англійські, але й осягнули вони вищу форму організаційного руху. Англійські трейдові унії повставали самородно; вони були дітьми практики. Німецькі професійні організації за кладалися соціальними демократами, якими ж були ведені і хіснувалися марксівською теорією. Завдяки цій обставині німецькі професійні організації здобули для себе більше доцільну форму. На місці льокального і виключно фахового роздроблення англійських трейдових уній повстав в Німеччині централізований індустрійний союз. Через таку форму організації можна було дуже легко охоронитися від всяких терп'ї і не-порозумінь між поодинокими організаціями і виминути закостенілість цехових англійських звязків та аристократичну виключність. Німецькі професійні організації почиваються заступниками цілого пролетаріату, а не так як англійські тільки організованих членів свого фаху. Тільки дуже поволі вдається Англійцям обрястися зі своєї заскорузlosti. Провід інтернаціонального професійно-організаційного руху цілого світа шораз

то більше переходить на пімецькі професійні організації і то тільки через те, що вони свідомо чи несвідомо пошли під вплив марксізму, чого немає у англійських товарищів.

Цей близкучий розвиток пімецьких професійних організацій тим глибше вплинув на пролетарські маси, чим більший панував застій на полі соціальних реформ в парляментах і чим менші практичні успіхи осягала робітнича кляса в цім часі політичним шляхом.

Здавалося, що професійні організації, а попри них ще й ріжні спілки є покликані піднести робітництво та обмежити капітал шляхом вихіснення законічних основ без ніякого політичного стрясення, що вони мають поставити на місці капіталістичного абсолютизму „конституційну фабрику“, і таким чином поволі, без ніякої гострої катастрофи, дійти до „індустрійної демократії“.

Але під час того, коли здавалося, що клясові противенства щораз то більше злагоджуються, виростали вже елементи, які мали нацово загострити ці противенства.

## 8. Загострення клясовых ріжниць.

Рівночасно з професійною організацією твориться друга великанська організація, яка щораз то більше загорождує дорогу попередній. Цею організацією є союз підприємців.

Ми вже передше згадували про **ангійський капітал**. Спочатку обхопив він торговельні підприємства і банки. А від сімдесятіх років минулого століття щораз то більше обхоплює він також індустрію. Ми вже вказували на те, як спріяла централізації підприємств в кількох руках розпочата великим промислом система акцій. Вона експропріює мале майно, яке вложене в акції, бо пани високих фінансів краще визнаються в небезпечній струї модерного господарського життя,

чим дрібні „щадники“, а ще й до того вміють навіть штучно витворювати цю струю і під глибини. Шляхом акцій маленький капітал, вложений в них, стає средством влади і передається панам високих фінансів, котрі опановують акційні товариства, для їх необмеженої розпорядимості. Акційність, вкінці, дозволяє панам високих фінансів, поодиноким міліардерам і великим банкам підчиняти багато підприємств під сній вплив ще перед тим, які вони стануть їх власністю, і таким чином лутити їх в спільну організацію.

Завдяки цьому ми бачимо, що організації підприємців у всіх капіталістичних краях ростуть мов гриби по дощі, почавши від дев'яностох років. Причім,— після того, яке є законодавство в поодиноких краях, — приирають ріжнородні форми, але всі вони мають одну мету: створення штучного монополю для підвищення зисків. Це стається або через підвищення ціни продуктів, себто через більше виснання споживачів, або через зменшення коштів продукції, що осягається ріжними способами, які остаточно кінчаються або звільненням робітників або збільшенням визиску робітників.

Ще лекше, чим згуртування підприємців в картелі і трести для вдергання високих цін, відбувається з'єднання їх в організації для здавлювання робітників. Тут немає в них ніякої конкуренції, ніяких противенств, тут вони згідні. В цім відчувають спільний інтерес не тільки підприємці того самого промислу, але й підприємці ріжнородного промислу. Хоч як вони можуть ворогувати між собою на ринку які купці і продавці, то на ринку праці почиваються вони братами в закупні того ж самого товару, іменно в закупні робочої сили.

Організації підприємців ставлять великі перепони розвиткові робітництва і їх професійних організацій. Однак професійні організації не є вже таки зовсім без силі, як це каже Навман. Вони тільки примушенні до

оборони; їх побідний розвиток стримався в останніх десятиліттях, бо підприємці поставили льокавт проти страйків, а додідні моменти для успішної боротьби є чим раз то рідші.

Становище погіршується ще тим, що з закордону щораз то більшає наплив чужого робітника. Це є природний наслідок індустріального розвитку, який при помочі кораблів і залізниць поширює світовий ринок і розсилає індустріальні продукти в найдальші закутини землі. В новостворених околицях виступають ці продукти на місці домашніх виробів, іменно на місці селянського домашнього промислу; таким чином викликаються нові потреби у мешканців новоствореної околиці, а за цим розбуджується в них потреба гроша. Такий хід спричинює занепад домашнього промислу, а з цим увільнення багато робочих рук, які стають безробітними. В своїй вітчині не знаходять вони ніякої поплатної праці, а що мають під рукою нові комунікаційні средства, іменно кораблі і залізниці, що привозять до їх вітчини індустріальні товари із капіталістичних країн, тож мають зараз можливість цими ж комунікаційними средствами дістатися до індустріальних країн, де є всякі вигляди на заробіток.

Виміна людей за товари є необхідним наслідком поширення ринку капіталістичною індустрією. Зразу вона розвозить індустріальні товари з міста на село в своїй власній країні і витягає відтіль не тільки сирі продукти та середники поживи, але й робочу силу. Коли ж власна країна стає вже експортовою країною товарів, себто коли починає вивозити товари з своєї країни за кордони, тоді стає ця країна імпортовою країною людей, себто ввозить людей до своєї країни як живий робочий товар. Такою країною зразу була Англія в першій половині мунулого століття, коли то вона ввозила валки робітників з Ірландії до Англії.

Певно, що такий наплив некультурного елементу є перепоновою в пролетарській класовій боротьбі, але

він є природною необхідністю, звязаною з поширенням індустріального капіталізму. Не можна казати так, як говорять модерні „реальні політики“ соціалізму, що, мовляв, поширення індустріального капіталізму є благоденством для пролетаріату, а наплив чужинців є прокляттям, яке не має нічого спільного з благоденством. Кождий економічний поступ в капіталістичній ладі є звязаний з прокляттям для пролетаріату. Наколи робітники Америки не хотіли би мати напливу Китайців і Японців до своєї країни, то мусіли би виступити та-ж проти того, щоби американські кораблі везли американські товари до Китаю і до Японії і щоби за американські гроші не будовано там ніяких залізниць. Бо одно тісно звязане з другим.

Наплив чужинців є средством гнету пролетаріату так само, як заведення машин, як заступлення мужеської праці рукою жінки, як заступлення вченої роботи рукою невченого робітника. Ці гнітучі наслідки не є причиною до того, щоби виступати проти чужинецьких робітників, але є причиною, щоби виступати проти панування капіталу і щоби відмовитися раз на все пустих сподівань, що скорий розвиток капіталістичної індустрії приносить сталій зиск для робітників. Це є тільки хвилеве, бо за цим розвитком приходить гіркий конець. Господарство зараз наступає щось подібного.

Ми вже передше показали були, як зменьшилася мандрівка Німців поза свій кордон в останніх двайсятьох літах. Але рівночасно ми бачимо приріст напливу чужинців до Німеччини. Іх було:

1880 . . . . .	276 056
1890 . . . . .	433 254
1900 . . . . .	778 698
1905 . . . . .	1 007 179

Перепис відбувався все 1. грудня, тобто тоді, коли склучиває будівництво і рільництво. Великого числа

чужих робітників, котрі працюють літом в Німеччині, а в осені вертають до своєї вітчини, зовсім немає в поданих вище цифрах.

Труднощі, що повстали в боротьбі професійних організацій завдяки союзам підприємців та ізза напливу невибагливих, незорганізованих, безборонних чужих робітників, далися відчути ще більше тоді, коли піднеслися ціни на засоби поживи.

Для домашнього життя європейської робочої класи мало велике значіння пониження цін на засоби поживи в сімдесятіх роках. Це підносило покупну силу грошової заробітної платні, злагоджувало впливи її пониження під час крізи, давало змогу по скінчення крізи підносити реальну (справжню) заробітну платню ще швидче, чим грошеву, аж поки аграрне мито не вплинуло знов на підвищення цін засобів поживи.

Але від кільканайштих літ ціна на засоби поживи знову пішла в гору.

Найкраще видно це в Англії, де не було аграрного мита. Після таблиць Конрада були там ось які ціни на пшеницю:

1 000 кг.=1 тонна пшениці коштувала:

1871 -75 . . . . .	246,4	марки
1876 -80 . . . . .	206,8	"
1881 -85 . . . . .	180,4	"
1886 -90 . . . . .	142,8	"
1891 -95 . . . . .	128,2	"
1896 . . . . .	123,0	"

Навпаки, як показує статистика німецької держави (1908, зошит 4.), ціни в повищих часах мінялися ось як. В Ліверпулю продавалася пшениця знад Ля Пляти:

1901 . . . . .	129,1	марки
1902 . . . . .	.	
1903 . . . . .	139,3	"
1904 . . . . .	152,1	"

1905 . . . . .	144,8	марки
1906 . . . . .	138,0	"
1907 . . . . .	160,0	"
1908 . . . . .	176,0	"

Розуміється, ціни на збіже міняються в ріжких роках після того, які були жнива. Але з попередньої таблиці видно, що підвищення цін на засоби поживи не є переходовим зважком, а постійним.

Банкроцтво російського рільництва і переход Злучених Держав з аграрної держави в індустріальну показують, що доплив засобів поживи до Європи не збільшується, а зменшується.

Американська продукція пшениці не зростає, а падає чим раз то більше. Ось вона:

Рік	Засідана площа	Жниво в бушлях	Пересічна ціна за бушель 1. грудня
1901	49,9 міліон.	748 міліонів	62,4 центів
1902	46,2 "	670 "	63,0 "
1903	49,5 "	638 "	69,5 "
1904	44,1 "	552 "	92,4 "
1905	48,9 "	693 "	74,8 "
1906	47,3 "	735 "	66,7 "
1907	45,2 "	634 "	87,4 "
1908	47,6 "	664 "	92,8 "

З цього видно, що продукція не збільшується, а меншує. Зате ціни більшають.

Подібно як припинення довозу засобів поживи, ділають на підвищення цін капіталістичні рінги (спілки підприємців), які штучно підбивають в гору ціни засобів поживи і ціну фрахтів (підвозу).

Ми зовсім вже поминаємо і не беремо на увагу аграрного мита, яке особливо обтяжує робочий народ підвищенням цін поживи при помочі самої держави.

Коли ще до цього прилучиться кріза, як ось в 1907 р., тоді положення пролетаріату є прямо не-

виносиме. І не треба сподіватися, що покінчення крізь поверне попередній стан житевих обставин, які були від 1895 до 1907 р. Високі ціни поживи не тільки що лишаться, але їх є ще й підуть в гору. І не зменшиться наплив дешевого робітника зпода кордону, а противно, з поліпшенням становища в промисловості прийде їх ще більше. А передовсім союзи підприємців створять такий залізний перстінь, якого не розібеш засобами професійних організацій.

Які би там професійні організації й не були сильні, то не можна сподіватися, щоби пролетаріят піднісся до своєї сили, як те мало місце в останніх двайцяти роках, самим тільки методом професійних організацій. Противно, ми мусимо сподіватися, що вороги зростуть на силах і на якийсь час обнижать силу професійних організацій.

Характеристичним є їх те, що в останніх літах розвитку в промисловій господарці, коли то промисл скаржився заєдно на брак робочих рук, — що якраз тоді робітники не могли піднести свого реального заробітку, — (себто міряючи зарібну плату не грішми, а засобами поживи) — а противно, заробіток підулав. Це доказано в Німеччині ріжними приватними студіями. В Америці маємо на це офіційльні докази.

Робітниче бюро у Вашингтоні від 1890 року рік-річно слідить за робітничими житевими обставинами в багатьох найважніших галузях індустрії Злучених Держав. В останніх роках бюро розслідувало висоту плати, робочий час і домашній бюджет робітників 4169-твох фабрик, якість їх споживання і ціни засобів поживи. Взискані числа з цих дослідів порівнювано з собою, щоби виказати поліпшення або погіршення домашнього хазяйства робітників. В кожду рубрику поставлено яко пересічне число за роки від 1890 до 1899 суму сто. Отже число 101 означає поліпшення о 1 процент супроти пересічного числа 100, а сума 99 означає погіршення о 1 процент. І ось що вийшло:

Рік	Тижневий заробіток всє занятого робітника	Ціна засобів поживи в домашньому хазяй- стві робітника	Покупна сила тижневогозаробітку
1890	101,0	102,4	98,6
1891	100,8	103,8	97,1
1892	100,3	101,9	99,4
1893	101,2	104,4	96,9
1894	97,7	99,7	98,0
1895	98,4	97,8	100,6
1896	99,5	95,5	104,2
1897	99,2	96,3	103,0
1898	99,9	98,7	101,2
1899	101,2	99,5	101,7
1900	104,1	101,1	103,0
1901	105,9	105,2	100,7
1902	109,2	110,9	98,5
1903	112,3	110,7	101,8
1904	112,2	111,3	100,4
1905	114,0	112,4	101,4
1906	118,5	115,7	102,4
1907	122,4	120,6	101,5

Останні 17 літ були незвичайно сприяючі робітничій класі; це були роки нагального розвитку Америки, які може й ніколи вже не повторяться. І жадна робітнича кляса не тішиться такими свободами, як американська, жадна не є більше реальною в політиці, жадна не є свободнішою від всяких революційних ідеольгій, які могли би відвернути її увагу від дрібної роботи в напрямі поліпшення своєго положення. І помимо того реальний заробіток 1907 року, — коли грошевий заробіток євищий аж о 4% від попереднього року, — стоить дуже мало понад заробітком 1890 року, коли то гешефти Америки ані раз не були близькими. Розуміється, є велика ріжниця в безробіттю і непевності існування між часами крізи а часами розвитку, але купча сила тижневого заробітку дуже мало змінюється в 1907 р. супроти 1890 року.

Грошевий заробіток справді значно піднісся. Він падає в часі занепаду в 1890 до 1894 зі 101,0 на

97,7, отже більше чим о 3 проценти, а відти починає рости постійно аж до 1907 р. аж на 122,4, себто зростає майже о 25 процентів.

Ціни засобів поживи зате скоріше падають в часі від 1890 до 1896, чим грошевий заробіток, бо аж з 102,4 на 95,5, отже майже 7 процентів, тобто купча сила тижневого заробітку не впала так сильно, як грошевий заробіток. Реальний заробіток (купча сила) падає в часі від 1890 до 1894, тільки з 98,6 на 98,0, тобто тільки 0,6%, в той час, коли грошевий заробіток рівночасно падає о 3 проценти. Від 1894 до 1896 підноситься тижневий заробіток з 97,7 на 99,5, в той час, коли ціни засобів поживи падають дальше. І таким чином приходить робітник 1896 р. до купчої сили свого тижневого заробітку до 104,2.

Від тоді вже ніколи не осягає грошевий заробіток такої купчої сили. Помимо всякого розцвіту лишається реальний заробіток **довше чим протягом десяти літ низше** того стану, який був тоді. І це називають повільним, але певним **піднесеним** становища робітника.

Таксамо гідним уваги є те, що якраз під час найвищого розвитку торгового і промислового життя, тоді, коли капіталісти мали найкращі зиски, річевий (реальний) заробіток не то, що лишився на тій самій висоті, а противно почав **падати**. Правда, піднісся грошевий заробіток від 1906 до 1907 з 118,5 на 122,4, себто майже о 4%, але ціни засобів поживи піднеслися з 115,7 на 120,6, отже майже о 5%, значить, навіть тоді купча сила тижневого заробітку **понизилася** о 1%. На ділі є тут ще гірші відносини, бо американські статистики не грішать розголосом, щоби вони малювали істнуюче чорніше, чим воно є на ділі.

Це дає до зрозуміння, що навіть по перебуттю крізи і наступленню розцвіту пролетаріят не може числити на те, щоби повторилася близькуча доба сили професійних організацій.

Але ми підчеркуємо те, що цим ще не сказано, що ніби професійні організації мали би бути безсилими або й навіть непотрібними. Вони лишаються найбільшими масовими організаціями пролетаріату, без яких він лишився би цілковито безоборонним і відданим на поталу нужді. Зміна ситуації не зменшує їх значіння, тільки змінює їхню методу боротьби. Там, де вони мають до діла з великими організаціями підприємців, хоч не можуть вони на разі нічого вдіяти, але їх боротьба зростає тоді до великанства, вони можуть стясти цілим суспільством і державою, впливати на правительства і парляменти тоді, коли підприємці відкидають всі їх домагання.

Страйки в тих галузях індустрії, які опановані союзами підприємців і які мають велике значіння для цілого господарського життя, набирають чим раз то більше політичного характеру. З другого боку лучаються випадки, в яких для чисто політичної боротьби, приміром виборча боротьба, зброя масового страйку ділає дуже успішно.

Таким чином професійні організації набирають чим раз то більше політичного характеру. В Англії, Франції, Німеччині і Австрії щораз то більше звертаються вони на політичний шлях. Це є властиве ядро синдикалізму романських країв, який проте, на жаль, завдяки свому анархістичному походженню здушив це ядро протипарляментарним зачадінням. Адже ж „безпосередна акція“ професійних організацій **не може заступити парляментарної діяльності робітничих партій, а тільки доповнити і зміцнити їх.**

Точка тяжості пролетарської акції, більше чим перед двома десятиліттями, пересувається чим раз то більше на політику. Зразу звертається пролетарський інтерес більше до соціальних реформ і охорони праці. Але тут панує застій, якого при даних відносинах сили на підставі державних основ не дастесь побороти.

Не треба розуміти під цим цілковитого застою, бо це зовсім неможливо при теперішньому розбурхані

сусільстві, але хід поступу є тут так повільний, що можна його вважати застоєм, або й навіть назадництвом, коли порівнати його хід з технічним та економічним поступом і з зростом визиску. І цей неможливо повільний поступ треба здобувати великою боротьбою професійних організацій, тягарі, жертви котрої все зростають і все більше починають переважати остаточні позитивні наслідки її.

Не треба забувати, що наша „реформаторська“ і „позитивна“ робота не тільки зміцнює пролетаріят, але також подразнює наших ворогів до більшої відпорності. І чим більше наша боротьба за соціальні реформи переміняється в політичну боротьбу, тим більше союзи підприємців стараються настроїти парламенти і правительства проти робітників та їх організацій на те, щоби вкоротити їх політичні права.

І ось так знов переходить боротьба за політичні права на перше місце, а питання основних законів і питання підстав державного життя стають першими і рішаючими.

Противники пролетаріату працюють все в тім напрямку, щоби обмежити його політичні права. В Німеччині завше по кождих побідних для пролетаріату виборах чуєш все погрози, що загальне виборче право треба замінити плюральним виборчим правом. У Франції і Швейцарії шаліє мілітаризм проти страйкарів; в Англії і Америці знов суди стараються обмежити рух пролетаріату, бо парламент або конгрес не мають до цього відваги.

Але пролетаріят не може вдоволитися тільки тим, щоби отсі спроби здавлювання по можности відхиляти від себе. Його положення стане дуже страшним, коли йому не вдасться здобути нової підстави державного життя, яке позовить йому повернути державний апарат для потреб своїх класових інтересів раз на все. Найбільше треба цього,— не беручи Росії під увагу,— в Німеччині. Вже виборче право до парламенту що-

раз більше звертається проти міського пролетаріату. Виборчі округи до парламенту лишилися всі тими самими ще від 1871 р. А ми вже бачили, як змінилися відносини міста до села. Коли ще в 1871 р. сільського населення було дві третини, а міського одна третина, то це тепер обернулося на противне відношення, а виборчі округи лишилися все ще ті самі, що й в 1871 р. Виборче право через це сприяє все сільському населенню зі шкодою для міст. При останніх виборах одержала соціальна демократія 29% всіх відданих голосів, а дістала тільки 10,8% мандатів, зате центр одержав тільки 19,4% голосів і аж 26,4% мандатів; консерватисти мали тільки 9,4% голосів, а дістали аж 15,7% мандатів.

Обі останні партії разом не одержали стільки голосів, що соціальна демократія, а зате осягнули аж 41%, себто чотири рази більше, мандатів. Соціальна демократія після пропорціонального права голосування повинна би була одержати в 1907 р. аж 116 мандатів замість 43, а консерватисти і центр разом повинні би були одержати 115 мандатів, а не аж 164.

Існування теперішнього розділу виборчих округів означає плуральне право голосування назадницьких слойв населення, означає плуральне право голосування, якого нерівність зростає з року на рік в тій мірі, в якій зростає міський пролетаріат.

До цього ж маємо таку систему у віддаванню голосів, який на селі і малих містах держить в залежності пролетаріят від посідаючих класів так само, як в економічному змислі, бо виборчі конверти ще менше хоронять тайність голосування, чим давніші системи.

Але само усунення цих недостач ще не вистарчує. Бо що значить наш зростіт впливу в парламенті, коли парламент сам є безсилій і без влади. Він вперед мусить здобути собі владу, мусить бути заведений дійсно парламентарний режим, а державне правительство мусить бути тільки виділом парламенту.

Парлямент хорує не тільки тим, що правительство є незалежне від нього, але ще й тим, що держава (німецька) не є одностайною державою. Його компетенції є дуже обмежені. На кожному кроці він спотикається на суверенності поодиноких держав, їх правительств і соймів та на їх тупі партікулярні інтереси. З малими державками він вже дав би собі раду, але найбільшою перепоновою для нього є Прусія і її трикласовий сойм. Прусський партікуляризм мусить бути передусім зломаний, а його сойм не сміє бути гніздом реакції. Здобуття тайного і рівного права голосування для північних соймів, а головно для Пруссії, а також здобуття пануючої влади для парляменту належать до найважніших завдань дня.

Але коли й в цей спосіб вдається перемінити Німеччину в демократичну державу, то це ще не вистарчає, щоби цим допомогти пролетаріатові йти вперед. Німецький пролетаріят, що сьогодня становить більшість населення, одержав би тільки клямку законодавства в свої руки, але це не поможе йому багато, наколи держава не розпоряджає багатими засобами, які потрібні для соціальних реформ.

Сьогодня всі засоби держави пожерає **мілітаризм і марінізм**. Постійний зріст видатків на названі вище речі доводить до того, що нинішня держава занапашує навіть такі культурні завдання, які не є особливим інтересом пролетаріату, а всього населення, як ось реформа шкільництва, засобів отримання — канали і шляхи — і т. д., себто такі підприємства, які незвичайно підносять продуктивність і конкуренційну спромогу краю, тобто лежать навіть в капіталістичнім інтересі.

Але на це немає грошей, бо армія і флота пожерають все і будуть пожерати щораз більше доти, доки буде панувати дотеперішня система.

Знесення постійної армії і розброяння є конечними, наколи держава схотіла би перевести більш соціальні

реформи. Це пізнали вже й буржуазні елементи, але вони не спосібні перевести цього в діло. Мирове бажання на лад Сутнера не поможе ані на крок вперед.

Теперішні зброєння є перше всього наслідком кольоніальної політики і імперіалізму, і пустою забавкою є мирова пропаганда, доки рівночасно підpirається таку політику. Хто хоче кольоніальної політики, той мусить хотіти також мілітаризму і маринізму, бо це ж було би дурнотою ставляти собі якусь мету, а засоби до її осягнення відкидати. Це можуть собі добре запамятати ті наші приятелі, котрі мріють про світовий мир і про розброєння, котрі уладжують ріжнородні буржуазні мирові конгреси, а рівночасно вважають кольоніальну політику за конечну, за справді етичну, соціалістичну кольоніальну політику. Вони попадають в положення тих прусських поступовців шістьдесятих років минулого століття, котрі як буржуазні політики боялися революції і бажали злуки Німеччини не шляхом революції, а шляхом побіди Гогенцолернів, але рівночасно як демократичні політики старалися обмежити мілітаризму і спротивлялися давати Гогенцолернам засоби на зміцнення мілітаризму, того самого мілітаризму, який становив засіб влади Гогенцолернів для переведення їх цілей. Ці політики відтак впали тільки завдяки своїй власній суперечності.

Хто похваляє кольоніальну політику, той мусить рішатися на зброєння. Хто ж хоче обмежити зброєння, той мусить населенню вказувати на некористність і зло кольоніальної політики.

Це є в даній ситуації найпильніше завдання боротьби пролетаріату, це є „позитивна“ політика, яку він має робити. Доки ці завдання не є цілковито розвязані, доти нема чого покладати надії на дальший „реформістичний“ розвиток з огляду на зрост союзів підприємців, на наплив некультурних робітничих верств, на загальний застій законодавства на полі соціальних

реформ і з огляду на зрист державних тягарів, які накладається на плечі робітництва.

Поліпшення виборчого права до парляменту, здобуття рівного і тайного права голосування до соймів, головно в Саксонії і Прусії, виборення пануючого становища супроти правительства як також супроти поодиноких соймів, це є завдання, які особливо обходять німецький пролетаріят, котрий має здобути повну демократію і єдність держави. Боротьба з мілітаризмом і імперіалізмом є спільним завданням всього інтернаціонального пролетаріату.

Дехто може думати, що розвязання цих завдань також не поможе нам нічого. Бо ось в Швайцарії маємо вже таку державу, в якій сповнено ці завдання: повна демократія, міліційна система, брак всякої колоніяльної політики. Чи не так? А проте і в Швайцарії є також застій в соціальній політиці і пролетаріят там таксамо визискуваний і пригнетьений підприємцями, як в других краях.

На це треба відповісти, що Швайцарія зовсім не звільниться від наслідків світового зброєння, яке йде навколо неї, а таксамо пильно збройтесь, що її коштує багато грошей. Одну частину воєнних видатків платять самі кантони, а помимо цього видатки самого союзного уряду росли ось як:

1875 . . . . .	39	міліонів франків
1885 . . . . .	41	" "
1895 . . . . .	79	" "
1905 . . . . .	117	" "
1906 . . . . .	129	" "
1907 . . . . .	139	" "
1908 . . . . .	151	" "

Спеціально воєнні видатки зростають дуже скоро, а таксамо також і приходи з мита. Ось як вони виглядали:

Рік	Видатки швейцарської спілки на військо	Приходи фінансового і житового департаменту
1895	28 міліони	4 міліони
1905	31 "	64 "
1906	35 "	62 "
1907	42 "	63 "
1908	40 "	70 "

Коли відчислимо приходи і розходи почти і телеграфів, які майже покривають себе (приходи 66 міліонів а розходи 63 міліонів), то знайдемо в 1908 р. 81 міліонів приходів, в яких є 70 міліонів з мита, а 88 міліонів розходів, з яких 40 міліонів йде на військо, а 6 міліонів на заплачення процентів від державних довгів.

Отже навіть в Швейцарії мілітаризм поликає львину частку державних доходів, ще й до то ця частка все зростає.

Далі, є величезна ріжниця між тим, чи яке-будь право одідилося або одержалося яко дарунок, чи здобулося його в упертій, багатій на жертви боротьбі.

Здається, немає такого наївного, котрий би зважився твердити, що ми без боротьби і непостережено вростемо з мілітарної і абсолютної держави в демократію, із заборчого імперіялізму в союз вільних народів. Погляд про вростання міг повстati в тім часі, коли вірили, що цілий дальший розвиток відбудеться виключно економічним шляхом без ніякої якої-будь переміни політичних відносин сили і установ. Коли ж покажеться, що такі переміни необхідно потрібні для пролетаріату, щоби осiąгнути економічне поліпшення, тоді зараз показується, що потрібно до цього конечно політичної боротьби, пересунену сил і переворотів.

В цій боротьбі мусить зростати пролетаріат; він не може побідити і осiąгнути вище названої мети, іменно демократії і усунення мілітаризму без того, щоби самому не осiąгнути пануючої позиції в державі.

Через те здобуття демократії і усунення мілітаризму в сучасній державі мусить мати зовсім інші наслідки, чим це має від давна перебрана міщанська система і республиканські уладження в Швейцарії.

А ще тим більше, коли ці перевороти будуть переведені виключно тільки пролетаріатом. А не має найменьших виглядів на те, щоби пролетаріят мав яких-будь союзників в будущій боротьбі. Передше ми числили на союзників із буржуазного табору, іменно на дрібне міщанство і дрібне селянство. Ми бачили, як Маркс і Енгельс довго ческали на те, що дрібно-буржуазна демократія що найменьше поможе в початках революції, як це мало місце в 1848 р. і ще в 1871 р. в Парижі. Коли ж демократичні політики і партії чим раз то більше не дописували, то ми, марксісти, вірили все ще в те, що потягнемо на свій бік більші маси дрібного міщанства і заінтересуємо їх нашою революційною метою. Це очікування можна навіть бачити в моїх вище згаданих статтях з р. 1893, а ще більше в Енгельсовім вступі з року 1895:

„Коли так піде дальше, то здобудемо до кінця століття більшу частину **середніх слоїв** суспільства, дрібноміщанства і дрібного селянства, та зростемо до степені рішаючої сили в краю“.

Це очікування не сповнилося, — і тут знов показується, що ми, марксісти, все помилялися в наших очікуваннях чи „пророцтвах“ тоді, коли ми перецінювали революційні почуття дрібної буржуазії. З цього видно, оскілько оправданий є закіл, що марксівський догматичний фанатизм виключує ці елементи з партії. Коли Енгельс в 1848 р. був проти французького, а я роком пізніше проти німецького аграрного програму, то це було не через те, що ми вважали злишнім зискати селян, а тільки через те, що уважали предложеній особливий спосіб взискання фальшивим. Від тоді партійні товариши в Франції, Австрії і Швейцарії пробували свого щастя з селянами, але не мали ніякого успіху.

Таксамо мається річ з дрібним міщенством. Про широкі середні слої можна сказати, що, яку би там соціалістичну пропаганду не вести серед них, то їх тяже здобути для нас, чим коли-небудь давніше. Цей погляд не є марксівською „ортодоксією“ — бо ми бачили, що марксізм помилляється тут скоріше через завеликі, чим через замалі покладані надії — але він є наслідком гірких досвідів останніх літ. Наш марксівський „догматичний фанатизм“ є в цьому лише остилько замішаний, оскілько він улегав нам пізнати, призвати і зрозуміти досвід, цебто виказати його причини — необхідні передумови для успішної „реальної політики“.

Також і тут бачимо, що наша „позитивна“ робота, як що зміцняє вона пролетаріят, то власне через це і загострює його протитенство до інших класів.

Дехто з нас очікував, що картелі і рінги (союзи) капіталістів, як також митова політика спровадять середні слої, які терпіли від них, до нас. Тимчасом показалося щось противне. Аграрні мита і союзи підприємців прийшли рівночасно з професійними спілками. Через це **ремісничі майстри** побачилися загроженими з усіх боків. Мита і союзи підприємців піднесли їм в гору ціну на засоби поживи і на сирівці, а тимчасом професійні спілки піднесли зарібку плату. Справді це підвищення зарібкої плати було піднесенням тільки грошевого, а не реального зарібку, бо ціни підносяться більше, чим заробіток. Але це не перешкоджало тому, щоби малі майстри не були отічені на боротьбу за заробітну плату і через це вони бачили в союзах підприємців і в партіях митового лихварства своїх союзників проти зорганізованих робітників. Оці останні, а не мита і картелі, мали бути винними не тільки в повищенню грошевого заробітку, але й у високих цінах сирівців і помешкань, бо це все походило від повищення заробітної платні! — Так думали майстри.

**Дрібні торговці** також чулися покривдженими піднесенням цін, бо покупна сила їх покупців, якими

були в більшості робітники, не йшла на рівні з по-вищеннем цін. Вони також звернули своє негодовання проти робітників, а не проти митової політики та со-юзів підприємців, бо робітники старалися відхилити від себе тяжкі наслідки повищення цін виключенням посередної торговлі, закладаючи споживчі товариства.

Піднесення цін все загострює противенства між покупцем а продавцем. Це збільшило також противенство між пролетаріатом, яко покупцем засобів по-живи, і між селянами, яко продавцями цих засобів поживи.

Не треба забувати, що робітник грає особливу ролю на торговім ринку. Кождий інший виступає там не тільки покупцем, але й продавцем продуктів. Що стратить продавець товарів при загальнім повищенню цін, будучи покупцем інших товарів, те він відібє собі на повищенню цін своїх товарів. Тільки робітник приходить на світовий ринок виключно яко покупець продуктів, а не яко продавець. Його робоча сила є товаром особливої природи з особливими за-конами своєї ціни, таک що його заробітна плата не йде автоматично за загальними перемінами цін. Робоча сила, іменно, не є продуктом, котрий можна відділити від чоловіка, тільки нероздільно звязана з його життям; її ціна підлягає фізіологічним, фізичним і історичним умовам, які не входять під увагу при других товарах, і які в грошевий заробіток вносять більший момент **сталости**, чим те є в цінах продуктів. Дуже поволі поступає заробітна плата за перемінами цін і тільки до певного ступня. При обниженнях цін робітник зискує більше, як інші покупці продуктів, а при по-вищенню цін він тратить більше. Його становище на товаровому ринку стоїть в противенстві до становища продавців. Помимо того, що він все продукує, а споживає тільки частину своїх продуктів, він все таки займає становиско споживача, а не продуцента. Бо не до нього належать ті продукти, які він витворив, а належать до його визискувача, до капіталіста. Цей

останній є тим, що виступає на товаровім ринку з продуктами праці зарібника - робітника як їх продуцент і продавець. Робітник являється там тільки покупцем засобів поживи.

Тому він є в протитенстві до продавців, отже тим самим і до селян, оскілько ці останні приступають до його як продавці. Не тільки в питаннях аграрного мита, але й в інших випадках, як ось при спробах піднесення цін на молоко, стояли робітники і селянне завзято проти себе.

Не менше були огорчені селянє, оскілько вони затруднювали наємних робітників, повищеннюм заробітку і поліпшенням робочих відносин в індустрії. Час індустріального розквіту, зміцнення фахових організацій і їх побіди був часом браку робітника в сільському господарстві. Не тільки наймити і наймички, але навіть діти самих селян масово йшли на фабрики і втікали від варварських робочих відносин в сільському господарстві. Виновниками в цьому бракові робочих сил на селі були, розуміється, прокляті соціалісти.

Так то прийшло до того, що зростаючі слої тих народніх мас, які колись були ядром дрібно-буржуазної демократії і були завзятими борцями революції, відтак, хоч може тільки млявими, але все таки союзниками революційного пролетаріату, перемінилися тепер будь-що-будь прямо в найбільше загорилих ворогів пролетаріату. Ще найменьше це проявилось в „заджумленій марксізмом“ Німеччині, а більше у Франції, Австрії і Швейцарії.

У великих державах збільшується та ворожнеча середніх класів до пролетаріату ще й відмінним, протилежним становищем в питанню імперіалізму і кольоніальної політики. Хто не стоїть на платформі соціалізму і відкидає його, тому не лишається нічого іншого, — наколи він не хоче попасті в розп'яку, — як тільки віра в кольоніальну політику. Вона є одинокою надією, яку може дати капіталізм своїм оборонцям. Але з цим звязане признання мілітаризму і марнізму. Проле-

таріят і його далекозорі представники своїм відкиданням імперіялізму і мілітаризму відлихають від себе навіть і ті середні верстви, які не заінтересовані ані в ремеслі, ані в посередницькій торговлі, ані в продукції засобів поживи, — себто **інтелектуалістів**, наколи вони не змогли дійти до соціалізму. Всі ці панове, як Брентано, Навман і другі, котрі так прихильно ставляться до професійних організацій і споживчих товариств пролетаріату та до їх демократичних стремлінь, є одушевленими обожателями фльоті і світової політики, та тільки доти приятелями соціальної демократії, доки немає бесіди про імперіялізм і його методи.

Оттак то виходить, що ця політика викликає цілковиту ізоляцію пролетаріату і засуджує його до політичної безплодності саме тоді, коли пролетаріят потребує найбільшого, більше чим коли-небудь, політичного поширення своєї влади.

А все же таки якраз політика імперіялізму може стати тою зачіпною точкою, з якої вийде те, що порушить основи пануючого ладу.

## 9. Нова доба революцій.

Ми бачили, як у Швейцарії скоро ростуть мілітарні видатки. Але це є тільки слабий відблиск того, що діється у великих мілітарних державах. Придивімося тільки Німеччині. Там видано (після статистичного річника для Німеччини) в міліонах:

(Гл. таблицю на слідуючій сторінці.)

Ми бачимо, що видатки ростуть постійно і ще до того в збільшенному темпі; в першому десятиліттю зростають о 21 міліонів, а на протязі останнього десятиліття о 88 міліонів річно. В останніх літах осягнув річний приріст цілу сотню міліонів (1905 = 2195 міліонів; 1906 = 2392 міліонів; 1907 = 2810 міліонів; 1909 = 2850 міліонів; в протягу чотирох літ 700 міліонів).

	1873	1880/81	1891/92	1900	1909
Піхота . . . . .	308	370	488	666	814
Фльота . . . . .	26	40	85	152	409
Заряд к'юніонами . . . . .	—	—	—	21	32
Пенсійний фонд . . . . .	21	18	41	68	115
Проценти від державного довгу . . . . .	—	9	54	78	171
Разом	355	437	668	985	1541
<b>Річний приріст . . . . .</b>	<b>12</b>	<b>21</b>	<b>35</b>	<b>62</b>	
Всі держав. видатки	404	505	1118	2056 1640*)	2850
<b>Річний приріст . . . . .</b>	<b>21</b>	<b>52</b>	<b>58</b>	<b>88</b>	

Головне збільшення видатків спричиняють воєнні зброяння. Тут знов більше видається на фльоту, чим на піхотну армію. Тоді коли населення від 1891 р. до 1909 р. зросло з 50 міліонів на 64 міліони, себто о одну четвертину, то кошт удержання сухопутної армії майже подвоївся, пенсійний фонд і проценти від державного довгу потроїлися, а кошти фльоти зросли п'ять разів. І цьому не буде кінця доти, доки з корінем не зміниться існуючий лад. Постійний переворот техніки в капіталістичній машинній продукції і вплив природничих наук на продукцію доводить до того, що й у воєнному ремеслі витворюється постійна конкуренція нових винаходів, постійне обеззвартищення існуючих, але не так як в продукції, де це веде до постійного збільшення видатності праці, у воєнному ремеслі це веде тільки до постійного збільшення воєнних знищень і до постійного збільшення непродуктивних розтрат під час миру.

\*) Від 1900 виказується видатки на пошту, державні залізниці і державну друкарню в етаті видатків, де вони до тоді не виказувалися. Ці видатки виносили 1900 р. 416 міліонів, отже цифра 1640 не містить цих видатків, а 2056 містить їх.

Попри технічний переворот поширюються постійно опановані великими державами полоси нових земель шляхом світової політики, яка все вимагає того, щоби поширювати средства влади. І як довго існує світова політика, так довго мусять збільшатися шалені зброєння аж до цілковитого вичерпання сил: Імперіалізм, однак, — це ми вже бачили, — є однокою надією, однокою ідеєю будуччини, в яку ще вірить існуюче суспільство. Поза цим є тільки один однієський вихід: соціалізм. І так довго буде степенюватися цей шал, доки пролетаріят не осягне такої сили, щоби самому правити державною політикою, побороти імперіялістичну політику і заступити її соціалізмом.

Чим довше триває світове зброяння, тим тяжі тягарі накладається на плечі кожного народу. Тим більше старається кожда кляса звалити ці тягарі з себе на іншу клясу і тим більше загострюються клясові протитенства.

В Німеччині є, розуміється, робітництво, на яке звалюються всі тягарі. Вже було досить зле в часах розквіту торгівлі, в часах низьких цін на засоби поживи і в часах зросту професійних союзів. А вже не до винесення стає в часах крізи, дорожнечі і переваги союзів підприємців.

Через зростаючі податкові тягарі зменшується не лише дохід робітника і покупна сила заробітку, але також поступ індустрії, який пібто мав би зростати дорогою світової політики.

Зединені Держави Америки є найнебезпечнішим конкурентом німецької індустрії. Остання находитися в гіршому становищі від заморської через свою митову систему. Правда, Америка має ще випущі охоронні мита, але тільки **індустріальні, а не аграрні**. Вона розпоряджає дешевими засобами поживи і сама продукує для себе майже всі сирівці. При тому ще її це хосенне в ній, що не має ніякого могутнього сусіда. Тому то не потрібно її рік-річно відривати від продукції пів міліона людей для пустої солдацької забавки.

Чим більше підноситься європейський мілітаризм, тим нагальніше росте індустріальна перевага Зединених Держав, тим більше спинюється господарський поступ Європи. Вслід за цим йде все гірше економічне положення європейського робітника. А щоби цей процес прискорити, то жадається від робітника ще найтяжких жертв.

Правда, що Зединені Держави вступили на шлях імперіалізму, а з цим і на шлях збільшених зброєнь. Те сталося від часу іспанської війни, відколи й починають рости американські видатки на військо і флоту. Все ж таки Зединені Держави менше терплять, чим європейські держави, бо їм не потрібно удержувати великої сухопутної армії, як це мусять робити європейські держави. В цілих Зединених Державах є лише 70000 вояків. Так як на полі індустріальної конкуренції, так-само й на полі зброянь можуть Зединені Держави Америки найдовше додержувати кроку без того щоби задихатися.

В Зединених Державах було

Рік	Населення	Опроценевого державного долгу			Вартість вивезених товарів в процентах		
			Видатки на піхоту	Видатки на флоту в мільйонах доларів	Засоби пожеж	Сирівці	Фабричні продукти
1880	50	1724	38	14	56	29	15
1890	63	725	45	22	42	36	21
1900	76	1023	138	56	40	24	35
1907	86	894	125	98	28	32	40
1908	87	897	140	119	28	30	42

З повищих чисел видно, що державний долг не росте аж до 1890 р., а проти цьому зменшується. Відтак він знов росте до поважної суми рівно зі зростом видатків на військо і флоту, а то із за війни з Іспанією. Але відтак долг падає помимо того, що видатки на військо і флоту все збільшуються.

Числа вивозу товарів показують знов, як скоро росте вивіз фабричних товарів з Америки. По цих числах видно, що Америка стає на світовому ринкові чим раз більше індустрійною, а не рільникою державою.

Із німецьких вивезених товарів вартості 7000 міліонів марок в 1908 р. було на 4300 міліонів марок (62%) фабрикатів. У вивезених товарах Зединені Держави в тому самому часі на вартість 8000 міліонів марок (1,835 міліонів доларів) було поверх 3000 міліонів марок (750 міл. дол.) фабрикатів. В 1890 р. вартість вивезених фабрикатів з Німеччини виносила 2147 міл. марок, а американських лише 800 міл. марок (179 міл. дол.). Тобто вивіз фабрикатів з Німеччини зрос на одному й тому самому протязі часу о 150%, в той час, коли американський вивіз зрос о 300 процентів.

З цього видно, як Зединені Держави, яко індустрійна держава, лізути нам на спину.

І при такому становищі, тоді як Зединені Держави від р. 1900 до 1908 зменьшили свій державний довг о 130 міліонів доларів (пів міліярда марок), Німеччина побільшила свій довг о півтора міліярда марок. Із того часу знов збільшено в Німеччині державні розходи, а податки підвищено о пів міліярда, — а мілітарний молох все ще не наситився.

Цими тягарями найбільше дотикається робітничу клясу і обтяжується індустрію, а з цим утруднюється конкуренційну боротьбу, а ця остання знов відбивається на робітничих плечах. Міжтим обтяження робітника має свої межі, поза які не можна вийти, отже світове зброєння остаточно знов параліжує індустрійний поступ.

Всесвітне зброєння загострює рівночасно національні противенства і розжарює воєнну небезпеку, хоч нібито служить удержанню мира. Кождому правительству становять невиносимими все нові на лоб на шию наглячі зброєння, але жадна із пануючих кляс не шукає причини цього в світовій політиці, яку вони самі ведуть. Вони не можуть і не хочуть бачити цих

причин в світовій політиці, бо вона є одиноким пристановищем для капіталізму. Через те вони шукають вини у других, а не в себе: Німці в Англії, а Англійці у Німців і т. д. Всі через те стають нервовими, озлобленими, що знов дає все нові приключки до взаємного підюджування продовжувати зброєння зі збільшенням поспіхом, аж щоби одного дня сказати собі: краще страшний кінець, чим страх без кінця.

Вже давно ця ситуація довела би до війни, яко до одинокого виходу попри революцію із того божевільного стану вишрубування державних тягарів, наколи би власне цей другий вихід — революція — не стояв блице коло війни, чим коло збройного мира. Це є зростаюча сила пролетаріату, яка не допускає до війни вже від трьох десятків літ і яка й сьогодня відстрашує кожде правительство перед таким кроком. Але держави пруть до такого стану, що остаточно рушниці самі почнуть стріляти.

В такому самому напрямові ділає ще інше явище, яке ще більше, чим світове зброєння, покликане до того, щоби довести світову політику до безглуздя, а тим самим відтяти продукції останні спромогу розвитку.

Кольоніальна політика полягає на припущення, що тільки європейські народи є спосібні до самостійного розвитку. А люди інших рас вважаються дітьми, ідіотами і тяглом, відповідно до того, чи говориться про них більше або менше приязно; в кождім випадку є вони нищими істотами, якими можна правити, як кому треба. Навіть соціалісти поділяють такий погляд тоді, коли вони підpirають кольоніальну політику — розуміється етичну. Але дійстність навчить їх незадовго, що наша партійна засада про рівність всіх людей не є пустим словом, а має дуже річеву силу.

Правда, народи, які стояли поза європейською цивілізацією, були безборонні на протягі цілих століть і невідпорні на неї. Але тут причина не в тому, що, мовляв, вони вже з природи стоять нище європейця, — як то думає чванькувата європейська буржуазія, що

винайшла собі що фразу у фантазіях наших расових теоретиків, — а тільки тому, що вони прямо були придушені вищою європейською технікою з європейським духом; а той європейський дух завдячував свою вищість знов таки техніці. Народи зпоза європейської цивілізації за виймком кількох тисяч душ цілковито відсталих племен є дуже спосібними прийняти що цивілізацію, а що це не сталося досі, то лише тому, що в них не було досі матеріальних умов до цього.

Потширення капіталізму дуже мало змінило в цьому напрямові. Європейські експропріатори несли в околиці зпоза європейської цивілізації (до якої сьогодні належить ще Америка і Австралія) лише капіталістичні **продукти**, а не капіталістичну **продукцію**. І обмежувалися при цьому тільки на водні дороги, морські береги і деяки великі ріки. В цьому зайшла величезна зміна аж щойно в останнім часі двох останніх десятиліть. В заморській заборчій політиці наступає нова доба, бо вивіз з європейських індустрійних держав до варварських країн не обмежується вже тільки на **продуктах**, але вивозить **продукційні і транспортові засоби** сучасного індустріалізму.

Ми вже передше бачили, які великі поступи зробили на сході (не виключаючи і Росії) залізні дороги останніми часами. Але й капіталістична **індустрія** розвинулася там дуже скоро, головно ткацька, залізна і гірнича. Остання зреволюціонувала також полудневу Африку.

На цім експорті продукційних засобів полягав новий розцвіт капіталістичної індустрії від другої половини вісімдесятих років минулого століття. В першій половині вісімдесятих років здавалося, що вже кінець всякої можливості розцвіту. І поправді, це був кінець але остілько, оскілько це відносилося до вивозу фабрикатів. Але експорт засобів продукції, який дав їй знов несподівано близьку успіхи, був можливий лише тим, що він виховав в краях поза європейською цивілізацією капіталістичний спосіб продукції, а знищив

давні господарські відносини цих країв. За цим, однак, змінився спосіб думання на Сході. З новим європейським способом продукції розвинулися нараз спосібності у цих варварських народів, духові спосібності рівні європейським. Але новий дух не дихав приязно до Європи. Нові краї стали конкурентами для старих, а конкурент є **ворог**. Повстання європейського духа в краях Сходу не зробило їх приятелями, а **рівними силовою** ворогами Європи. Це не показалося нараз, а поволі. Ми вже вище бачили, яку ролю грає **свідомість сили** в суспільному життю і як довго може лишитися нова постаюча кляса чи народ в послуслі, коли вона вже має силу до самостійності, а ще не свідома її. Це показалося й тепер. Народи Сходу за часто були побивані європейцями, щоби не вважати кожного спротивлення за злочине. Так само думали й європейці. На цім полягала їх колоніяльна політика, що вони розпоряджалися чужими народами, міняли ними, торгували ніби худобою.

Але скоро Японці переломали перші леди, як це подіяло зараз на цілий Схід. Ціла східна Азія так само як і цілий магометанський світ піднісся до самостійної політики, до відпертя всякоого панування зі вні.

На цім ставун імперіалізм. Він не годен дальше рушитися з місця. А все ж він мусить вести дальнє так, як капіталізм мусить поширюватися і поширюватися постійно, наколи його визиск не має стати зовсім невиносимим.

Однокою полосою поширення лишається підрівниковська Африка, де підсочиння є найкращим союзником тубильців, де не можна вживати європейського вояка, де європеєць мусить наймати тубильців які вояків, мусить їх озброювати і вчити воєнного ремесла — приготовляючи час, в якому наємні війська обернуться проти власного пана.

Всюди в Азії і Африці поширюється дух повстання, дух революції, а також поширюється вживання європейської зброй, росте нідлорна сила проти європей-

ського визиску. Не можна ж прищепити якому-будь країві капіталістичного визиску, щоби рівночасно не прищепити зерна бунту проти цього визиску.

Спершу виявляється це в постійнім утрудненню колоніальної політики і в зрості її коштів. Наши колоніальні ідеологи потішають нас тим, що в будуччині багаті користі з колоній заплатять нам наші тягарі. На ділі ж мусять воєнні кошти, потрібні для вдереждання колоній, все зростати, — і на цьому воно ще не скінчиться. Бо краї Азії і Африки йдуть до такого стану, в якому часове обурення переміниться на постійне і остаточне струсення із себе чужого ярма. Найближі до цього є англійські посіlosti в східних Індіях. Їх втрата рівнається банкротствові англійської держави.

Ми вже завважили передше, що від часу японсько-російської війни східна Азія і магометанський світ підноситься до боротьби з європейським капіталізмом. Вони поборюють того самого ворога, якого поборює європейський пролетаріят. Правда, не треба забувати, що вони хоч поборюють того самого ворога, але не в тій самій цілі. Не поборюють на те, щоби пролетаріят привести до побіди над капіталізмом, але щоби на місце європейського капіталу поставити свій, національний. Ми про це не повинні робити собі ніяких ілюзій. Так, як Бури є добрими шкіродерами, є пани Японії найгіршими ворогами соціалістів, так і молодотурки виступають проти страйкуючих робітників. Тому ми не повинні відноситися до противників європейського капіталізму безкритично.

Але це не зміняє ріЧи, бо все ж таки через них ослаблюється європейський капіталізм і його правительства та вносяться в цілий світ елемент політичного заворушення.

Ми вже знаємо, якто в Європі панував час постійного неспокою від 1789 до 1871 р., аж доки індустрійна буржуазія сяктак не уладилася і не здобула собі таких політичних умовиць, які уможливлювали її

скорий розвиток. Дуже подібний час наступив для східних країв від 1905 р., себто від російсько-японської війни. Є народи східної Азії, магометанського світа і народи Росії, що вступають в подібну ситуацію, в якій була західна буржуазія з кінцем 18-того і з початком 19-того століття. Розуміється, відносини не є точно ті самі. Вже це робить їх відмінними, що світ від тоді є 100 літ старший. Політичний розвиток якогось краю залежить не тільки від своїх соціальних обставин, але також від обставин цілого оточуючого світа, що впливає на його. Ріжнородні класи Росії, Японії, Індії, Китаю, Туреччини, Єгипту і т. д. можуть стояти супроти себе, як класи Франції перед революцією. Але вони вже надихані досвідом класової боротьби Англії, Франції, Німеччини і т. д. З другого боку їх боротьба має на меті створити пригожі умови національній капіталістичній продукції, себто є боротьбою проти чужого капіталу і його панування, чого не мали західні народи в революційному часі від 1789 до 1871 р.

Та якби там ці ріжници й не діляли туди, що на сході не повторяться таксамо всі випадки, які захід перебуває перед одним століттям, то все ж ситуація є досить подібна. Словом для сходу починається доба заговорів, повстань, реакцій і знов повстань, постійних переворотів, і це буде так довго тривати, доки не витворяться умови спокійного розвитку і запевненої національної незалежності для цілого сходу.

Завдяки світовій політиці схід — в найширшому значенню цього слова — так звязаний політично і економічно з заходом, що політичний неспокій сходу потягає за собою політичний неспокій на заході. З трудом осягнена політична рівновага держав захиталася тепер через несподівані зміни, на які вони не мають впливу. Питання, яких, здавалося, не можна розвязати мирним способом, і які через це все відкладалися, як ось відношення до балканських держав, висуваються тепер нагально і вимагають негайного розвязання.

Неспокій, недовір'я, непевність навколо через постійні зброяння доходять до вершка. Світова війна зблизилася до неминучості. (Треба мати на увазі, що К. Каутський пише це в 1908 р. Е. Г.) Досвід останніх десятиліть показує, що війна означає революцію, яка потягає за собою найбільші політичні пересунення влади. Ще в 1891 р. думав Енгельс, що коли би вибухнула війна, то для нас була би це не дуже приемна несподіванка, бо за війною була би революція і ми дістали би керму в свої руки, а це було би трохи завчасно. В отсей момент міг би пролетаріят певніше пійти вперед, вихіновуючи дані державні обставини, чим шляхом ризика, яким є революція, спричинена війною.

Від тоді ситуація змінилася. Пролетаріят так вже зміцнився, що зовсім спокійно може стрічати війну. І тут не може бути бесіди про **передчасну** революцію, наколи пролетаріят вже вичерпав сили з державних обставин, кілько лише можна було взяти, і наколи переміна цих обставин є умовою його дальнього розвитку.

Пролетаріят ненавидить війну і зробить все, щоби не викликувати воєнного настрою. Але коли помимо цього прийде до війни, то пролетаріят є тою клясою, яка з повним довір'ям може стрічати її закінчення.

Він не лише зрос чисельно від 1891 р., не тільки зміцнився організаційно, але також зискав дуже багато **на моральний перевазі**. В 1891 році стояли соціяльної демократії на заваді заслуги пануючих коло будови Німеччини. Нині вже розвіялися ці заслуги.

З другого боку, чим більше збанкрутує ідея імперіалізму, тим скоріше стане соціальна демократія тою одинокою партією, що має перед собою велику мету, яка родить одушевлення і ділаочу силу.

В рядах противників зате зродиться пригиблення і байдужість, бо вони будуть свідомі того, що їх провідників здеградувала корупція і нездарність. Вони перестануть вірити в свою справу і в своїх провід-

ників, котрі якраз тепер, коли ситуація з дня на день гіршає, показуються і показатися мусить неспособними до її розвязання.

І це не є припадок ані вина поодиноких осіб, а це лежить в основі обставин.

Причини цього є ріжнородної якості. Скорі якесь кляса або держава перейде із революційної в консервативну стадію, скоро вона не потребує більше боротися за сное існування, скоро вона погодиться з існуючим станом річей і головним її заняттям стане поладнати ще лише деякі дрібниці, тоді її керманічі і провідники стають вузкозорими, а їх духовий рівень стає дрібничковим. В них вигасає інтерес для великих питань, а їх відвага, не подразнювана нічим, не любить тоді сміливих діячів і борців, та старається позбутися їх яким-будь чином яко невигідних. Дрібничкове інтрігантство і труслива безхарактерність виступають тоді наперед.

В подібнім напрямі ділає той факт, що у державних мужів та провідників қляс і держав, наколи вони не мають ніякої великої мети, за яку мали би боротися, що у цих людей інтерес власної особи заглушиє посвяту і безінтересовність для загального інтересу кляси і суспільства. Люди, що стремлять до особистої влади, не будуть одушевлятися великими новими ділами для суспільства, а стреміти будуть тільки за багацтвом і владою для себе самих. Їх безрозборне стремлення до влади буде старатися не притягти таких сил, які були би спосібні служити загалом, а тільки такі, які найкраще уміють прилаштуватися до потреб і нахилів можновладців.

До цих загальних причин морального і інтелектуального занепаду можновладства в консервативній стадії прилічуються ще й особливі, які є властиві капіталізму.

Досі були визискуючі кляси заразом і правлячими. (Цо найменьше вершки державного апарату були полишені для них. Капіталістична кляса так дуже занята

своїми гешефтами, що політику лишає для інших, хоч ці другі в суті речі є тільки їх слугами. В демократичних краях лишають політику фаховим політикам, парламентаристам, журналістам, а в абсолютистичних державах дворакам, а в краях в посередному ступнені ріжноманітному елементові, при чому раз одні, а раз другі мають перевагу.

Доки капіталістичний визиск ще малий, тоді клічем капітулу є: щадити, і він старається перевести цей кліч також в державному апараті. Дрібна буржуазія по волі і неволі є вірна цьому клічеві. Чим більше зростає визиск капітулу, тим більше великий капітал претиться до виставності і марнотравства, що зрештою набирає такого ж шалено скорого темпу, як перегони в зброєнню, і прибирає нечувані форми.

Передше пани держави були тими, що стояли блеском і богацтвом понад іншими. Тепер політики і державні мужі аж до найвищих сфер стоять поза панами високих фінансів. Звичайних доходів управлюючого державою мужа не можна так легко підносити коштом державної калитки, головно в парламентарних державах, де треба оглядатися на виборців і податників, що кричать все: щади! А ще тим тяжче можна те зробити тоді, коли воєнні зброєння з'їдають державні доходи.

Коли хочуть політики і державні мужі йти в парі з великими визискувачами в щораз то дорощім житті, то не лишається їм нічого іншого, як отворити собі попри праве джерело доходів ще неправе шляхом визиску і проституції їх урядового впливу. Вони вихіновують своє знання державних тайн і свій вплив на державну політику до біржевих спекуляцій; вони визискують гостинність великих визискувачів в галапасний спосіб; позволяють їм платити свої довги, а врешті-решт прямо беруть хабари, щоби таким чином продати свій політичний вплив.

Це зло є загальне і знайдено його у всіх капіталістичних державах, де є великі визискувачі. Воно

обхоплює вперед всі впливові органи, в демократичних державах парламентаристів і журналістів, а в деспотичних державах двораків. Всюди плекається глибока корупція, яка тим скорше обхоплює всіх, чим більший є визиск і розтрата, чим більше із цим ростуть потреби політиків та державних мужів, чим більше зростає сила і господарські функції державної влади.

Не треба думати, що заражений корупцією є все свідомий цього, або що всі політики і державні мужі є все хабарниками. Це було би перебільшенням. Але зведення до корупції в цих кругах все збільшується. Треба сильного характеру, щоби не піддатися хабарництвом, а підлягається йому тим скорше, чим більше поширенна хабарнича атмосфера, чим більше розвинене є її практикування, а ті, котрі обхоплені хабарництвом, навіть не відчувають свого занепаду.

І так бачимо, що тоді, коли політичні проблеми щораз то більше стають складнішими, вимагають більше знання, совітності, далекозорості і рішучості від державних мужів, тоді в такій самій мірі в пануючих клясах виступає мілка бовтаниця замісць наукової поваги, легкодушність замісць совітності, особиста чванливість і глупе пльоткарство замісць послідовного прямування до далекої мети, безрозборне хитання поміж визиваючою брутальністю і боязливим цофанням замісць спокійної, рішучої сталості. А рівночасно йде глибока ненаситність і корупція, які раз виступають в панамськім скандалі, іншим разом у спілці губернатора з останнім шахраєм, там знов обманства доставців воєнних матеріалів, котрі доставляють або крихкі панцирні плити або нездатні гармати, в іншім місці знов числиться отчиїні все вдвое дороже, чим закордонові і т. д. Вже віддана воєнні достави були засобом збагачування капіталістів, але ще ніколи доставці воєнного матеріалу не стояли так близько правительства як нині, і не мали стільки впливу на політику, яка рішає про війну або мир, як це діється тепер.

А ті самі доставці є нині найбільшими промисловцями і найбільшими визискувачами пролетаріату. Вони мають найбільший інтерес в брутальній війні проти вініцького і внутрішнього ворога та найбільший вплив на правительства, які що раз більше складаються з людей без ніякого стримку.

При таких умовах мусить бути кожда держава приготована на те, що її сусід може зачепити і напасти її, і робітнича кляса мусить бути готовою на те, що її можуть кожного часу зачепити і напасти її ж таки визискувачі. Все це може знов викликати переміни в дрібній буржуазії.

Розуміється, що цей занепад дозріває в тих верстах пануючої кляси, до якої народні маси не мають доступу. Треба аж такої руїни, як приміром російсько-японська війна, щоби вийшла на верх вся гниль пануючої системи. В звичайних часах тільки десяткісі тут то там через особливу несправність відхиляється кінчик занавіси, яка позатим соромливо закриває всю цю гниль. Клясово свідомі пролетарі не дуже розпадаються ізза таких виявів. Вони віддавна ворожо відносяться до пануючої кляси і є зовсім свідомі її моральної вартості.

Не те дрібна буржуазія. Чим більше невірною вона стала своїй колишній демократичності, чим більше вона ховається за правительство і вичікує помочі від нього, чим більше вона вірить йому і в його непохитність, тим більший жах в неї тоді, коли розкриється його гнила безодня і розвалюється його непохитність.

Рівночасно ж великі капіталістичні рінги (спілки) стискають і її горло, а державні потреби добуваються до її калитки. Це зовсім не поліпшує її довірря до пануючих кляс.

А вже особливо тоді повинна би дрібна буржуазія вискочити зі своєї скаралущі, коли нездарність, легкодушність і корупція правлячих кругів доводить до катастрофи, до війни або до державного заговору, які виставляють країну на найгірші утишки. Тут тим лек-

ше і нагальніше звертається сліпа скаженість дрібної буржуазії одним махом проти правлячих кругів якраз в той час, коли вона як найбільше сподівалася від них і чим непохитнішою вона уявляла собі їх висоту і їх зрозуміння часу.

В останнім десятиліттю напевно зросла ненависть дрібної буржуазії до пролетаріату. І пролетаріят мусить так уладити свою політику, щоби міг сам без нічнеї помочі зводити будучу боротьбу. Вже Маркс вказував на те, що дрібний буржуа, яко щось середнє між капіталістом а пролетарем, хітається раз туди, а раз сюди. Ми не повинні числити на його, бо він яко маса все буде ненадійним союзником; одиниці можуть бути навіть дуже гарними партійними товаришами, але ворожнеча дрібної буржуазії проти нас може ще зростати. Однак це не виключає й того, що вони одного разу під впливом невиносимих податкових тягарів і раптового морального занепаду пануючих кругів можуть цілою масою повернутися до нас і можуть змести наших ворогів і рішити нашу побіду. І, направду, вона не могла би зробити розумнішого кроку, бо побідний пролетаріят може дати велике поліпшення життя всім тим, хто не є визискувачем, всім пригнетеним, всім визискуваним, всім тим, що сьогодні животіють яко дрібні мішане або дрібні селянє.

Хоч дрібна буржуазія зараз ворожо стойть до нас, то ще далеко до того, щоби вона була сильною опорою істнующого ладу. І вона хітається та тріщить у всіх своїх суставах так, як всі другі опори.

Певність істнущого ладу захитається на ділі в свідомості народу; відчувається, що ми попали в добу загальної непевності, що так далі не може бути, що нинішні обставини, які стають все то більше невиносими, не відержать навіть на протяг часу одного людського покоління.

В цій загальній непевності завдання пролетаріату є дуже ясне. Ми зараз з'ясували його. Пролетаріят

не може піти вперед без зміни державних основ, на яких досі вів свою боротьбу. Його найближчим завданням в Німеччині є демократія в державі, а також в поодиноких краях Німеччини, особливо в Прусії і Саксонії; а найближчим інтернаціональним завданням є боротьба проти світової політики і мілітаризму.

Таксамо як завдання є ясні, так же само є ясні і засоби, якими ми маємо розвязати ті завдання. До тих, яких ми досі вживали, належить **масовий страйк**; його ми вже признали теоретично в початках дев'яностех років і навіть вже випробували при сприяючих обставинах. Хоч він по славних днях 1905 року подався трохи в тінь, то це показує, що він не надається до кожної ситуації, і що глупо було би примінювати його до всіх обставин.

Так далеко є ясною ситуація. Але не тільки пролетаріят входить в рапубу при недалекій боротьбі. Ще й інші чинники будуть ділати, хоч вони дуже неясні.

Неясними є наші державні мужі. Їх особи таксамо скоро міняються, як їх настрої. Тут не має бісіди про послідовну і свідому своєї мети політику.

Таксамо необчислени є дрібно-буржуазні маси, які раз туди, а раз сюди перехилюють свою точку тяжості.

А ще більше необчисленими є ходи закордонної політики, в якій бере участь багато непевних держав, а необчисленність внутрішної політики збільшує необчисленність закордонної.

А вже зовсім необчислени є переміни східних держав, в яких виступають наскрізь нові чинники, про які не мається досі ніякого досвіду.

Всі ці чинники лукаться як найтісніше в безпереривне взаємне співділання і вони вже постараються про те, щоби ми не виходили з цілого ряду несподіванок.

В цім загальним хитанню тим краще вдергjться соціальна демократія, чим менше вона сама буде хитатися, і чим вірнішою буде вона сама собі. Супроти

безстримної політики настроїв вона тим краще піднese самосвідомість сили робочих мас, чим більше послідовно і доцільно в практиці примінить свою теорію. Чим більше соціальна демократія покажеться непохитною владою серед потрясень всяких авторитетів, тим вище зросте її авторитет. І чим більше вона буде стояти в непримиримій опозиції до корупції пануючих класів, тим живіше буде до неї довір'я широких народних мас, які знаходяться зараз серед загальної гнилі, що обхопила буржуазну демократію, яка прямо зрадила цілковито свої принципи, щоби тільки лишитися при правлінню.

Чим більше непохитною, послідовною, непримиримою лишиться соціалдемократія, тим скоріше запанує над своїми ворогами.

Було би політичним мордом для соціалдемократії, коли би вона якраз тепер брала участь в коаліційно-бльоковій політиці, тепер, коли слово „реакційна маса“ сталося правдою. Це значило би вимагати від соціалдемократії поповнити самовбійство, коли хоче, щоби вона звязалася бльоковою політикою з буржуазними партіями тоді, коли буржуазні партії прямо проституються і безстидно компромітуються; це була би лише злука до ще більшої політичної проституції.

Запопадливі приятелі побоюються заскорого осягнення державної влади соціальною демократією **шляхом** революції. Але коли можливе для нас передчасне здобуття державної влади, то це є позірне її осягнення **перед** революцією, себто, заки пролетаріят осягне дійсну політичну владу. Доки на ділі не осягнулося політичної влади, то соціалдемократія може дійти до участі в державній владі лише таким чином, що **продажсть** буржуазному правлінню свою політичну силу. Пролетаріят яко класа при цьому не може ніколи нічого зискати, а в найкраїшому разі можуть зискати лише його **парламентаристи**, котрі заключили договір продажі.

В кого соціалдемократія є засобом визволення пролетаріату, той мусить рішучо спротивитися такій

участи його партії в пануючій корупції. Коли є який спосіб, яким можна позбавити нас довірря всіх чесних елементів в масах, яким можна зіднати для нас мало-важення всіх спосібних і окочих боротьби в пролетарських рядах, яким можна стримати наш поступ, то певно є цим способом участь соціалдемократії в бльковій політиці.

При цьому можуть зискати тільки ті елементи, для яких наша партія є лише драбиною для особистих цілей, тільки чванькуваті, ласі на уряди одиниці. Чим менше ми притягнемо таких елементів, чим більше ми відсунемося від них, тим краще для нашої боротьби.

Як в подробицях зложиться ця боротьба, про це, понадто, що досі було сказано, годі що-будь певного сказати. Ніколи не було трудніше, як нині, предсказати що-будь про форми і скорість будучого розвитку, коли всі чинники, за винятком пролетаріату, є такими непевними і необчисленими.

Певною є лише загальна непевність. Напевно вступаємо в добу загального неспокою, в добу періодичних пересунень сили, які хочби яку прибрали форму і хочби якийсь час трівкими були, не лишаться в стадії трівкого спокою доти, доки аж пролетаріат не осягне такої сили, що зекспропріює капіталістичну клясу політично і економічно і таким чином почне нову добу всесвітньої історії.

Чи ця революційна доба таксамо довго тривати буде, як буржуазна, що почалася 1789 р., а скінчилася 1871 р., про це годі щось певного сказати. Правда, розвиток йде тепер далекоскоршче, чим коли-небудь, але з другого боку поширилося поле боротьби до небувалої величини. Тоді, коли Маркс і Енгельс писали „Комуністичний маніфест“, вони бачили перед собою лише західну Європу. Нині це відноситься до цілого світу. Нині йде визвольний бій робочого і визискуваного людства не лише над Спре і Секваною, але й над Гудзоном, Місісіпі, Невою, Дарданелями, Гангесом і Го-анг-го.

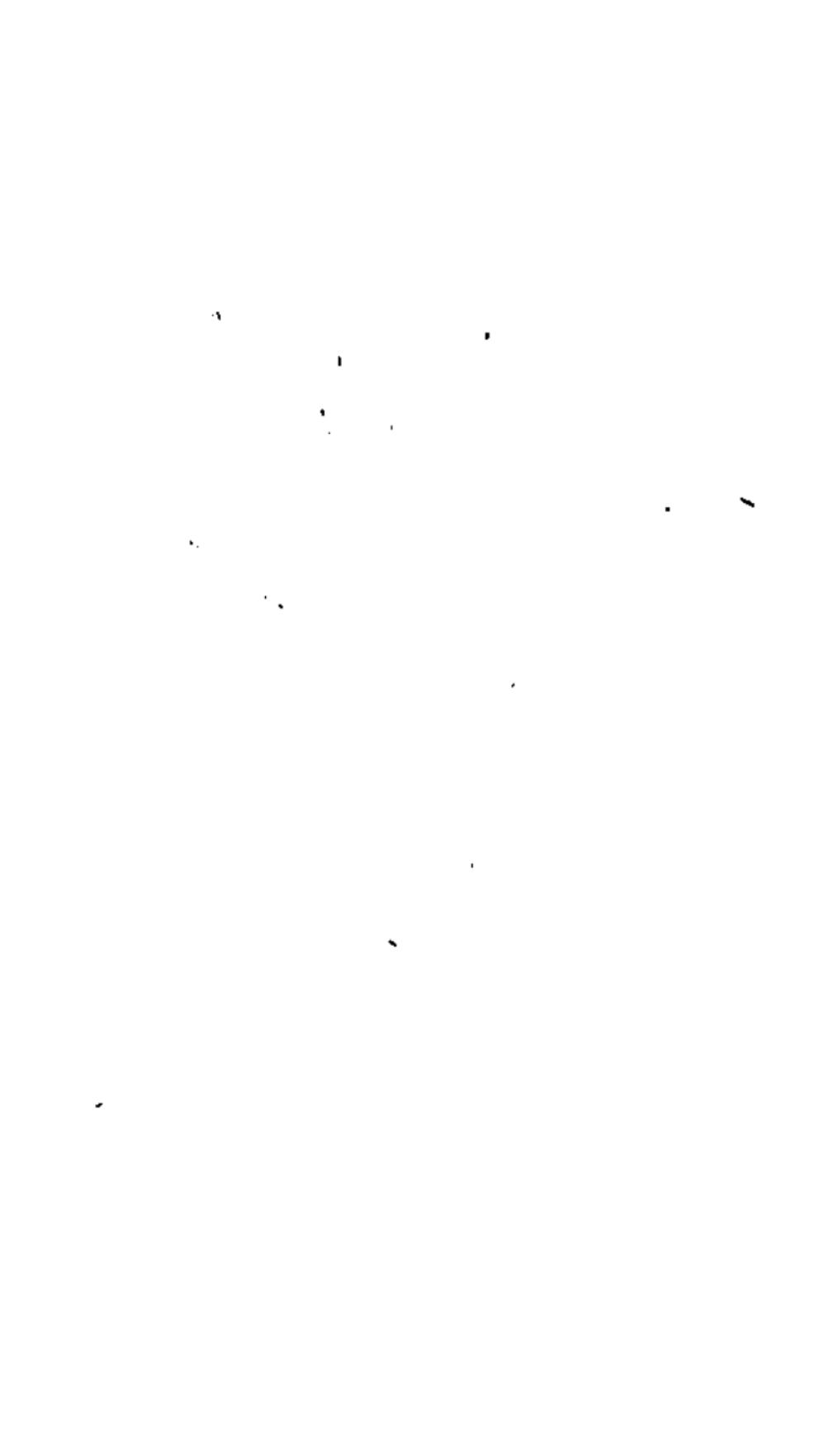
І таксамо, як величезне є поле боротьби, таксамо й величезне є завдання, яке стоїть перед нею: суспільна організація світової господарки.

Але пролетаріят вийде з цеї революційної доби, яка починається і може одно покоління тревати буде, зовсім не так, як війшов 'я ней'.

Як що вже нині його найкращі сини творять найсильнішу, далекозору, безкористну, найвіднажнішу, в найбільших вольних організаціях з'єднану верству нашій європейської культури, то в боротьбі і через боротьбу віссе він в себе всі безкористні і далекозорі елементи інших кляс, і в своїм лоні зорганізує ще свої власні відсталі елементи та вдохновить їх веселою надією і далекосяглістю. Він поставить крашу свою частину на чолі культури і зробить її спосібною керувати тими величнськими скономічними перемінами, які на цілій землі зроблять конець злидням, зродженим в поневоленню, визиску і неуцтви.

Щасливий той, хто покликаний до цеї взнеслої боротьби і до цеї славної побіди!





## Зміст.

	Стор.
Переднє слово . . . . .	3
1. Здобуття політичної влади . . . . .	5
2. Заповідження революції . . . . .	12
3. Вроствання в державу будуччини	23
4. Економічний розвій і воля . . . . .	30
5. Ані революція, ані законність за всяку ціну . . . . .	43
6. Зріст революційних елементів . . . . .	59
7. Ослаблення клясових ріжниць . . . . .	68
8. Загострення клясових ріжниць . . . . .	78
9. Нова доба революції	98



ДРУКАРНЯ  
ОТА ЕЛЬЗНЕРА  
У БЕРЛІНІ

ВИДАВНИЦТВО  
„ЗНАТЯ ТО СИЛА”

---

Вийшли такі книжки:

О. Бауер. Шлях до соціалізму.

К. Каутський. Соціальна революція.

— Шлях до влади.

Ф. Енгельс. Німецька селянська війна.

---

Друк Ота Ельшнера у Берліні.